

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Besri BİLGETAY

**Şİİ TEFSİR GELENEĞİNDE TAKİYYE KAVRAMI (TABÂTABÂÎ'NİN
EL-MÎZÂN FÎ TEFSİRİ'L-KUR'ÂN ÖZELİNDE)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUŞ-2020

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Besri BİLGETAY

**Şİİ TEFSİR GELENEĞİNDE TAKİYYE KAVRAMI (TABÂTABÂÎ'NİN
EL-MÎZÂN FÎ TEFSİRİ'L-KUR'ÂN ÖZELİNDE)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Burhan ATSIZ

MUŞ-2020

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Muş Alparslan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Şîh Tefsir Geleneğinde Takiyye Kavramı (Tabâtabâî'nin el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân Özelinde)” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Muş Alparslan Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

27.01/2020

Besri BİLGETAY

TEZ KABUL TUTANAĐI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dr. Öğr. Üyesi Burhan ATSIZ danışmanlığında, Besri BİLGETAY tarafından hazırlanan bu çalışma 27/01/2000 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Burhan ATSIZ

İmza :

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Abdülcelil BİLGİN

İmza :

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Ramazan TARİK

İmza :

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ.....	VI
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ	VII
G İ R İ Ş	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TAKİYYE KAVRAMI VE ANLAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. TAKİYYE KAVRAMININ SÖZLÜK ANLAMI	10
1.2. TAKİYYE KAVRAMININ TERİM ANLAMI	10
1.3. TAKİYYE KAVRAMININ ANLAMSAL ÇERÇEVESİ	13
1.3.1. Takva.....	13
1.3.2. Kitmân.....	14
1.3.3. Müdârâ	15
1.4. DİĞER DİNLERDE TAKİYYE ANLAYIŞI	16
1.5. İSLÂM'IN İLK YILLARINDA TAKİYYE ÖRNEKLERİ.....	17
1.6. ŞİA'DA TAKİYYENİN ORTAYA ÇIKIŞ SEBEPLERİ.....	18
1.7. TAKİYYENİN ÇEŞİTLERİ.....	21
1.7.1. Şer'î Hükümler Açısından Takiyye Çeşitleri.....	21
1.7.2. Kullanım Maksadına Göre Takiyye Çeşitleri	22
1.8. TAKİYYENİN GEÇERLİLİĞİ VE SÜRESİ	26
1.9. TAKİYYE MESELESİNİN BOYUTLARI	28
1.9.1. Meselenin İtikadî ve Amelî Boyutu	28
1.9.2. Konunun Ahlâkî Boyutu	29
1.9.3. Sosyolojik, Psikolojik ve Siyasi Boyutu	30
1.10. TAKİYYE KONUSUNA MEZHEPLERİN YAKLAŞIMLARI	31
1.10.1. Şîa.....	32
1.10.1.1. Şîa'da Takiyye Anlayışı.....	33
1.10.1.2. Şîî Takiyye İnancının Tarihi Arka Plânı	36
1.10.1.3. Şîîleri Takiyye Yapmaya Sevk Eden Nedenler.....	37
1.10.1.4. Şîî Takiyye Algısının Esnek Bir Boyut Kazanması.....	37

1.10.2. Ehl-i Sünnet.....	40
1.10.2.1. Ehl-i Sünnet ve Takiyye Algısı.....	41

İKİNCİ BÖLÜM

ALLÂME SEYYİD MUHAMMED HÜSEYİN ET-TABÂTABÂÎ'NİN HAYATI ESERLERİ VE EL-MÎZÂN TEFSİRİ

2.1. ADI VE NESEBİ	44
2.2. HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ	45
2.2.1. Hocaları (Şeyhleri).....	48
2.2.2. Talebeleri.....	49
2.2.3. Vefatı.....	51
2.2.4. Eserleri	51
2.3. EL-MÎZÂN FÎ TEFSİRİ'L-KUR'ÂN	55
2.3.1. el-Mîzân Tefsiri'nin Kaynakları	56
2.3.2. el-Mîzân Tefsirinde Kullandığı Metod	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TABÂTABÂÎ'NİN EL-MÎZÂN FÎ TEFSİRİ'L-KUR'ÂN ADLI TEFSİRİNDE TAKİYYE

3.1. AHBÂRİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI VE TAKİYYE ANLAYIŞI	67
3.2. USÛLÎ DÜŞÜNCENİN ORTAYA ÇIKIŞI VE TAKİYYE ANLAYIŞI	69
3.3. TABÂTABÂÎ'NİN TAKİYYE KONUSUNDAKİ TUTUMU	71
3.4. TAKİYYEYE YORUMLANAN ÂYETLERİN ANALİZİ	73
3.4.1. Bakara Sûresi 2/213. Âyet:	73
3.4.2. Âl-i İmrân Sûresi 3/28. Âyet:.....	75
3.4.3. Âl-i İmrân Sûresi 3/200. Âyet:.....	79
3.4.4. Nisa Sûresi 4/59. Âyet:	83
3.4.5. Maide Sûresi 5/105. Âyet:.....	85
3.4.6. Enam Sûresi 6/74. Âyet:	87
3.4.7. Araf Sûresi 7/172. Âyet:	88
3.4.8. Nahl Sûresi 16/106-110. Âyetleri	90
3.4.9. Kehf Sûresi 18/14-15. Âyetleri	95
3.4.10. Kehf Sûresi 18/19-20. Âyetleri	100
3.4.11. Kehf Sûresi 18/95-98. Âyetleri	103

3.4.12. Mü'min Sûresi 40/28-30. Âyetleri	105
3.5. TAKİYYE ANLAYIŞINI SINIRLANDIRAN ÂYETLER.....	108
SONUÇ.....	114
KAYNAKÇA	118
ÖZGEÇMİŞ.....	129

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şİİ TEFSİR GELENEĞİNDE TAKİYYE KAVRAMI

(TABÂTABÂÎ'NİN EL-MÎZÂN FÎ TEFSİRİ'L-KUR'ÂN ÖZELİNDE)

Besri BİLGETAY

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Burhan ATSIZ

2019, 138 sayfa

Bu çalışmanın amacı, Şîa'nın kurmaya gayret ettiği nass-takiyye ilişkisini Tabâtabâî'nin "*el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân*" isimli eseri özelinde tespit etmeye çalışmaktır.

Giriş ve üç bölümden oluşan çalışmamızın girişinde tezin konusuna, gayesine, yöntem ve kaynaklarına yer verilmiştir.

Birinci bölümde takiyye kavramının sözlük ve terim anlamına temas edilerek İslam'dan önceki dinlerde ve İslam'ın ilk yıllarındaki takiyye anlayışı ve bu konudaki örnekler ele alınmıştır. Aynı zamanda erken dönemden itibaren tatbik edilegelen takiyyenin ortaya çıkış sebepleri, çeşitleri, geçerlilik süresi ve meselenin ahlâkî, sosyolojik ve psikolojik neticeleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bölümde ayrıca genelde mezheplerin, özelde ise Şîa ve Ehl-i Sünnet'in söz konusu meseleye yaklaşımları değerlendirilmiştir.

İkinci bölümünde Tabâtabâî'nin hayatı, hocaları, talebeleri ve ilmî çalışmaları ele alınmış, eserleri hakkında genel bir malumat verilmiştir. Bununla beraber eserleri arasında tezimize konu olan "*el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân*"da takip etmiş olduğu metoda ve bu eserin kaynaklarına yer verilmiştir.

Çalışmamızın son bölümünde ise Şîi tefsir geleneği içerisinde, takiyye kavramına yüklenen anlamlara birer örnek teşkil etmesi bakımından Tabâtabâî'nin söz konusu ayetleri yorumlama biçimi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şîa, Takiyye, Tabâtabâî, el-Mîzân.

ABSTRACT
MASTER'S THESIS
THE CONCEPT OF TAQIYYA IN SHIA TAFSIR TRADITION
(IN AL-MIZAN FI TAFSIR AL QURAN OF TABATABAI)

Besri BİLGETAY

Advisor: Assistant Professor Burhan ATSIZ

2019, Page: 138

The aim of this study is to determine the relationship between the nass-takiyye which Shia strives to establish in the context of Tabâtabâi's al-Mîzân fi Tafsiri'l-Kur'ân.

In the introductory part of our study which consists of an introduction and three chapters, the subject, aim, method and sources of the thesis are included.

In the first chapter, the concept of taqiyah is referred to as the dictionary and term, and the concept of taqiyah in the pre-Islamic religions and in the early years of Islam and examples on this subject are discussed. At the same time, the reasons, types, validity period and the moral, sociological and psychological consequences of the taqiyya which have been applied since the early period have been tried to be put forward. In this section, the approaches of sects in general and Shia and Ahl-i Sunnah in particular are discussed.

In the second part, Tabâtabâi's life, his teachers, his students and his scientific struggle are discussed and a general information is given about his works. However, among the works of al-Mizan fi Tefsiri-l Kur'ân which is the subject of our thesis, the method followed and the sources of this work are included.

In the last part of our study Within the Shia tradition of tafsir, as an example of the meanings imposed on the concept of taqiyah the way Tabâtabâi interprets these verses is discussed.

Key Words: Shia, Taqiyah, Tabâtabâi, al- Mîzân.

ÖNSÖZ

İnsanlığı ve bütün âlemleri büyük bir hikmet ve gaye ile yaratan, bizleri varlığından haberdar eden, marifetinin nûru ile mü'min kullarının kalp gözlerini açan Allah'a (c.c) sonsuz hamdü senalar olsun.

Kâinata rahmet olarak gönderilen Muhammed Mustafa'ya (s.a.v), onun âline, ashabına ve o'na tabi olanlara salât ve selamlar olsun.

İslam tarihinde üzerinde en çok ihtilafın bulunduğu konulardan bir tanesi hiç şüphesiz takiyye kavramıdır. Bu kavram, geçmişten günümüze asıl anlam alanından kopartılıp farklı anlamlar çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır. İslam Mezhepleri bu kavrama farklı manalar yüklemişlerdir. Ehl-i Sünnet'in genel telakkisi takiyye yapmanın bir ruhsat olduğu yönünde olurken, Şîa, takiyyeyi dini bir yükümlülük saymakta, iman esasları arasında zikretmektedir.

Bu çalışmayı yaparken gaye edinilen ana düşünce; genelde Şîi tefsir geleneğinde özelde ise Tabâtabâî'nin "*el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'ân*" isimli eserinde takiyye kavramının ne ölçüde ele alındığı, Ehl-i Sünnet ve Şîa'nın takiyye algılarının ne olduğu ve bu kavramın tarihi arka planını ortaya koymaktır.

Bana teorik derslerle katkı sunan hocalarıma, başta Muş Alparslan Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Ahmet Fethi POLAT'a, Prof. Dr. Abdulcelil BİLGİN'e, Doç. Dr. Murat KAYACAN'a, Dr. Öğreti Üyesi Mehmet SALMAZZEM'e, araştırma konusunun tespiti ve çalışmanın ortaya çıkmasında katkı sunan Danışman Hocam Dr. Öğr. Üyesi Burhan ATSIZ'a, yoğun mesaisi arasında tezimi baştan sona okuyup olgunlaşması noktasında emek sarf eden Dr. Öğreti Üyesi Ramazan TARİK'a teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca tezimin redakte edilmesinde katkı sağlayan kıymetli arkadaşım Mehmet AKKOYUNCU'ya ve Abstract hususunda yardımlarını esirgemeyen Ayşenur BİLGETAY ÜNLÜ'ye; bu yoğun çalışmaya ayırdığım mesailerde benden hiçbir şekilde müşteki olmayan, aksine beni çalışmaya teşvik eden ve ilim tahsil etme hususunda her zaman beni destekleyen fedakâr aileme teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Muş-2019

Besri BİLGETAY

KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

A.G.E	: Adı Geçen Eser
A.G.M	: Adı Geçen Makâle
A.S	: Aleyhisselam
AÜİFY	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
B	: Bin/İbn
BKZ	: Bakınız
C	: Cilt
C.C	: Celle Celalühü
ÇEV	: Çeviren
ÇHÜİFD	: Çorum Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
D	: Doğum
DEÜSBE	: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
DEÜİFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ED	: Editör
H	: Hicri
HRÜİFD	: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Hz.	: Hazreti
İFAV	: Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
İÜİFD	: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
M	: Miladi
MÜSBE	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
NŞR	: Neşreden

Ö	:	Ölüm
R.A	:	Radiyallâhu Anh
S	:	Sayfa
S.A.V	:	Sallallâhu Aleyhi Ve Sellem
SBE	:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
SÜİFD	:	Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ŞERH	:	Şerheden
ŞÜİFD	:	Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
THK	:	Tahkik Eden
TRC	:	Tercüme Eden
TSH	:	Tashih Eden
T.Y	:	Tarih Yok
VD	:	Ve Devamı, Ve Diğerleri
YAY	:	Yayınlayan
Y.Y	:	Yayın Yeri Yok, Yayın Evi Yok

GİRİŞ

Çalışmamızın temel konusu, takiyye kavramının tarihi arka planını ortaya koymak olacaktır. Şîa ve Ehl-i Sünnet başta olmak üzere İslam düşünce geleneğini yansıtan bu iki temel bakış açısının temelde nasıl gerçekleştirildiğini zaman zaman kıyaslamalar yaparak ele almaktır.

Takiyye kavramı “zulüm ve işkence altında bulunan bireyin kimliğini saklayarak ötekilerle beraber olma” manasına şâmil olan genel bir anlama gelse de, kavramın olumlu veya olumsuz olduğu hakkında net bir şey söylemek mümkün değildir. Çünkü içtimai ve siyasi her hareket içinde kendisine yer bulduğu bölgenin tarihi tecrübelerinden, içtimai hakikatlerinden ve inançlarından etkilenerek her zaman ve zeminde değişiklik göstermiş ve farklı yansımaları olmuştur. Mezheplerin bu kavramı farklı bir şekilde algılamalarındaki ana sebep de budur.

Gerek bazı Kur’ân-ı Kerîm ayetlerinin konuya işaret etmesi ve gerekse ilk dönem Müslümanlar tarafından tatbik edilmesi, mezhepleri takiyye meselesinde daha cüretkâr davranmaya sevk etmiştir. Ehl-i Sünnet müfessirlerinin çoğu, ilgili ayetleri yorumlarken konuyu hukuksal olarak ele almışlar ve takiyyeyi, “ruhsat” şeklinde görerek Müslüman’ın, ancak baskı ve dayatma altında başvurabileceğini ifade ederlerken, Şîa ise takiyyeyi, mezhebin doktrinel bir parçası haline getirmişlerdir. Bununla birlikte takiyye inancı, fıkıh ilminin yanında bir takım İslami ilimleri de dolaylı olarak etkilemiştir. Bu çalışmamızda söz konusu kavramın Kur’ân-ı Kerim’de mevcut olduğunu gösteren ayetleri ele alınıp inceleyeceğiz.

Konumuzun deyim yerindeyse can damarı olan “Tabâtabâî’nin el-Mîzân fî Tefsîri’l-Kur’ân adlı tefsirinde takiyye” başlığında genelde Şîa tefsir geleneğinde, özelde ise zikri geçen tefsirde takiyye mefhumuna işaret eden ayetleri ele alarak Şîi ekollerin takiyye düşüncesini yorumlama şekillerine yer vereceğiz.

Bu nedenle araştırmamızı, Muhammed Hüseyin et-Tabâtabâî’nin (1981) *el-Mîzân fî Tefsîri’l-Kur’ân*¹ isimli eseri özelinde takiyyenin ele alındığı Bakara 2/213, Âl-i İmrân 3/28, 200, Nisa 4/59, Maide 5/105, En’âm 6/75, A’raf 7/172, Nahl 16/106, 107, 108, 109, 110, Kehf 18/14, 19, 20, 95, 96, 97, 98 ve Mü’min 40/28, 29, 30. ayetlerle sınırlandırdık. Çalışmamızda asıl odaklandığımız konu Tabâtabâî’nin takiyye

¹ Nşr. Müessesetü’l-A’lemî li’l-Matbûât, Beyrut: 1997.

hakkındaki görüşünü tesbit etmek olacaktır. Takiyyenin özünü ortaya koyabilmek için araştırmamızda, takiyyenin ortaya çıkış sebeplerine, çeşitlerine, geçerlilik süresine ve boyutlarına kısaca temas etmeye çalışacağız. Bu kavramı konu edinen diğer çalışma ve eserleri dipnotlarda belirtmekle yetindik.

AMAÇ VE METOD

Ülkemizde “Şîa'nın Kur'ân anlayışı”, “Şîa'da tefsir ilimleri” gibi konular üzerinde yapılan araştırmalar az olduğu için, Sünnî muhitte bu mezhebin birçok hususiyetinin yeterince tanınmamasına neden olmuştur. Bu hususiyetlerden biri de Şîa'nın kurmaya gayret ettiği nass-takiyye ilişkisidir. Bizim “Şîi Tefsir Geleneğinde Takiyye Kavramı (Tabâtabâî'nin el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân Özelinde)” isimli çalışmamızdaki gayemiz, konunun gerek insan hayatının tatbik alanındaki önemi ve gerekse Kur'ânî boyutunun olması hasebiyle takiyyenin sınırlarını, çıkış nedenini ve kapsamını ortaya koymak olacaktır. Çünkü takiyye inancını başta Kur'ân ve filolojik kaynaklar olmak üzere fıkıh, kelam, ihtilâfü'l-hadîs gibi İslamî ilimlerde görmek mümkündür. Ülkemizde takiyye kavramı akademik olsun veya olmasın müstakil olarak birçok çalışmaya konu edilmiş olsa da Şîi tefsir geleneğinde takiyye kavramı üzerine yapılmış olan herhangi bir araştırmaya rastlamadık.

Araştırmamızda Muhammed Hüseyin et-Tabâtabâî'nin *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân* adlı tefsirini örneklem olarak tercih sebebimiz, el-Mîzân tefsirinin, Şîi tefsir tarihinde çağdaş dönem veya ikinci dirâyet dönemi diye isimlendirilen bir devirde yazılmış, pek çok ilimle donatılmış, Kur'ân ayetleri tafsilatlı bir şekilde beyan edilmiş olması ve bir dirâyet tefsiri olmasının yanında rivâyete de önem vermiş olmasıdır.²

Tez çalışmamız bir kavram etrafında teşekkül ettiğinden dolayı takip edeceğimiz yöntem “Konulu Tefsir Metodu” olacaktır. Fakat çalışmamızda bizzat konulu metod ile ilgili nazari bilgilere yer vererek amacın dışına çıkmaktan sakınılacaktır.

Çalışmamızın birinci bölümünde, takiyye kavramının sözlük ve terim anlamı ele alınarak takiyye'nin “takvâ”, “kitmân” ve “müdârâ” gibi kavramlar ile olan irtibatı incelenecektir. Aynı zamanda erken dönemden itibaren uygulanan takiyyenin ortaya

² Aslan Habibov, “İlk Dönem Şîi Tefsir Anlayışı”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi SBE, 2007, s. 34-37.

çıkış sebeplerine, çeşitlerine, geçerlilik süresine ve meselenin ahlâkî, sosyolojik ve psikolojik sonuçları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Son olarak Şîa ve Ehl-i Sünnet'in konuya yaklaşımları değerlendirilecektir. Bilhassa Şîa ve Ehl-i Sünnet'in takiyye algılarını inceleyerek, Şîa'yı takiyye'ye sevk eden gerekçeler ele alınacaktır. Çünkü kavramla ilgili olan bu bilgiler konunun daha iyi kavranmasına yardımcı olacaktır. Üçüncü bölümde zikredilen âyetleri daha iyi anlama noktasında ihtiyaç vardır.

İkinci bölümde Tabâtabâî'nin hayatına ilişkin bilgileri, hocaları, talebeleri ve eserleri hakkında genel malumat vermekle beraber, özellikle tezimizin konusu olan *el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'ân'da* takip ettiği metodu inceleyeceğiz.

Üçüncü bölümde ise, Şîi tefsir geleneğinde bu kavrama işaret eden ayetler tespit edilip özelde Tabâtabâî'nin bu ayetlere yapmış olduğu izahlara yer verilecektir.

Çalışmamızda zikredilen ayet meâlleri, DİB tarafından hazırlanmış olan Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Meâli isimli meâl çalışmasından istifade edilmiştir. Bazen yerine göre değişik meâllerden de istifade edilmiştir.

Yazım bakımından çoğunlukla TDV tarafından hazırlanmış olan İslâm Ansiklopedi'sinin imlâ kurallarına riâyet ettik. Yine tezimizde adı geçen şahsiyetlerin vefât tarihlerini “hicrî/milâdî” biçiminde verdik. Bu hususta da büyük ölçüde TDV İslâm Ansiklopedisinden yararlandık. Genellikle Allah Teâlâ yerine, Allah (c.c), Hz. Peygamber yerine, Peygamber Efendimiz, Muhammed Hüseyin et-Tabâtabâî yerine, Tabâtabâî tabirlerini kullanmayı tercih ettik. Araştırmamızda mutlak olarak Şîa'yı zikrettiğimiz zaman bundan kastımız İmamiyye Şîasıdır.

Çalışmamız bir tefsir araştırması olması nedeniyle *el-Mizân* tefsirinin yanında, Şîa ile anılması neticesinde mezhebin temel ilkelerinden biri olarak gösterilen ve önemli bir konuma haiz olan takiyyenin mahiyetini tespit edebilmek için Kummî (ö. 290/903), Ayyâşî (yaklaşık ö. 320/932), Tabersî (ö. 548/1153), Ebû Cafer et-Tûsî (ö. 460/1067) gibi Şîa'nın önemli müfessirlerinin eserleri incelenecek olup olabildiğince Sünnî ve Şîi temel kaynaklarına ve kitaplarına başvurulacaktır. Ayrıca Sünnî tefsir kaynaklarında konu hakkında derli toplu rivâyetleri bulmanın mümkün olduğu Taberî'nin (ö. 310) *Câmi'ü'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* ve İbn Kesîr'in (ö. 774/1372) *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm* isimli eserlerinden istifade edilecek, yorum

çeşitliliği ve dirâyet açısından zaman zaman Râzî'nin (ö. 606) *Mefâtihü'l-Gayb* ve Mâtürîdî'nin (ö. 333), *Te'vilatu Ehli's-Sünne (Te'vîlâtü'l-Kur'ân)* adlı eserlerine başvurulacak, mevzunun fikhî boyutu izah edilmesi gayesiyle Kurtubî'nin (ö. 671) *Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân* isimli eserine bakılacaktır.

Bu esnada mezheplerin mevzuya olan yaklaşımları mütalââ edilerek hüküm verme gayesi olmaksızın konu objektif bir şekilde ele alınacaktır.

Sonuç olarak bütün bu tespit ve araştırmalar çerçevesinde konuyu sadece Ehl-i Sünnet açısından değil, Şîa perspektifinden değerlendirmeye çalışarak hem tahlilî ve hem de tasvirî bir yöntem benimsenecektir. Bunun yanında ayrı açıklama, karşılaştırma, tarama, örneklem ve tümdengelim gibi yöntem ve ilkelerden de gerektiği gibi istifade ederek bu konu hakkında tatmin edici bir neticeye ulaşılması hedeflenmektedir.

ÇALIŞMANIN KAYNAKLARI

Şîa'nın takiyye anlayışını doğru bir şekilde belirlemek için öncelikle kendi kaynaklarına müracaat etmek gerekir. Bu nedenle Şîa'nın konumuzla alakalı olan kitapları bizim en önemli kaynaklarımızdır. Araştırmamız hem takiyye hem de Tabâtabâî'nin hayat ve eserlerini kapsadığından iki alanda da ele alınan çalışmalara ve kaynaklara müracaat ederek ulaşabildiğimiz kadarıyla iki konu hakkında yazılmış olan müstakil eserleri incelenecektir. Mevzubahis olan konular ile alakalı hem Sünnî çerçevede ele alınan akademik çalışmalara hem de Şîa'nın özgün kaynaklarına yer vermeye çalışılacaktır. Burada söz konusu eserlerin en dikkat çekici olanlarından bahsedip geride kalanlara ise kaynakça kısmında yer vermek uygun bulunmuştur.

A. Arapça Kaynaklar

Araştırmamızın birinci bölümünü teşkil eden takiyye kavramı, Sünnî kaynakların aksine, doğal olarak Şîi kaynaklarda hayli fazla yer tutmaktadır. Şîa'nın kurmaya gayret ettiği nass-takiyye ilişkisini ortaya koymadan önce kendi kaynaklarından bu kavramın mahiyetini ve önemini anlamak icab eder. Bu nedenle takiyye konusunu müstakil olarak ele alan eserlerin tetkik edilmesi önem arz etmektedir. Şîa kaynaklarında söz konusu meselenin tek başına ele alındığı eserlere, Süveyc'in *Risâle fi't-takiyye'si*,³ Şeyh Murtazâ el-Ensârî'nin (ö. 1282/1865) *et-Takiyye'si*⁴ ve Şeyh

³ y.y. 1997.

Ca'fer Sübhânî'nin *et-Takiyye mevdûan ve hükmen fi'l-kitâb ve's-sünne*'si,⁵ Muhammed el-Fevzi'nin *Mefhûmu't-Takiyye fi'l-İslâm*⁶ isimli eserleri örnek olarak verilebilir. Bu çalışmalarda takiyyenin, Ehl-i sünnet ve Şîa'ya göre tarifine, takiyye mefhumunun önemine, takiyyenin gerekliliğine, çeşitlerine, caiz olduğuna dair naslardaki delillerine ve kullanım alanlarına yer verilmiştir. Bundan dolayı bu eserler araştırmamız ile ilgili değerli bilgileri ihtiva etmekte olup çalışmamız açısından önem arz etmektedirler.

“Şeyh Sadûk” diye maruf olan İbn Bâbeveyh el-Kummî, *el-İ'tikâdât* isimli kitabında İmâmiyye Şîası'nın akâid meselelerini ilk defa sistemli bir şekilde ele almıştır.⁷ Takiyye konusunun yanında Şîa'nın diğer itikâdî esaslarına dair bilgiler ihtiva eden bu eser, Şeyh Müfid gibi birçok Şîî bilgin tarafından şerhedilmiştir.

Küleynî (ö. 329/941), Şîa'ya göre muteber kabul edilen hadis kitabı *Kütüb-i Erbaa*'nın ilki olan *el-Kâfi fi'ilmî'd-dîn*⁸ isimli eserinde takiyyeye bir müstakil bölüm ayırmıştır.

Ebü'l-Hüseyn (Ebü'l-Abbâs) Ahmed b. Alî b. Ahmed b. Abbâs en-Necâşî el-Esedî'nin (ö. 450/1058) *Ricâlü'n-Necâşî*⁹ isimli eserinden öğrendiğimize göre, *Kitâbü't-Takiyye* adını taşıyan fakat günümüze ulaşamayan başka eserler de yazılmıştır.

Tabatabâî'nin hayatına ve görüşlerine dair kapsamlı bir şekilde yer veren talebesi Tihrânî'nin *eş-Şemsü's-Sâti'a*¹⁰ isimli kitabı en önemli kaynaklar arasındadır. Tihrânî hocası ile Kum'da Hücetiye Medresesi'nde karşılaştığı andan itibaren Tabâtabâî'nin Kum'dan ayrıldığı zamana kadar olan süre içerisinde yaşadıklarının tamamını bir hatırat olarak yazmıştır. Tihrânî, söz konusu bu eserde Tabâtabâî'nin tefsir, felsefe, irfân ve diğer ilmî alanlara ait görüşlerine yer vermektedir.

Çalışmamızda Tabâtabâî'nin Tefsir, Hadis ve Kur'ân ilimleri ile ilgili olan kitaplarından istifa etmekle beraber diğer ilmî alanlarda kaleme almış olduğu eserler hakkında birtakım sınırlamalar getirmek zorunda kaldık.

⁴ Faris Hassun (trc.), Dârü'l-Hadi, Kum: 1991. Takiyye'ye dair müstakil eserlerden sadece bu kitabın matbu olduğu bilgisine ulaştık.

⁵ Beyrut: 2011.

⁶ Beyrut: Müessesetü'l-Vefâ, 1985.

⁷ Mustafa Öz, “İbn Bâbeveyh”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 6 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, s. 345.

⁸ Ali Ekber el-Gaffârî (thk.), 5. Baskı, y.y. 1363.

⁹ Beyrut: Şirketü'l-A'lamî li'l-Matbûât, 2010.

¹⁰ Muhammed el-Hüseyn et-Tihrânî, *eş-Şemsü's-Sâti'a*, Abbas Nureddin ve Abdürrahim Mübarek (trc.), İnan: y.y., 2008.

B. Türkçe Kaynaklar

Çalışmamızda faydalandığımız Türkçe kaynaklarını üç başlık altında sınıflandırabiliriz:

1. Kitaplar

Türkiye’de Mezhepler Tarihi sahasında telif edilen ilk eser olan, Ethem Ruhi Fıçlalı’nın *İmâmiyye Şîası*¹¹ ve tarikatlar üzerine çalışmalarda bulunan Şîa bilginlerinden Abdülbaki Gölpınarlı’nın *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîilik*¹² isimli eserlerinde Şîa’nın mezhepleşme süreci ele alınmıştır.

Gölpınarlı kitabında takiyyenin tarifini yapmış ve takiyye anlayışının doğruluğunu âyet ve hadislerle ispat etmeye çalışmıştır. Yazar, takiyyenin icab ettiği yerde tatbik edildiğini, Şîa’nın bu mevzuda yanlış anlaşıldığını savunmuştur.

Tercüme çalışmalarından Hasan Onat, Sabri Hizmetli, Sönmez Kutlu ve Ramazan Şimşek tarafından, Nevbahtî’nin *Fıraku’ş-Şîa* ve Sa’d b. Abdillâh el-Kummî’nin *Kitâbü’l-makâlât ve’l-firak* isimli iki eser *Şîi Fırkalar* ismiyle tercüme edilerek Ankara Okulu yayınlarından çıkmıştır.

1984 yılında Hasan Onat ve Sabri Hizmetli tarafından tercüme edilen İhsan İlahi Zâhir’in “*Şîa’nın Kur’ân İmâmet ve Takiyye Anlayışı*”¹³ isimli çalışması üç bölümden oluşmaktadır. Yazar, eserin birinci bölümünde, Sünnîlerin ve Şîîlerin farklı algıladıkları noktaları ele almış, iki fırkanın sahâbîler hakkındaki görüşlerini aktarmış, Şîa’nın temel akîdeleri hakkında malumat vermiştir. İkinci bölümünde Ehl-i Sünnet’in ve Şîa’nın Kur’ân’a bakış açısına, Kur’ân’ın tahrif olduğu fikrini ileri süren Şîîler’in görüşlerine ve kitaplarına yer vermiştir. Eserin son kısmında ise takiyye inancını ele almış ve bununla ilgili bir reddiye yazmıştır.

Mustafa Öztürk’ün *Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şîa Polemikleri*¹⁴ adlı kitabı iki ana bölümden oluşmaktadır. Müellif, birinci bölümde Ehl-i Beyt, imâmet, ismet, bedâ, rec’at ve takiyye gibi kelâmî ve siyasî içerikli polemik konusu yapılan konuları ele almaktadır. İkinci bölümde ise Kur’ân ve tahrif, Hz. Ali ve Hz. Fâtîma mushafları,

¹¹ İstanbul: Kent Basımevi, 1984.

¹² İstanbul: Der Yayınları, 1979.

¹³ Ankara: Afşaroğlu Matbaası, 1984.

¹⁴ Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009.

kıraatler, ahru-f-i seb'a, mut'a nikâhı ve abdestte ayakları mesh meselesi başlıklarıyla Kur'ân tarihi, kıraat ve fûrû-i fıkıhla ilgili diğer polemik yapılan konuları ele alarak geniş bir şekilde işlemiştir.

Çalışmamızın ikinci ve üçüncü bölümünü teşkil eden Tabâtabâî'nin konumuzla alakalı olan eserleri ve Mîzân tefsiri hakkında Türkçe yapılmış olan şu çalışmalara ulaştık. Tefsir kitabı Mîzân'ın ilk on üç cildinin tercümesi,¹⁵ "Söyleşiler,"¹⁶ "Tüm Boyutlarıyla İslam'da Şîa,"¹⁷ "Özün Özü,"¹⁸ "İslam'da Kur'ân,"¹⁹ kitaplarının tercümeleleri yayınlanmıştır.

2. Tezler

Yaptığımız araştırma sonucunda ülkemizde söz konusu kavram ile ilgili olarak doktora düzeyinde yapılmış olan her hangi bir akademik çalışma henüz yoktur. Fakat takiyye kavramı yüksek lisans tezi düzeyinde bir takım akademik çalışmalarda ele alınıp incelenmiştir. Örnek olarak şu çalışmaları gösterebiliriz;

Tespit edebildiğimiz kadarıyla;

1- Mehmet Dalkılıç'ın 1992 yılında ele almış olduğu "*Şîa, Havaric ve Ehl-i sünnet'te Takiyye*", (MÜSBE, İstanbul 1992). (Basılmamış yüksek lisans tezi)

2- Şerafettin Sofioğlu'nun 2001 yılında ele almış olduğu "*Takiyye Kavramı*", (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2001), (Basılmamış yüksek lisans tezi),

3- Murat Alkan'ın 2006 yılında ele almış olduğu "*İmamiyye Şîa'sında Takiyye*", (MÜSBE, İstanbul 2006) (Basılmamış yüksek lisans tezi),

4- Reyhan Erdoğan'ın 2011 yılında ele almış olduğu "*Bir İnanç ve Kimlik Problemi Haline Gelen "Takiyye" Kavramının Kur'ân Ayetleri Işığında Tahlili*", (MÜSBE, İstanbul 2011) (Basılmamış yüksek lisans tezi),

¹⁵ Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, *el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Vahdettin İnce ve Salih Uçar (trc.), İstanbul: Kevser Yayınları, 1999.

¹⁶ Muhammed Hüseyin Tabâtabâî ve Henry Corbin, *Söyleşiler*, İsmail Bendiderya (trc.), İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.

¹⁷ Tabâtabâî, *Tüm Boyutlarıyla İslâm'da Şîa*, Kadir Akaras ve Abbas Akyüz (trc.), İstanbul: Kevser Yayınları, 2005.

¹⁸ Tabâtabâî, *Özün Özü*, Talip Çetinkaya ve Orhan Düz (trc.), İstanbul: İnsan Yayınları, 2008.

¹⁹ Tabâtabâî, *İslam'da Kur'ân*, Ahmed Erdinç (trc.), İstanbul: Kevser Yayınları, 1988.

5- Abdulkerim Çelik'in 2015 yılında ele almış olduğu “*Râzi'nin Mefâtihi'l-Gayb Adlı Tefsiri ile Tabersi'nin Mecmau'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân Adlı Tefsirinde Takiyye Kavramı*”, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2015), (Basılmamış yüksek lisans tezi),

6- Zeliha Ülkühan Aybay'ın 2018 yılında ele almış olduğu ve bir bölümünü takiyye kavramına ayırdığı “*İmâmiyye Şîası'nda İhtilâfî'l-Hadîs -Takiyye İlişkisi (Şeyh Et-Tûsî'nin El-İstibsâr'ı Özelinde)*”, (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2018), (Basılmamış yüksek lisans tezi),

Ayrıca İsam Tez Kataloğu vasıtasıyla yaptığımız araştırmalar neticesinde bu kavram ile ilgili olarak devam eden bazı çalışmalar da bulunmaktadır. Örnek olarak Abdulkerim Taha Coşgun'un (DEÜSBE, İzmir) *Ehl-i Sünnet'te Takiyye Kavramı* isimli yüksek lisans tezi gösterilebilir.

Çalışmamızın diğer bir konusu olan Tabâtabâî ve Mîzan tefsiri hakkında ülkemizde doktora düzeyinde bitirilmiş her hangi bir akademik çalışma yoktur. Fakat Hatice Erkoç'un “*Tabâtabâî ve Tefsiri*” isimli doktora tezi Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde devam etmektedir. Tabâtabâî hakkında ise bu düzeyde Musa Kazım Yılmaz'ın, “*Tabressî ve Tabatabâî'de İmamiyye Tefsiri*” çalışması vardır.

Yüksek lisans tezi düzeyinde ise Mîzan tefsiri hakkında çalışma bulunmamakla beraber Tabâtabâî ile ilgili olarak iki adet akademik çalışma mevcuttur. Bunların ilki, Alekber Muradov'ın 2000 yılında ele almış olduğu “*Elmalılı ve Tabâtabâî Tefsirlerinde Siyasal İçerikli Ayetler ve Yorumları*” (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000), (Basılmamış yüksek lisans tezi), diğeri ise, Yasin Apaydın'ın 2010 yılında ele almış olduğu “*Muhammed Hüseyin Tabâtabâî'de Varlık Kavramı*” (MÜSBE, İstanbul 2010) (Basılmamış yüksek lisans tezi), bu çalışmalar haricinde Tabâtabâî ve Mizân tefsiri ile ilgili akademik çalışma bulunmamaktadır.

3. Makaleler

Kâmil eş-Şîbî'nin “*et-Takiyyetü, usûlühâ ve tatavvürühâ*” isimli araştırmasını esas alan Avni İlhan, çalışmaya birtakım katkılarda bulunarak “*Takiyye, Doğuşu ve Gelişmesi*”²⁰ başlıklı makalesini kaleme almıştır. Araştırmada takiyyeyi tatbik eden Şîa

²⁰ DEÜİFD, Cilt 2, Sayı 2, s. 157-176.

grupları ve bu kavramın tasavvuf dilindeki konumu ele alınarak Şîilerin takiyyeyi dinî bir ilke olarak kabul etmelerinin nedenleri incelenmiştir.

“*Şîi Takiyye İnancının Teşekkülü*”²¹ isimli makalesinde Cemil Hakyemez, takiyye inancının akîde ilkesi haline dönüşmesinden itibaren oluşum sürecini ele almış, bunun bir inanç esası olmasından sonra kavramın Şîa’dan sonra yaşadığı değişime ve yorumlara temas etmiştir. Ayrıca makalede mevzu ile alakalı ilk rivâyetlerin tarihi tespit edilmeye gayret edilmiştir.

“*Takiyye Üzerine Bazı Mülâhazalar*”²² adlı makalesinde Selim Özarslan’ın, İslâm’dan önceki ilâhî dinlerde takiyye düşüncesini tetkik etmesi, bu makaleyi söz konusu mevzu hakkında yazılmış olan diğer çalışmalardan farklı kılmaktadır. Yazar, takiyyenin şartlarına değinerek Ehl-i Sünnet ile Şîa’daki takiyye anlayışını karşılaştırmalı olarak ele almış ve çözüm önerilerini sunmuştur.

“*Eleştirel Açıdan Bir Kimlik Ve İnanç Örtüsü Olarak Takiyye*”²³ isimli makalesinde Mehmet Dalkılıç, takiyyenin zaman içerisinde kazandığı anlamları ve farklı islam mezhepleri tarafından tatbik edilme şekillerini ortaya koymaya çalışmıştır. Ehl-i Sünnet, Havâric, Şîa ve yeri geldikçe de Mu’tezile’nin bu konudaki inançları söz konusu edilmiş olup, hususiyle Şîa tarafından bir akide prensibi haline getirildiği fikri üzerinde durmuştur. Ayrıca müellif bu çalışmasında kavramın itikadî, amelî, sosyolojik, politik ve ahlâkî boyutlarını ele almıştır.

“*İmamiyye Şîası’nda Takiyye Anlayışına Yeni Bir Yaklaşım*”²⁴ başlıklı makalesinde Mustafa Ekinci, Şîa’yla muhâlifleri arasında sorunlu alanlardan biri olan ve istismara açık hale gelen takiyye anlayışına yeni bir yaklaşımı ortaya koymaya çalışmıştır. Yazar, ilk dönem Şîi müelliflerin Takiyye anlayışları ile son dönem Şîi müelliflerin Takiyye anlayışlarını incelemiştir.

Yukarıda kısa bir şekilde izah zikrettiğimiz çalışmalardan, Takiyyenin boyutları ve sebepleri, Şîa’nın Takiyye yorumu, Ehl-i sünnet ve Şîa’nın mukayeseli olarak Takiyye anlayışı gibi konularda yararlandık. Çalışmamızda kendisinden istifade etmiş olduğumuz kaynakların tamamını ve tam künyelerini kaynakça kısmında zikrettik.

²¹ **ÇHÜİFD**, Cilt 3, Sayı 6, s. 129-146.

²² **HRÜİFD**, Cilt 11, Sayı 6, s. 115- 132.

²³ **İÜİFD**, Sayı 15, s. 113-139.

²⁴ **HRÜİFD**, Cilt 11, Sayı 15, s. 31-52.

BİRİNCİ BÖLÜM

TAKİYYE KAVRAMI VE ANLAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. TAKİYYE KAVRAMININ SÖZLÜK ANLAMI

Kök olarak Arapça orijinli bir kelime olan “takiyye” kelimesi bir nesneden sakınmak, korunmak manalarına gelen “v-k-y” (وقي) filinden türemiş olup iftiâl babından “ğaniyyeten” (غنية) vezninde mastardır.²⁵

Takiyye kelimesi; cem’isi “etkiye” (اتقيا) olan “takiyy” (تقي) sözcüğünün dişilidir. Sözlükte “takiyy” kelimesi “Allah korkusu ile, O’nun yasakladığı şeylerden sakınan, haram olma ihtimali bulunan şüpheli durumlarda ihtiyatlı davranan kimse demektir. Günah işlemeye sebep olan şeylerden sakınmakla nefsinin dünyada günah işlemekten, ahirette de azap görmekten koruyan kimseye de “takiyy” denilmektedir.²⁶

“Tevekkaytu” (توقيت) ve “ittekkaytu” (اتقتيت) kelimeleri “veka” (وقي) filinin köküne bağlı olarak “Takiyye” (تقية) kökünden gelmekte ve “zarar veya eziyet veren bir seyden korunmak, bazılarının bazılarında çekinmesi” anlamlarına gelmektedir. Tevekkaytu (توقيت) denildiğinde, “ondan korundum, çekindim” kastedilmektedir.²⁷

1.2. TAKİYYE KAVRAMININ TERİM ANLAMI

İslâm Düşünce Tarihinde, ‘takiyye’ kavramı ile ilgili mezheplerin tamamının üzerinde ittifak ettikleri herhangi bir tanımlama yoktur. Takiyye mefhumunun anlamındaki kapalılığın ana nedeni, mezhepler arasında bu kavram hakkında sınırları belirlenmiş ve tam manasıyla tanımlanmış bir şekilde birlikteliğin olmamasından kaynaklandığı söylenebilir.²⁸ Bu nedenle kelimenin sözlük anlamından hareketle toplumsal yapıya ve siyasî ortama uygun bir şekilde değişik tanımlamalar yapılmıştır.²⁹ *Takiyye, “bir kimsenin canını, malını veya ırzını düşmanının şerrinden muhafaza*

²⁵ İsmâil b. Hammâd Cevherî, **es-Sihâh (Tâcü'l- Luga ve Sihâhu'l-Arabiyye)**, Ahmed Abdülgafûr Attâr (thk.), Beyrut: Dârü'l-İlim li'l-Melâyin, 1990, Cilt 6, s. 25-26.; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1997, Cilt 15, s. 379.; Ebû Zekerriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ, **Meâni'l-Kur'ân**, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1983, Cilt 1, s. 205.

²⁶ Selim Özarslan, “Takiyye Üzerine bazı Mülâhazalar”, **HRÛİFD**, Sayı 11, 2003, s. 115-132.; İbn Manzûr, **a.g.e.**, Cilt 15, s. 377.

²⁷ İbn Manzûr, **a.g.e.**, Cilt 15, s. 377.

²⁸ Mustafa Ekinci, “İmamiyye Şiası’nda Takiyye anlayışına Yeni Bir Yaklaşım”, **HRÛİFD**, Sayı 15, 2006, s. 31-48.

²⁹ Mehmet Dalkılıç, “Eleştirel Açıdan Bir Kimlik ve İnanç Örtüsü Olarak Takiyye”, **İÛİFD**, Sayı 15, 2007, s. 116.

etmesi,³⁰ bireyin can korkusu sebebiyle düşman karşısında inanç ve eğilimlerini gizlemesi ve gelebilecek bir zarardan korunmak için inanmadığı bir akideyi izhâr ederek hakka muhalefet edilmesi” şeklinde farklı tanımlamalar yapılmıştır.³¹

Can ve namusun tehlikede olduğu durumlarda kâfirlere ve zâlimlere karşı kullanılacak en etkin silah takiyyedir. Ancak bu silah Müslümanlara karşı bir aldatma aracı olarak değil, düşmanlardan gelebilecek tehlikelere karşı bir sakınma ruhsatıdır. Ayrıca bireyin çıkarından çok ümmetin menfaati göz önünde bulundurularak uygulanması gerekir.³²

Takiyye kavramı ile alakalı olarak gerek Sünni ve gerekse Şîî âlimler değişik tanımlar yapmışlardır. Biz burada her iki tarafın âlimlerinin yapmış oldukları tanımlardan birkaç tanesini zikretmekle yetineceğiz.

İbn Abbas (r.a) (ö. 68/687-688): “Takiyye kalbi iman ile mutmain olduğu halde dili ile (imana aykırı) sözler söyleyip öldürülmemesi demektir.” Yani takiyye amel ile değil dil ile olandır.³³

el-Cassâs (ö. 370/980) “*Ahkâmu'l-Kur'ân*” adlı eserinde takiyyeyi şöyle tanımlamıştır. “Canından olmaktan veya sakat kalmaktan korktuğunda kişinin, öyle olmadığı halde kâfirlerle dost görünmesidir.”³⁴

el-Mebsût isimli eserin müellifi Şemsü'l-eimme, İmam Serahsi (ö. 483/1090) Takiyyeyi şöyle tanımlamıştır. “Bir mü'minin işkence sebebiyle veya ölüm korkusuyla, olduğundan başka türlü görünmesi ve davranmasıdır.”³⁵

İbn Kesîr (ö. 774/1372) bu kavramı şöyle tarif etmiştir. “Kişinin ölüm korkusundan dolayı inancını gizleyip, bu duruma sebep olan halin ortadan kalkmasını ümit ederek zâlimlerle zahiren iyi geçinmesidir.”³⁶

³⁰ Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî Âlûsi, **Rûhu'l-Meânî, fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî**, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, t.y, Cilt 2, s. 478.

³¹ Murtaza b. Muhammed Emîn b. Murtaza Ensârî, **et-Takiyye**, Fâris Hassun (çev.), Beyrut: Dâru'l-Hâdî, 1992, s. 45

³² Heyet, “Takiyye”, **Şamil İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul: Şamil Yayınları, 1986, Cilt. 1, s. 176.

³³ Ebü Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî Râzî, **et-Tefsîrü'l-Kebîr, (Mefâtihü'l-Ğayb)**, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990, Cilt 18, s. 92.

³⁴ Ebü Bekr Ahmed b. Âli er-Râzî el-Cessâs, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, İstanbul: y.y, 1335, Cilt 2, s. 9.

³⁵ Ebü Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, **el-Mebsût**, Mustafa Cevat Akşit (çev.), Gümüşev Yayınları: İstanbul, 2008, Cilt 24, s. 47.

³⁶ Ebü'l-Fidâ İmadüddîn İsmail b. Ömer İbn Kesîr, **Tefsîrü'l-Kur'ân'il-Azîm**, Beyrut: Dâru'l-Endülüs, 1966, Cilt 2, s. 24.

Hak Dini Kur'ân Dili adlı eserin sahibi Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942), takiyyenin tarifinde geçen düşmanlığı; din farklılığına binaen olan düşmanlık ve servet, eşya, mal, mülk ve benzeri dünyevi maksatlardan dolayı ortaya çıkan düşmanlık biçiminde ikiye ayırdığını ifade eder. Bu sebeble Elmalılı takiyyeyi bu izah çerçevesinde iki kısma ayırmıştır.³⁷

Şîî müelliflerden olan Şeyh Müfid (ö. 413/1022) takiyyeyi şu şekilde tanımlamıştır:” *hakkı gizlemek, içindeki inancını örtmek, din ve dünyalık zarardan korunmak için muhâliflerden saklanıp onlara karşı gelmemektir.*”³⁸

Abdülbaki Gölpınarlı (ö. 1982) takiyyeyi; “*Birinden veya bir toplumdaki çeşitli tarzlarda korunmak yahut mensup olduğu zümrenin malını, canını ve inancını zarardan korumak manasına gelir.*”³⁹ şeklinde tanımlamıştır.

Şîî bir müfessir ve filozof olan Tabâtabâî (ö. 1981) takiyyeyi “*Bir insanın kendi dinini veya bazı dînî davranışlarını düşmanlarının hareketlerinin neticesi olarak, mutlak veya muhtemel bir tehlikeye sebebiyet verecek durumlarda saklaması veya gizlenmesi*”⁴⁰ şeklinde tanımlamıştır.

Yapılan bu tanımlardan anladığımıza göre takiyye kavramını; “Bireyin yaşadığı toplumda başkaları tarafından gelebilecek muhtemel tehlikelerden korunmak için, söz konusu olumsuz durum ortadan kalkıncaya kadar, geçici süreliğine olduğundan farklı görünmesi, inancını gizlemesi ve düşmanı veya muhâlifi olan kimse ile aynı düşüncedeymiş gibi görünmesidir.” şeklinde tanımlayabiliriz.

Takiyye lafzı Kur'ân'da geçmemektedir. Fakat Âli İmrân sûresinin 28. ayetinde geçen “*tukâh*” (تقية) kelimesinden mülhem olacak şekilde Kur'ân-ı Kerim'de takiyye kavramının en azından kelime olarak var olduğuna delil getirilmiştir.⁴¹ Bu kelimeyi kıraat imamlarının ekserisi tukâh (تقية) biçiminde okumuşken, kıraat imamlarından

³⁷ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili**, İstanbul: Huzur Yayınları, 2005, Cilt 2, s. 445.

³⁸ Ebû Abdillâh Şeyh Müfid, **Evâilu'l-Makâlât**, İbrahim el-Ensârî (thk.), Beyrut: Dâru'l-Müfid, 1993, s. 118.

³⁹ Abdülbaki Gölpınarlı, **Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şülik**, İstanbul: Der Yayınları, 1979, s. 561.

⁴⁰ Muhammed Hüsayn Tabâtabâî, **Shi'ite Islâm**, Seyyed Hossein Nasr (ed.), New York: y.y., 1975, s. 223.

⁴¹ er-Râzî, **a.g.e.**, Cilt 18, s. 91.

Yakup el-Basrî (ö. 205) bu kelimeyi ‘takiyyeten’ şeklinde okumuştur.⁴² Bununla beraber sözlüklerde *tukâh ile takiyyeten* kelimelerinin aynı manaya geldikleri görülmektedir.⁴³

Çalışmamızın konusunu teşkil eden takiyye kavramını, tarihte siyasi veya politik şekliyle anladığımız manasının dışında kelime manasıyla Kur’ân’da zikredilmemiş olmasını gerekçe göstererek reddedenler de olmuştur. Ancak her ne kadar Kur’ân’da zikredilen kavram takiyye şeklinde olmasa da Kur’ân anlam bütünlüğü içerisinde manen mevcut olduğunu onaylayan ayetler, takiyyenin Kur’ân’da var olduğuna delil getirilebilir.⁴⁴

1.3. TAKİYYE KAVRAMININ ANLAMSAL ÇERÇEVESİ

Takiyye kelimesinin anlam bakımından birçok kavram ile bağlantısı vardır.⁴⁵ Çalışmamızda bu kavramların tamamına yer vermeyip içlerinden önemli gördüğümüz takva, kitmân ve müdârâ kavramlarının takiyye ile olan bağlantılarını açıklamaya çalışacağız. Zira bu kavramlar aynı zamanda Şîî kaynaklarda birer takiyye çeşidi olarak zikredilmektedirler.

1.3.1. Takva

Takva kelimesi takiyye sözcüğü gibi v-k-y (وفي) fiilinden türemiştir.⁴⁶ Kur’ân-ı Kerim’de sık geçen kavramlardan biriside takva kelimesidir. Takva kavramı türemeleriyle birlikte Kur’ân-ı Kerimde 258 ayette geçmektedir.⁴⁷

Lügatte ise, “himaye etmek, sakınmak, saygı sebebi ile korkmak, Allah’a (c.c) itaatte bulunmakla onun azabından korunmak, kaçınmak, düzene koymak” gibi anlamları içermektedir.⁴⁸

⁴² Muhammed Kerim Racih Muhammed Fehd Hâruf, *el-Müeyesser fi’l-Kıraati’l-Erbaa Aşera*, Dimaşk: Dârü’l-Kelimi’t-Tayyib, 2000, s. 53.

⁴³ Cevherî, *a.g.e.*, Cilt 6, s. 25-27.

⁴⁴ Abdulkemil Çelik, *Râzi’nin Mefâtihu’l-Gayb Adlı Tefsiri İle Tabersi’nin Mecmau’l-Beyân fi Tefsiri’l Kur’ân Adlı Tefsirinde Takiyye Kavramı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, SBE, 2015, s. 37.

⁴⁵ Bu kavramları şöyle sıralayabiliriz; Nifâk, Müdâhene, İman, İslam.

⁴⁶ İbn Manzûr, *a.g.e.*, Cilt 18, s. 387.; Cevherî, *a.g.e.*, Cilt 6, s. 25-26.

⁴⁷ Ahmet Çelik, *Kur’ân Semantiği Üzerine*, Erzurum: EKEV Yayınevi, 2002, s. 129.

⁴⁸ Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb İsfahânî, *Müfredâtu el-Fâzi’l-Kur’ân*, Safvan Adnan Davûdî (thk.), Dimaşk: Dârü’l-Kalem, 2002, s. 881.; İbn Manzûr, *a.g.e.*, Cilt 18, s. 387.; Cevherî, *a.g.e.*, Cilt 6, s. 25-26.; Luvis b. Nikola el-Ma’luf el-Yesui, *el-Müncid fi’l-Luga ve’l-A’lâm*, Beyrut: Dârü’l-Maşrık, 2003, s. 915.

Bu kavram Cahiliye döneminde yazılmış olan şiirlerde lugat anlamında kullanılmıştır. Zübeyir bin Ebi Sulmâ'nın, *وقال ساقضي حاجتي ثم أتقي عدوي بألف من ورائ ملجم* “Ben önce işimi hallederim sonra arkamdan gelen dizginlenmiş bin atlı düşmandan sakınırım,”⁴⁹ mısraları bu kelimenin lügat anlamında kullanıldığına misal olarak verilebilir.

Görüldüğü gibi Cahiliye döneminde herhangi bir tehlikeye karşı kendini muhafaza etme manasını ihtiva eden takva, Kur'ân-ı Kerim'de ise sadece dünyevi olan bir tehlikeden değil, daha çok manevi olan azaptan ve ahirette insana zarar verecek olan kötü şeylerden sakınma manalarına da şâmil olmaktadır.⁵⁰

Takva kelimesinin konumuzla alakalı olan boyutuna gelince; büyük bir kuvvete karşı yani Allah'a (c.c) itaatte bulunmakla, ondan gelecek olan azaptan korkarak nefsi, yasak olan bütün şeylerden sakındırmaktır. Takiyye'de ise yine üstünlüğü kabul edilen bir kuvvete karşı ondan gelebilecek zararlardan kendisini korumasıdır. Bu iki kelimenin aynı fiilin kökünden türemiş olmaları hasebiyle mana derinliğinde birleşmişlerdir.⁵¹ Her ne kadar mana derinliğinde birleşmiş olsalar da fiiliyatta oldukça farklıdırlar. Çünkü takva kelimesinde nefsin Allah'a (c.c) yakın olma gayreti gözlemlenirken, takiyye kelimesinde ise nefsin zarar olduğu durumdan kurtulmak için gerçek inancını inkâr etmesi veya düşüncesini gizleme durumu söz konusudur.⁵²

1.3.2. Kitmân

Takiyyenin ilk aşaması veya eş anlamlısı olarak kabul edilen kitmân; her hangi bir şeyin üstünü kapatmak, örtmek ve açığa vurmamak manalarına gelen k-t-m (كتم) fiilinin kökünden türemiş Arapça orijinli bir kelimedir. Başka bir ifade ile “sırrı ifşa etmemek, sır saklamak ve kimseye sır açmamak” hali demektir.⁵³

⁴⁹ Zühayr b. Ebî Sülmâ (Rebîa) b. Riyâh el-Müzenî Ebû Sülmâ (Ebû Büceyr), *Dîvânu- Zühayr b. Ebî Sülmâ*, Mısır: y.y., 1964, s. 22.

⁵⁰ Toshihiko Izutsu, *Kuranda Allah Ve İnsan*, Süleyman Ateş (çev.), Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975, s. 20.

⁵¹ İsfahânî, *a.g.e.*, s, 881.; Ali Ünal, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1986, s. 517.

⁵² Reyhan Erdoğan, Bir İnanç ve Kimlik Problemi Haline Gelen “Takiyye” Kavramının Kur'ân Ayetleri Işığında Tahlili (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜSBE, 2011, s. 27.

⁵³ İsfahânî, *a.g.e.*, s, 702.; Ebû'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Yusuf b. Abdudâim Semî Halebî, *Umdetü'l-Huffâz fi Tefsiri Eşrefi'l-Elfâz*, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1993, Cilt 3, s. 441-442.; Şerif b. Edvel b. İdris, *Kitmânü's-Sırrı ve İfşâuhü fi'l-Fıkhî'l-İslâmî*, Amman: Dârü'n-Nefâis, 1997, s. 15.

Takiyye ile kitmân'ın tatbiki bakımında aralarında farklılık söz konusudur. Çünkü kitmân, politik inançların ve davranışların gizlenmesi veya değişik bir şekilde takdim edilmesi iken, takiyyede ise kişinin içinde bulunduğu ortamın şartlarına göre dini inanç ve eğilimlerini gizlemesi, olduğundan farklı hareket etmesidir.⁵⁴ Rastgele uygulanan takiyyenin uygulayıcısına ve çevresindekilere zararı açık olduğu gibi, kitmân tarzında bir anlayışında insanın özgürlüğüne ve devletin nizam ve intizamına karşı tehlike arz edeceği de kesindir.⁵⁵ Kısaca bu iki kavramın arasındaki irtibatı şu şekilde açıklayabiliriz. Takiyyenin siyasi kimliğe bürünmüş haline kitmân denilebilir. Şöyle ki kitmân dini muhtevaya sahip olan takiyyenin politik versiyonudur.⁵⁶ Kitmânda gerçek inancın sadece gizlenmesi, takiyyede ise, gerçek inancından farklı bir söylemde bulunulması söz konusudur.

1.3.3. Müdârâ

Arapça asıllı olan müdârâ kelimesi sözlükte “oyuna getirmek, kandırmak, aldatmak manalarına gelen d-r-y (دری) fiilinin kökünden türemiş olup müsamahakâr olma, insanlarla iyi geçinme” manasına gelmektedir.⁵⁷

İstilah olarak ise; “Kişinin şerrinden korktuğu kimseye karşı aşırıya kaçmadan hoş sözlü olması, insanlarla iyi geçinmesi,⁵⁸ aşırı hareketleriyle huzursuzluğa sebep olabileceği düşünülen veya fazla alıngan olan kişilere kibar davranarak kötülüğünden korunmayı yahut gönlünü almayı gaye edinen hareketleri” ifade eder.⁵⁹

“Müdârâtü'n-Nâs” adlı eserinde bu mesele ile alakalı 186 hadis ve haberi rivâyet eden İbn Ebi'd-Dünyâ (281/894), “Allah'a (c.c) imandan sonra en akıllıca iş, [müşrik/kâfir] insanlara müdârâda bulunmaktır” rivâyetini nakletmektedir. Ebu Mansur Deylemî'den (558/1163) gelen bir rivâyete göre Hz. Peygamber, “Bana namaz kılmam emredildiği gibi insanlara / müşriklere müdârâ etmem de emredildi.” buyurmuştur. Ebû

⁵⁴ İsfahânî, **a.g.e.**, s, 702.; Halebî, **a.g.e.**, Cilt 3, c. 441-442.

⁵⁵ İdris, **a.g.e.**, s, 7.

⁵⁶ Erdoğdu, **a.g.e.**, s, 29.

⁵⁷ Cevherî, **a.g.e.**, Cilt 6, s. 23-35.

⁵⁸ Mustafa Çağrı, “Müdârâ”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 31, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 460.; Mustafa Öztürk, “İslâm Düşünce Tarihinde Takiyye'nin Hikayesi”, **Nida Dergisi**, Sayı 18, Eylül 2010, s. 143.

⁵⁹ İbn Manzûr, **a.g.e.**, Cilt 4, s. 342-343; Ebü'l-Feyz Muhammed el- Murtazâ b. Muhammed b. Abdirrezzâk el- Bilgrâmî el-Hüseynî Zebidî, **Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs**, Kahire: y.y., 1306, Cilt 10, s. 126.

Bekr el-Beyhakî'nin (458/1066) “*Şuâbü'l-Îmân*” adlı eserinde naklettiği bir rivâyete göre de Hz. Peygamber müşriklere karşı müdârânın sadaka olduğunu bildirmiştir.⁶⁰

Yukarıda delil olması bakımından gösterilen nakiller takiyye ile müdârâ'nın bazı yönlerden benzerlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Şöyle ki, takiyye zor durumda olan kimsenin inancının aksini beyan etmesi şeklinde ifade edilirken; müdârâ ise inancının aksini açıklamak için zor kullanan kimseye karşı hoşgörülü davranması şeklinde ifade edilmektedir.⁶¹

1.4. DİĞER DİNLERDE TAKİYYE ANLAYIŞI

Takiyye sadece İslâm dinine has olan bir uygulama değildir. Zor durumda kalan ferdin belirli ölçüler çerçevesinde yani canını malını ve ırzını muhafaza etmek için takiyyeye müracaat etmesi doğal olan bir şeydir. Bunun için İslâm'ın dışındaki dinlerde de ve kutsal kitaplarında da bu kavram çerçevesinde değerlendirilebilecek birçok olay vardır. Bu kavram Kur'ân-ı Kerim'de olduğu gibi diğer dinlerin kutsal metinlerinde de sarahaten geçmemekle beraber takiyyeyi ima eden birçok pasaj mevcuttur. Mesela Kitab-ı Mukaddes'te anlatılan şu iki hadise takiyyenin İslâm'ın dışındaki dinlerde de mevcut olduğunu delillendirecek niteliktedir.

Birinci hadise, canını muhafaza etmek için İbrahim'in (a.s) eşini kız kardeşi olarak söylemesidir ki bu olay eski ahitte yaratılış bölümünün 12. babında şöyle anlatılmaktadır:

“Ülkedeki şiddetli kıtlık yüzünden Avram geçici bir süre için Mısır'a gitti. Mısır'a yaklaştıklarında karısı Saray'a, 'Güzel bir kadın olduğumu biliyorum' dedi, Olur ki Mısırlılar seni görüp, 'Bu onun karısı' diyerek beni öldürür, seni sağ bırakırlar. Lütfen, 'Onun kız kardeşiyim' de. Öyle ki, senin sayende bana iyi davranırlar, canıma dokunmasınlar.”⁶²

İkinci hadise ise, Yeni Ahit'te Pavlus'tan Korintlilere birinci mektup bölümünün 9. babında şöyle geçmektedir;

“Yahudiler'i kazanmak için Yahudiler'e Yahudi gibi davrandım. Kendim Kutsal Yasa'nın denetimi altında olmadığım halde, Yasa altında olanları kazanmak için onlara Yasa altındaymışım gibi davrandım. Tanrı'nın Yasası'na sahip olmayan biri değilim, Mesih'in Yasası altındayım. Buna karşın, Yasa'ya sahip olmayanları kazanmak için Yasa'ya sahip değilmişim gibi davrandım. Güçsüzleri kazanmak için

⁶⁰ İbn Ebi'd-Dünyâ, **Müdârâtü'n-Nas**, Beyrut: y.y., 1999, Cilt 1, s. 23-25.; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî Beyhakî, **Şuabü'l-Îmân**, Beyrut: y.y., 1990, Cilt 6, s. 343-344.

⁶¹ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 30.

⁶² **Kitab-ı Mukaddes** (Eski Ahit), Yaratılış, 12/11.

onlarla güçsüz oldum. Ne yapıp edip bazılarını kurtarmak için herkesle her şey oldum. Bunların hepsini Müjde'de payım olsun diye, Müjde uğruna yapıyorum.”⁶³

Kutsal Kitaptaki takiyye örneklerinde ortaya çıkan durum peygamberlerin canlarını muhafaza etmek için takiyye'ye müracaat ettikleri açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Ancak bu yukarıda zikredilenler ve bunlara benzer rivâyetler takiyye tatbikinin dini değil ferdi bir uygulama olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla takiyye müşkil durumda kalan kişinin müracaat ettiği anlık bir durum olarak ortaya çıkmaktadır.⁶⁴

Bu açıklamalardan yola çıkarak şöyle bir sonuca varmak mümkündür: İster geçmiş semavi dinlerde olsun, ister İslâm'da olsun, takiyyenin bir boyutu da, bağlı bulunduğu dinin karşıtları tarafından gerçekleştirilen fiili bir tecavüzden kendi canını, hatta dini inancını korumaya yönelik sözsöz veya eylemsel tutum/tavır olarak kabul edilebilir.

1.5. İSLÂM'IN İLK YILLARINDA TAKİYYE ÖRNEKLERİ

İslâm tebliğ tarihinin ilk dönemlerinde takiyyenin vaki olduğuna işaret eden Ammâr ibn Yasir ve Müseylemetü-l Kezzâb vâkıası olarak bilinen iki hadise vardır.

Kureyş kâfirleri, İslâm'ın açıktan tebliğ edilmeğe başladığı ilk yıllarda hak dini kabul eden ve Müslüman olduklarını açıkça dile getiren Hz. Yasir, Hz. Sümeyye ve oğulları Hz. Ammâr, Bilal-i Habeşi, Habbâb ibn Eret, Süheyb, ve Salim gibi zayıf olan mü'minleri zorla dinlerinden döndürmeye çalışıyorlardı.⁶⁵ Rivâyet edildiğine göre Kureyş müşrikleri, Ammâr'ı, babası Yasir'i ve validesi Sümeyye'yi dinden dönmeye zorladılar. Onlar bunu kabul etmediler. Bunun üzerine annesi Sümeyye'yi iki deveye bağladılar ve “Sen erkekler için Müslüman oldun.” diyerek bir mızrak ile ön tarafından deştiler. Develeri de ters yöne sürükletip parçalatarak şehit ettiler. Ardından babası Yasir'i de şehit ettiler. Ve İslâm'ın ilk şehitleri bunlar oldu.⁶⁶ Anne ve babasının bu durumuna şahit olan Ammâr ise müşriklerin istediklerini söyleyerek kurtuldu. Bunun üzerine “Ey Allah'ın (c.c) elçisi! Ammâr dinden çıkmış” denildi. Resulullah (s.a.v)

⁶³ **Kitab-ı Mukaddes** (Yeni Ahit), Korintlilere Birinci Mektup, 9/20-23.

⁶⁴ Erdoğan, **a.g.e.**, s, 59.

⁶⁵ Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik İbn Hişâm, **Es-Sîretü'n-Nebeviyye**, İzzet Hasan ve Neşet Çağatay (çev.), Ankara: y.y., 1992, s. 202-204.; Martin Lings, **H. Muhammed'in Hayatı**, Nedim Şişman (çev.), İstanbul: İnsan Yayınları, 2003, s. 116-117.

⁶⁶ Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, Ali Muhammed el-Buhârî (thk.), Mısır: y.y., 1387, Cilt 3, s. 1168.

buyurdu ki: “Hayır! Ammâr, baştan ayağa iman dolmuş, iman onun etine, kanına karışmıştır.” derken Ammâr ağlayarak Resulullah'a geldi. Resulullah da gözlerini silmeye başladı ve “neyin var? tekrar ederlerse sen de dediğini tekrar et.” buyurmuşlardır.”⁶⁷

Başka bir rivâyet ise, kendisini “Beni Hânif'in peygamberi, Muhammed (s.a.v)'in de Kureyş'in peygamberi” olduğunu iddia eden Müseylemetü'l-Kezzab'ın, sahabeden iki kişiyi esir alıp sorguya çektiği hadisedir. Müseylemetü'l-Kezzab, sahabeden birisine, “Muhammed'in (s.a.v) peygamber olduğuna şahadet eder misin?” diye sordu, o da evet diye cevap verdi. Sonra, “Benim de peygamber olduğuma şahadet eder misin?” diye sordu, ona da “evet” dedi. Sorguya çektiği birinci esiri serbest bıraktı, diğer esiri çağırdı, aynı soruları ona da sordu. O ilk soruya cevap vermiş, ikinci soruya ise kulağının sağır olduğunu söyleyerek olumsuz cevap vermiş ve Müseyleme tarafından şehit edilmişti. Bu iki sahabinin durumu Peygamber efendimize anlatılınca, “O öldürülen imanındaki sadakat ve samimiyet üzere geçti, mübarek olsun; öbürüne gelince o da Allah'ın (c.c) ruhsatını kullandı, bunda da bir zarar yoktur.” buyurdu.⁶⁸ Bu misaller, sonraki dönemlerde takiyye ile ilgili hukuki ruhsatın dayanağı olmuştur.

1.6. ŞİA'DA TAKİYYENİN ORTAYA ÇIKIŞ SEBEPLERİ

Şüphesiz takiyye kavramı İslam dünyasında ilk olarak Ammâr ibn Yasir'in olayında olduğu gibi, mü'minlerin müşriklerle mücadeleleri esnasında onların Mü'minlere karşı takındıkları fiziksel müdahaleleri bertaraf etmek maksadıyla Hz. Peygamberin bir uygulaması olarak karşımıza çıkmıştır. Ancak konu daha sonraki yıllarda Emevîlerle Ehl-i Beyt ve onlara yakın olanlar arasında imamet konusuyla da bağlantılı olduğu söylenebilecek şekilde meydana gelen bazı istenmeyen siyasi çekişme ve saldırılar çerçevesinde yeni bir boyut kazanmıştır.

Emevîler tarafından, daha önce Ehl-i Beyt'e ödenen maaşların kesilmesi, mahkemelerde Şî'lerin şahitliklerinin kabul edilmemesi, Hz. Ali (ö. 40/661) ve soyuna Cuma günleri hutbenin akabinde küfür edilmesi ve bunun bir ibadet haline getirilmesi, evlerinin ateşe verilip mallarına el konulması gibi katlanması ağır olan eziyetlere bir de

⁶⁷ er-Râzî, **a.g.e.**, Cilt 18, s. 97.; İbn Kesîr, **a.g.e.**, Cilt 4, s. 228.; Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsımî **Mehâsinu't-Te'vîl**, Muhammed Fuâd Abdilbâkî (thk.), Beyrut: Dâru'r-Risâle, 1990, Cilt 10, s. 164.

⁶⁸ el-Cassâs, **a.g.e.**, Cilt 2, s. 9.; İbn Arabî, **a.g.e.**, Cilt 1, s. 268.

Haccâc b. Yusuf ile Ubeydullah b. Ziyâd'ın valilikleri esnasında bir kişinin kendisine Şîi denmesi yerine “kâfir” veya “zındık” denmesinin daha mutluluk verici olacak kadar sabredilemez bir durumun eklenmesi sonucunda, olduğundan farklı görünme, kendini gizleme veya bir takım zarûriyyât-ı diniyeden kendini muaf tutmak, Şîiler tarafından takiyye prensibinin benimsenmesinin en etkili nedenlerinden sayılmıştır.⁶⁹

Şîa'da takiyye düşüncesinin ortaya çıkış nedenlerinden biri de Şîilerin, imametin yalnızca Ehl-i Beyt'e ait olduğu iddialarının, Hz. Ali'nin diğer üç halife ile iyi ilişkiler inşa etmesi, hatta kızlarını onlara vererek akrabalık bağı kurması, Hz. Hasan'ın (ö. 50/670) ümmetin maslahatı için halifeliği Hz. Muaviye'ye bırakması gibi durumlarla çelişmesidir. Onlara göre bunların tamamı ancak takiyye ile açıklanabilir düşüncesindedirler. Gaye yukarıda sayılan uygulamaları kendi akidelerine mutabık hale getirmektir.⁷⁰

Aynı konu ile alakalı olarak imamlardan mervî olan rivâyetler arasındaki ihtilafı giderme gayreti de takiyye anlayışının doğuş nedenlerinden biri olarak telakki edilmiştir. İlk zamanlarda Cafer Sadık'ın taraftarlarından olan Süleyman b. Cerîr şunu söyler. *“Râfîzî imamların uydurduğu iki görüş sebebiyle taraftarları onların yalanlarını ebediyen fark etmezler; birisi bedâ, diğeri de takiyye'dir.”* Bu zata göre takiyye; imamlara değişik zamanlarda taraftarlarından kendilerine sorulan sorulara farklı cevaplar vermelerinden kaynaklanmaktadır. Zira imamların bu sorulara verdikleri cevaplar, sonraki kuşaklara aktarılmak gayesiyle taraftarları tarafından kayıt altına alınıyordu. İmamlar, çoğu kere daha önce cevap vermiş oldukları soruları ezberleyemediklerinden tekrar sorulduğunda farklı cevaplar vermişlerdir. Bu nedenle bazı mevzularla alakalı olarak birbirine zıt değişik fikirler ortaya çıkmıştır. Cevaplar arasındaki bu çelişkilerin ve tutarsızlığın farkına varanlar bunun nedenini sorduklarında imamlar kendilerine şöyle cevap vermişlerdir: *“Biz takiyye icabı böyle cevap verdik. Bizim arzu ettiğimiz gibi, dilediğimiz şekilde cevap verme hakkımız vardır, cevap verme keyfiyeti bize aittir. Biz sizin yararınıza olan şeyi bizim bekâmızın ve sizin bekânızın*

⁶⁹ Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî Mes'ûdî, **Mürûcü'z-Zehab ve Meâdinü'l-Cevher**, M. Muhyiddin Abdülhamid (thk.), Mısır: y.y., 1346, Cilt 2, s. 67.; Ethem Ruhi Fığlalı, **İmâmiyye Şîa'sı**, İstanbul: Kent Basımevi, 1984, s. 225.

⁷⁰ İhsan İlähî Zahîr, **eş-Şâ'a ve's-Sünne**, Sabri Hizmetli ve Hasan Onat (çev.), Ankara: Afşaroğlu Matbaası, 1984, s. 171.

nasıl mümkün olacağını ve müşterek düşmanlarımızı nasıl engelleyeceğimizi daha iyi biliriz.”⁷¹

Şîi kaynaklarında⁷² bu mesele ile alakalı örnekler oldukça fazladır. Ancak biz araştırmamızın kapsamını göz önünde bulundurarak bu konu ile ilgili sadece bir örnekle yetineceğiz.

Şîa'nın meşhur bilginlerinden olan Ebû Muhammed Hasan b. Musa en-Nevbahtî (ö. 317/929), şu rivâyeti Ömer b. Rebah'tan nakleder:

“Ebû Ca'fer'e bir mesele sordum, cevap verdi. Sonra bir başka sene yine aynı meseleyi sordum, birinciden farklı bir cevap verdi. Ebû Ca'fer'e, “Cevabın bu mesele hakkında bir önceki sene verdiğin cevaba uymuyor.” dediğimde Ebû Ca'fer, “Olabilir, cevabımız takiyye icabı verilmiştir” dedi. Bu cevap, benim Ebû Ca'fer ve imâmeti hakkında şüphelenmeme sebep oldu. Daha sonra Ebû Ca'fer'in taraftarlarından olan Muhammed b. Kays isimli kimseye rastladım. O'na Ebû Ca'fer'le aramızda geçenleri şöyle anlattım: “Ebû Ca'fer'e bir meseleyi sordum bana cevap verdi. Bir başka sene aynı şeyi sorduğumda, daha önceki cevabının tersini söyledi. O'na niçin böyle cevap verdiğini sorduğumda, takiyye icabı öyle yaptığını söyledi. Allah (c.c) biliyor ki, ben o meseleyi O'na, vereceği fetva ile amel etmek için samimiyetle sormuştum, başka bir amacım yoktu. Üstelik ben bu haldeyken, bana karşı takiyye yapmasına bir sebep de yoktu.” Bunun üzerine Muhammed b. Kays, “Belki yanında takiyye yapması gereken bir kimse vardı” dediğinde, “Hayır, onun yanında sorusu olan benden başka kimse yoktu; fakat o, her iki cevabı da rasgele vermiştir, geçen sene verdiği cevabı hatırlayamadığı için aynı cevabı veremedi” dedim.”⁷³

Yukarıda ortaya konulan mevzular her ne kadar takiyye düşüncesinin zuhur etmesine sebep olmuşsa da aslında bu anlayışın temeli daha ziyade zamanın koşullarından kaynaklanmış gözükmektedir. Özgürlüklerin yasaklandığı, insan haklarına uyulmadığı, fikir ve vicdan hürriyetinin gelişmediği cemiyetlerde takiyye ahlâkı içtimâî bir siyaset halini alır. İnançını, yasaklar sebebiyle toplumla paylaşamayan fertler, gerçek hüviyetlerini gizlerler ve şartların gerektirdiği şekilde davranırlar. İslâm'ın ilk asırlarından itibaren Şîi'ler sürekli iktidar hevesinde olup muhâlif kesimi temsil ettikleri için mevcut iktidarlar tarafından aralıksız olarak takibe maruz

⁷¹ Kummî/Nevbahtî, Sa'd b. Abdillâh Ebû Halef el-Eş'arî el-Kummî, Ebû Muhammed Hasan b. Musa en-Nevbahtî, **Kitâbü'l-Makâlât ve'l-Fırak/Fıraku's-Şîa**, Hasan Onat, Sabri Hizmetli, vd. (çev.), Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004, s. 192-193.

⁷² en-Nevbahtî, **Fıraku's-Şîa**, s. 127-129.; Müfid, **Evâilu'l-Makâlât**, s. 219-220.

⁷³ en-Nevbahtî, **a.g.e.**, s. 80-82.

kalmışlardır. Bu nedenle Şîler kendilerini muhafaza etmek maksadıyla gerçek inançlarını gizleme yoluna gitmişlerdir.⁷⁴

1.7. TAKİYYENİN ÇEŞİTLERİ

Takiyye prensibinin epey girift bir yapıya hâiz olduğu Şîa'daki pozisyonunun ne olduğu tam olarak belirlenmesi için şer'î hükümler ve kullanım amacı açısından takiyye çeşitlerinin ele alınması gerekmektedir. Bu başlık altında bu kısımlara kısaca değineceğiz.

1.7.1. Şer'î Hükümler Açısından Takiyye Çeşitleri

Şî'lerin naslar ve akıl açısından gerekli gördükleri takiyye her konumda aynı hükmü taşımaz. Nitekim Şeyh Murtazâ el-Ensârî'nin (ö. 1282/1865) "*Takiyye*" isimli eserinde konuyu teklifi hükümler zaviyesinden ele alarak takiyyenin beş hükmünün olduğunu ifade eder.⁷⁵

a) Vacip hükmünü taşıyan takiyyedir ki; buna bir fiili müdahale neticesinde meydana gelecek zarardan korunmak için müracaat edilir. b) Düşmandan gelecek zarardan kendini muhafaza etmek için yapılan takiyyedir ki bunun hükmü müstehaptır. Bu tür takiyye'ye misal olarak düşman diyarında yaşayıp da onlarla içtimai ilişkilerin devam edilmesi için başvurulmuş takiyyedir. Bu çeşit takiyyeyi terk etmenin neticesinde hemen olmazsa da tedrici olarak bir zararın meydana gelmesine neden olur. c) Mubah hükmünü taşıyan takiyyedir ki buna müracaat edilmesi veya terk edilmesi Şârî nazarında aynı seviyededir. d) Mekruh hükmünü taşıyan takiyyedir. Bu zarar gören bir kimsenin küfür kelimesini söylemekten imtina edip İslâm kelimesini yüceltmesi gibi azimetle amel ederek takiyyeyi terk etmesidir. Bu çeşit takiyyenin mekruh olmasının sebebi azimetle amel etmenin yani takiyyeyi terk etmenin daha evlâ olmasındandır. e) Haram hükmünü taşıyan takiyye çeşididir ki eğer Müslümanın nefesine, malına veya ırzına bir zarar gelecekse o durumda takiyyeye başvurmak haramdır.⁷⁶

Kâşifü'l-Ğita da takiyyeye başvurmayı şer'î hükümler çerçevesinde ele almıştır. Bazı durumlarda vacip bazı durumlarda caiz ve bazı durumlarda da haram olduğunu beyan ederek şöyle söylemiştir. Kanaatimize göre en mu'tedil takiyye görüşü budur:

⁷⁴ Avni İlhan, "Şîa'da Usulu'd-Din", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu*, İstanbul, 13-15 Şubat 1993, s. 427.

⁷⁵ el-Ensârî, *a.g.e.*, s. 46.

⁷⁶ el-Ensârî, *a.g.e.*, s. 46-47.

*“Her insanın en azîz şeyi ve en azîz varlığı olan hayatını korumak için gerektiğinde takiyye’ye başvurması zarurîdir. Şeref için, hakkı korumak için, bâtili yok etmek için insanın tehlikeye atılması da gerekir, fakat böyle bir zaruret bulunmadığında nefsinin korumak için gerçeği gizlemesi lazımdır. Nitekim Ammâr bin Yâsir böyle yapmıştır. Takiyye ile amel, faydası yokken nefsinin telef ettirmemek için vâciptir. Nefsi korumaya hakkı takviyeye yaradığında takiyye ruhsattır. Fakat bâtili revaç bulacaksa, halk sapıklığa düşecekse, zulüm devam edecekse, takiyye hiçbir zaman caiz değildir. Böyle yerdeki takiyye kınanmalıdır.”*⁷⁷

Süveyc, “*Risâle fi’l-takiyye*” adlı eserinde takiyyeyi alt başlıklar halinde maddelendirerek, umumi manada takiyye; Ammâr b. Yâsir’in yaptığı gibi gayr-i müslimlere karşı inanç ve eğilimlerin gizlenmesi şeklinde uygulanan takiyyedir. Tekvîni manada takiyye; tedaviye başvurmak yoluyla hastalıklardan muhafaza gibi zararından çekinilen şeylere karşı başvuru olan takiyyedir. Süveyc eserinde özel manada olan takiyyeyi ise “Şîa’nın Ehl-i Sünnet’e karşı müracaat ettiği takiyyedir” şeklinde açıklamıştır.⁷⁸

1.7.2. Kullanım Maksadına Göre Takiyye Çeşitleri

Bireylerin tarih boyunca zulüm, işkence ve idarî baskılara karşı kendilerini muhafaza etmek için uyguladıkları takiyye, siyasal zemine göre değişkenlik göstermiştir.⁷⁹ Şîi kaynaklarda kullanım maksadına göre takiyyenin türleri bulunmaktadır. Burada kısa bir şekilde takiyyenin kullanım maksadına göre olan çeşitlerine temas edeceğiz.

Korku Takiyyesi: Süveyc, bu çeşit olan takiyyenin tanımını şu şekilde yapmaktadır: “Zâlim biri tarafından icbar edilip kişinin canını, namusunu, malını ya da diğer can ve mal sahiplerini korumak için uyguladığı takiyye”dir.⁸⁰ Zarardan kaçınmak için uygulanan⁸¹ bu çeşit takiyye’ye başvurmak Şîa’ya göre vâciptir.⁸² Takiyyeyi

⁷⁷ Muhammed Hüseyin Ali (Kâşifü’l-Ğitâ), **Ca’ferî Mezhebi ve Esasları**, Abdülbaki Gölpınarlı (çev.), İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1979, s. 151; Abdullah Feyyâz, **Târîhü’l-İmâmîyye ve Eslâfihim mine’s-Şîa**, Beyrut: y.y., 1395, s. 168.

⁷⁸ Seyyid Müctebâ Süveyc, **Risâle fi’l-takiyye**, y.y.: Mekteb Âyetullah el-Âzamî Şeyh Şemseddin el-Vâizî, 1997, s. 28.

⁷⁹ Ethem Ruhi Fırlalı, “İsnâaşeriyye”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 23, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 142-147.

⁸⁰ Süveyc, **a.g.e.**, s. 31.

⁸¹ Âyetullah Seyyid Ali Sistânî, **İhtilâfü’l-hadîs**, Allâme Seyyid Hâşim el-Hâşimî (thk.), y.y.: y.y., t.y., s. 100.

⁸² Ebû Ca’fer Muhammed b. el-Hasan et-Tûsî, **et-Tibyân fi Tefsîri’l-Kur’ân**, Ahmed Habîb Kasîr el-Âmilî (thk.), y.y.: Dâru İhyâ, 1409, Cilt 2, s. 435.

Allah'tan (c.c) gelen bir rahmet ve lütuf olarak gören Şî'ler korku esnasında ibadetlerde de uygulanabileceğini değerlendirmişlerdir.⁸³

Kitmâniye Takiyesi: “Gizlemek” manasına gelen kitmân, takiyyenin ilk aşaması olarak kabul edilmektedir. “Hedefine ulaşabilmek için inancını, mezhebini ve öğretisini gizlemek” anlamına gelen “kitmâniye takiyesi” ise bireyin zayıf olduğu ve mezhebi yaymanın zaman açısından müsait olmadığı durumlarda uygulanır.⁸⁴

Müdârâ Takiyesi: “Müslümanlar arasında sevgi, dostluk bağlarını kurmak, kalplerinde ülfeti peyda etmek ve düşmanlığı ber taraf etmek” diye tarif edilebilir. Bu çeşit takiyye, zâlim ve fasık olanlara müsamahakâr davranmak, görünüşte onlarla berabermiş gibi olmak ve yüzlerine karşı gülümsemek gibi davranışları ihtiva etmektedir. Bu meşru bir emir ve sünnete uygun bir fiil olarak görülüp yasak olan şeye yandaş olmak şeklinde sayılmamıştır.⁸⁵

Ca'fer es-Sâdık, bu tür takiyye ile alakalı olarak kişinin muhâlifi ile iyi geçinmeyi, onlarla zıtlaşmamayı ve karşı koyacak gücü elde edinceye kadar onlardan gelen eziyetlere tahammül etmeyi tavsiye etmiş, bir anlaşmazlık zuhur ettiğinde ise Allah'ın (c.c) emrettiği takiyye ile onlarla diyalog kurmalarını emretmiştir.⁸⁶

Şîi bilginler, takiyyenin “*Sen kötülüğü en güzel tarzda uzaklaştırmaya bak. Bir de bakarsın ki seninle kendisi arasında düşmanlık olan kişi candan, sıcak bir dost oluvermiş*”⁸⁷ ayeti ile tavsiye edildiğini, Peygamber efendimizin (s.a.v.) “*Allah (c.c) bana farzları ikâmeyi emrettiği gibi insanlarla iyi geçinmeyi de emretti*”⁸⁸ hadisinden hareketle de Allah'ın (c.c) Peygamber Efendimizi (s.a.v.) takiyye ile terbiye ettiğini ileri sürmektedirler.⁸⁹

Şîi alimler bu görüşlerini kanıtlamak için, sıhhatini kabul etmeseler de Ehl-i Sünnet kaynaklarından delil getirmekten geri durmazlar. Nitekim Şîa'ya göre Sahih-i

⁸³ Muhammed b. Hasen b. Ali el- Âmilî el-Hürr, **Vesâilü's-Şîa ilâ Tahsîli Mesâilî's-Şerîa**, Muhammed Rızâ el-Hüseynî el-Celâlî (çev.), Kum: Müessesetü Âl-i Beyt li İhyâi't-Türâs, 1414, Cilt 1, s. 107-108.

⁸⁴ Süveyc, **a.g.e.**, s. 31.

⁸⁵ Âyetullah es-Seyyid Muhyiddin el-Müsevî Gureyfi, **Kavâidü'l-hadîs**, Beyrut: Dârü'l-Edvâ, 1406, s. 134.

⁸⁶ Süveyc, **a.g.e.**, s. 31-32.; Ca'fer Sübhânî, **Takiyye**, Beyrut: Dârü Cevâdi'l-Eimme, 1432, s. 128.; Sistânî, **a.g.e.**, s. 100.

⁸⁷ **Kur'ân**, Fussilet Sûresi, Ayet 34.

⁸⁸ İbn Ebi'd-Dünyâ, **a.g.e.**, Cilt 1, s. 25.; Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs**, Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1408, Cilt 1, s. 399.

⁸⁹ Süveyc, **a.g.e.**, s. 31-32.; Sübhânî, **a.g.e.**, s. 128.

Buhârî’de mevcut olan “*Halkın arasını ıslah etme amacıyla yalan söyleyen yalancı değildir*”⁹⁰ hadisi ile “*Müdârâtü’n-nâs*” isimli eserde Ebü’l-Derdâ’dan rivâyeten “*Biz birçok kavmin yüzlerine gülüyoruz, ama kalbimiz onlara lânet ediyor*”⁹¹ hadisi, müdârâ takiyyesine misal olmaktadır.

Ehl-i Sünnet bilginleri ise takiyyenin türlerini şu şekilde açıklamışlardır. Taberî tefsirinde takiyyenin sadece helâl olanı haram, haram olanı da helal yapmayacak şekilde olursa caiz olabileceğine dikkat çekmiştir.⁹² Râzî ise bu hususta takiyyenin yalnız, Müslüman bir bireyin kâfir olan bir zümrenin arasında bulunduğu ve o zümreden, malı ve nefsi hususunda korktuğu vakit ve inancını izhâr etmekle alakalı mevzularda olacağını, Müslüman olan bir kimsenin takiyye yapmayarak hak olanı ve inancını izhâr etmesinin daha erdemli olacağını ifade eder. Lakin namuslu kimselere iftira, malı gasp etme, yalancı şahitlik, zina, öldürme ve Müslümanların gizli olan durumlarından kâfirleri haberdar etmek gibi, zararı ikinci şahıslara dokunan konularda takiyyeye başvurmanın katiyyen caiz olmadığını zikreder.⁹³

Müslümanın kâfirlerle dost olması ve onlara karşı muhabbet beslemesi Allah’ın (c.c) nizamına göre haramdır. Zira iman küfrü yalanladığından Müslüman ile kâfir arasında yardımlaşma, dostluk ve mirasın olamayacağını söyleyen Harrâsî, kalbi iman üzere mutmain olan kişinin zulüm sebebiyle ve ölüm korkusuyla takiyye yaparak küfür kelimesini söylemesi mübah’tır⁹⁴ demiştir.

Kur’ân ayetleri tahlil edilirken özellikleri ve nüzûl ortamı farklı olması nedeniyle ayetlerin Mekki ve Medeni oluşları göz önünde bulundurulmaktadır. Bu husus takiyye konusunda da takip edilmesi gerekir. Zira Mekke döneminde nâzil olan ayetlerin takiyye uygulamasına bakışı ile Medine döneminde inen ayetlerin bakışı farklıdır. Bu nedenle takiyyeye hamledilen ayetlerin nâzil olduğu zaman ve mekâna göre değerlendirmek lazımdır.

⁹⁰ Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu’fi el-Buhârî,, **el-Câmiu’s-Sahîh**, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993, Hadis No: 1183, Sulh, 2.

⁹¹ Buhârî, Hadis No: 2022, Edeb, 82.

⁹² Ebü Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, **Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân**, Riyad: Dâru Âlemi’l-Kütüb, 2003, Cilt 3, s. 228-229.

⁹³ er-Râzî, **a.g.e.**, C. 7, s. 194.

⁹⁴ İlkıyâ Ali b. Muhammed b. Ali Herrâsî, **Ahkâmü’l-Kur’ân**, Beyrut: Dâru’l- Kütübü’l-İlmiyye, 1405, Cilt 2, s. 282.

Mekke dönemi, sayılarının az olması nedeniyle azınlıkta olan Müslümanların, Mekke müşrikleri tarafından kuşatıldığı ve Müslümanların müşrik Mekkeliler'e karşı koyacak kuvvetlerinin bulunmadığı bir devirdi. Binaenaleyh Mekke müşriklerinin zorbalıkları karşısında sabır ve direnç göstermek, onların rencide edici sözlerine aldırış etmemek gerektiği yönünde öğütler ihtiva eden ayetlerdeki anlam ve mesajın takiyye'ye yorumlanması ilk bakışta zor/meşakkatli gözükebilir. Ancak İslâm'ın ilk yıllarında mü'minlerin güçsüz oldukları Mekke döneminde Müslümanlara hep sabır ve tahammülün tavsiye edilmesine karşı Müslümanların kuvvet sahibi oldukları bilhassa Medine döneminin sonlarına doğru, "*Savaşmanın ve her türlü saldırının yasak olduğu aylar [haram aylar] sona erince müşrikleri yakaladığınız yerde öldürün. Gerektiğinde onları yakalayıp tutsak edin, çepeçevre kuşatın. Onları ele geçirmek için her köşe başını tutun.*"⁹⁵ ayeti ve bu manayı ihtivâ eden başka ayetlerin nâzil olması, Müslümanlar ile müşrik/kâfirler arasındaki münasebet durumlarının zaman ve zemine göre farklılık göstereceğini bildirmektedir. Özellikle müşriklerle münasebet şeklini dizayn eden ayetler nüzûl ortamına göre incelendiğinde şöyle bir sonuca gidilebilir ki Mü'minlerin zulüm ve işkencelere karşı sabır ve sebat göstermeleri gerektiğini bildiren Mekke döneminde nâzil olan ayetler, aslında bir çeşit takiyyeyi öğütlemektedirler.⁹⁶

Yılmaz, "Tabresî ve Tabâtabâi 'de İmamiye Tefsiri" adlı doktora çalışmasında, takiyyenin İslâm'da meşru bir hak olduğunu beyan ederek bunu üç şekilde açıklamaktadır:

*"İfrat şekli: Takiyye İslâm'ın mü'minlere tanıdığı bir rusattır. Takiyye'ye, Müslümana değil Kâfirlere karşı, can veya büyük çapta mal tehlikesi olduğu zaman başvurulabilir. Ancak Şîa bunu ruhsat olmaktan çıkarıp daha da ileri götürerek yaşadıkları siyasî ve sosyal şartlara uygun olarak bir din veya dinî bir esas şekline koymuşlardır. Nitekim "Takiyye, Allah'ın (c.c) dinindedir. Takiyyesi olmayanın dini de yoktur" gibi rivâyetler, altıncı İmam Ca'fer es-Sâdık'a (ö. 148/765) isnad edilmiştir."*⁹⁷

Tefrit şekli: Zeydiye mezhebi ve Hâricî'ler takiyye konusunda tefritte kalmışlardır. Onlara göre caiz değildir. Zira mal, can ve namus, din mukabilinde müdafaa edilemez. Zeydiler Şîa grupları arasında en mu'tedil olan gruptur. Bunlar imamları nübüvvet derecesine yükseltmemişler, Hz. Peygamberin ashabından

⁹⁵ Kur'ân, Tevbe Sûresi, Ayet 5.

⁹⁶ Öztürk, **Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şîa Polemikleri**, Ankara:Ankara Okulu Yayınları, 2009, s. 131-132.

⁹⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kub b. İshâk Kuleynî, **el-Kâfi fi İlmi'd-Dîn**, Tahran: Dâru'l Kütübi'l-İslâmiyye, 1985, Cilt 2, s. 219.

kimseyi tekfir etmemişler, özellikle de Hz. Ali'nin kendilerine biât ettiği ve imamlıklarını kabul ettiği sahabilere saygı göstermişlerdir.⁹⁸

Zeyd b. Ali'nin isyanında taraftarlarını açıktan cidâle teşvik için takiyyenin caiz olmadığı ilk defa gündeme getirilmiştir. Zeydiyye'nin, İmamiyye Şîa'sı gibi takiyye konusunda itham edilmediği, onların takiyyeye başvurmayıp inandıkları prensipleri kimseden korkmadan açıkça ortaya koydukları nakledilmiştir. Fakat bu sebepten düşmanları tarafından sayısız fikri taarruza uğramışlar ve hiçbir zaman İmâmiyye Şîa'sının şu an sahip olduğu gibi müstakil devlet kuramamışlardır.⁹⁹

Vasat şekli: Vasat yolu tercih eden Ehl-i Sünnet'e göre takiyye, ayetle mubah kılınmıştır. Ehl-i Sünnet'e göre düşman iki kısımdır: Düşmanlığı din ihtilafına dayananlar, bir de düşmanlığı dünyevi maksada dayananlar. Düşmanlığın cinsine göre takiyye de kısımlara ayrılıyor. Birincisine göre, nefsin veya büyük miktardaki malın tehlikesi olduğu yerde her mü'min, dinini izhâr edememesi halinde hicret etmeye mecburdur. Dinini gizlemek suretiyle orada yaşaması caiz değildir. Şayet körlük, aile ve çocuklar gibi önemli bir mâzereti varsa hicreti terk edebilir. İkinci kısım takiyyeye göre, yani eğer mü'minin korkusu, menfaatinden veya cüzî bir malından ise dini gizlemek ve bu suretle kâfirlerden görünmek caiz değildir. Bu durumda takiyyeyi caiz görenler varsa da, dini aşikâre yaşamının azimet olduğu konusunda ittifak vardır. Efdal olan, ölümle neticelense bile dinden zahiri de olsa dönmemektir.¹⁰⁰

Bu ifadelerden çıkarılacak sonuç şudur: Takiyye uygulamasının caiz olup olmamasını, kudret sahibi olmak veya aciz olmak değil, İslâm ve ümmetin maslahatları tayin etmektedir.

1.8. TAKİYYENİN GEÇERLİLİĞİ VE SÜRESİ

Takiyye, kâfir bir toplum içinde bulunan Müslüman bir kimsenin kâfirlerden nefsi ve malı hususunda korkuya düştüğünde kalp ile olmaksızın lisan ile müdârâda bulunması biçiminde olur. Bu inkârın kalbe nüfuz etmeyip sadece lisan ile söylenmesi şarttır.¹⁰¹

Kâfirlerin otoritesi altında bulunduğu vakit bu uygulamanın helal ve caiz olduğu hakkında görüş birliği vardır. İmam Şafii, Müslümanların kendi aralarındaki durumla alakalı olarak şöyle demiştir: Eğer bu hal Müslümanlar ile müşrikler arasındaki durum ile benzerlik arz ediyorsa, Müslümanlar canlarını muhafaza etmek için bu ruhsata başvurabilirler. Takiyye dini izhâr etme yönünde de olabilir. Fakat başkalarının

⁹⁸ Muhammed Ebu Zehra, *İslâm'da Siyasî, İtikâdî ve Fıkhî Mezhepler Tarihi*, Sıbgatullah Kaya (çev.), İstanbul: Şura Yayınları, 1996, s. 51.

⁹⁹ İlhan, "Şîa'da Usulu'd-Din", s. 162.

¹⁰⁰ Musa Kâzım Yılmaz, *Tabresî ve Tabâtabâî'de İmamiye Tefsiri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, SBE, 1985, s. 225-226.

¹⁰¹ et-Taberî, **a.g.e.**, Cilt 5, s. 318.

zararına bir eylem mevzûbahis ise burada takiyyeye müracaat etmek kat'iyen caiz değildir.¹⁰²

Şîa'ya göre nefsi, malı ve namusu muhafaza etmek maksadıyla tatbik edilen takiyye de kendini hak üzere gören Müslüman birisi, acımasız ve merhametsiz güçler tarafından gelebilecek ölüm, aşırı eziyet, sürgün vb. korku ve zarar nedeniyle gerçek fikrini aşikâr edemediği ve uygun olan herhangi bir çıkar yolunun bulunmadığı baskı ve tehlike ortamında kendisinin veya bir başkasının nefsinin, namusunu veya malını muhafaza etmek için siper olarak takiyyeyi kullanır ve Allah'tan (c.c) gelecek olan yardımı bekler. Demek ki takiyye, söz, eylem ve inanç özgürlüklerinin kısıtlandığı bir zeminde hayatını idâme ettiren ve kendini yalnızca susmak veya görünüşte hâkim sultanın arzuladığı biçimde gözükmekle muhafaza edebilecek muhâlif bir kimsenin başvuracağı bir çözüm yoludur. Takiyye bazen de acımasız kimselerin gazabına uğrayan güçsüz ve mazlum bir kişiye destek çıkmak ve onu kurtarabilmek için zulmeden idarecinin yanında gözükmekle yapılır.¹⁰³

Mehasinu't-Te'vîl' de el-Kâsimî, (ö. 1332/1914) takiyye mevzusunda şöyle bir açıklamada bulunmuştur; “Hakkın gizli kalıp bilinmemesine iki şey sebep olmuştur. Bu sebeplerden birisi; hakkında Kur'ân'da açık nass olması ve Müslümanların üzerinde icma etmesi ile takiyye caiz olduğu için, âlimlerin azınlıkta oldukları zaman zâlim sultanlardan, kötü âlimlerden ve halkın şerrinden korkarak takiyye etmeleridir. İşte bu korku her zaman hakkın açıklanmasına engel olmuştur. Zaten genellikle halkın çoğu haklı olan kimseye her zaman düşman kesilir.”¹⁰⁴

Bu değerlendirmeler neticesinde tamamen fitrî bir şey olan, bu kavram ve anlamı taşıyan ve bu gayeler doğrultusunda uygulanan takiyyeye kişiyi sevk eden husus, her şeyden evvel insanın akli ve fitratıdır. Binaenaleyh tarih boyunca, kendi fikir, karar ve çıkarlarından başka bir şeye saygı duymayan, bu uğurda her çeşit zâlimane hareketlere müracaat eden gaddar idarecilere müptela olan kimseler takiyyeyi kendileri için korunma vesilesi kılmış ve ona sığınmışlardır.

¹⁰² et-Taberî, **a.g.e.**, Cilt 5, s. 318.

¹⁰³ Nâsır Mekârim Şîrâzî, **İnançlarımız**, İstanbul: Kevser Yayınları, 1997, s. 116.

¹⁰⁴ el-Kâsimî, **a.g.e.**, Cilt 4, s. 82.

Her ne kadar Hasan el-Basrî'den; “*takiyye kıyamet gününe kadar geçerlidir.*”¹⁰⁵ şeklinde bir görüş nakledilmişse de Muâz b. Cebel (r.a) ile Mücâhid'den (ö. 103/721): “Takiyyenin geçerli olması ile alakalı olan bu hüküm, İslâmın ilk dönemlerinde Müslümanların az ve zayıf olmaları nedeniyle meşru idi. Fakat Müslümanlar düşmanlarına karşı güç kuvvet elde ettikten sonra takiyye hükmünün meşruluğu ortadan kalkmıştır” şeklinde bir rivâyet aktarılmıştır. Ancak Hasan el-Basri'nin görüşü daha isabetlidir diyen Fahreddin er-Râzî'ye göre takiyye, bireyin canını tehlikeden muhafaza etmesi, imkânlar nispetinde her yer ve zamanda gerekli olan şeylerdendir.¹⁰⁶

Şîa'nın anlayışına göre bu uygulamanın hükmü kıyamet gününe yakın onikinci imamın ortaya çıkmasına kadar sürecektir. Kâim¹⁰⁷ ortaya çıkıncaya kadar takiyye vaciptir. Bundan önce takiyyeyi bırakan şahıs Allah'ın (c.c) dininden ve Şîa'dan ayrılmış demektir.¹⁰⁸

1.9. TAKİYYE MESELESİNİN BOYUTLARI

Buraya kadar şartları, geçerliliği, süresi ve sınırları hakkında bilgi verilmiş olan takiyyeyi, bir dini ilke olarak kabul edenler, bunun şartları ve sınırları üzerinde; inanç prensibi olarak kabul etmeyenler ise böyle bir muamelenin ahlâkî, sosyolojik ve psikolojik neticeleri üzerinde fikir belirtmişlerdir.¹⁰⁹ Şimdi ise bu kavramın itikadi, ameli, sosyolojik, politik ve ahlâkî boyutları irdelenecektir.

1.9.1. Meselenin İtikadî ve Amelî Boyutu

Kur'ân-ı Kerim'deki âyet, tehlike karşısında hayatını kurtarmak için Müslüman olduğunu gizleme iznidir ki bu da bireyin hayat hakkını üstün tutan bir hükümdür. Arzu ettiğine kavuşmak, hapisten kurtulmak, menfaat elde etmek veya başkalarına iyi görünmek için inanç gizlenmez. Bu işin teolojik tarafıdır ki, Ehl-i Sünnet âlimleri bu mevzuyu kaynaklarında “*ikrah*” başlığı altında işlemiş olup takiyyenin ıztırar halinde müracaat edilebilecek bir ruhsat olduğu hususunda icmâ etmişlerdir.¹¹⁰

¹⁰⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh Kurtubî, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân**, Mahmûd Hamid Osman (thk.), Kahire: Dârü'l-Hadis, 1996/1416, Cilt 4, s. 57.

¹⁰⁶ er-Râzî, **a.g.e.**, Cilt 8, s. 12-13.

¹⁰⁷ Bundan maksad, Şiilerin kıyamete yakın dönmesini bekledikleri on ikinci imamları olan Muhammed bin Hasan el Askerîdir.

¹⁰⁸ Cemil Hakyemez, “Şii Takiyye İnancının Teşekkülü”, **HÜİFD**, Cilt 3, Sayı 6, 2004: s. 129-146.

¹⁰⁹ Gölpınarlı, **a.g.e.**, s. 564.

¹¹⁰ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 881.

Şîa, takiyye konusunu her ne kadar itikadî mevzulardan biri addedip, hayat tarzı haline getirirse de,¹¹¹ ne Kur'ân'da bu meseleyle ilgili olan ayetler ve ilk dönemden zamanımıza kadar telif edilen temel kaynaklarda bu ayetler hakkında yer alan bilgiler, ne de erken dönem takiyye tatbiki bu mevzunun inanç esasları arasında olduğuna işaret etmemektedir.

Amelî boyutuna gelince takiyye İslâm dininin en temel prensibi olan tevhid konusunda insana karşılıksız olarak verilen bir toleranstır. Fakat uygulama bağlamından kopartılarak bireyin kimliğini gizlediği her çeşit hareket takiyye olarak açıklanmıştır. Bu nedenle bireyler arası münasebette güvensizlik artmış ve ön yargı ile birbirlerine bakmaya başlamışlardır. Maalesef meydana gelen bu takiyye önyargısı da bilimsel metod zihniyetini yok eden ideolojik bir boş inanç haline gelmiştir.¹¹²

“Hakiki müslümana düşen, İslâm toplumunun -gizli ya da açık- uygun görmeyeceği söz ve eylemlerden vazgeçmesi ve iki yüzlü, aldatıcı insan görünümünü bırakmasıdır.” şeklinde görüş beyan eden “eş-Şîa ve't-tashih” isimli eserin müellifi Musa Musevî, eserinde şu tavsiyelerde bulunmuştur:

“Şîa'nın, İslâm'ın Müslümanlara farz kıldığı şu ahlâkî prensibe gözlerini dikmesi gerekir: Müslüman aldatmaz, dalkavukluk yapmaz, sadece hak-hakikat için çalışır ve aleyhine de olsa ancak doğruyu söyler. İyi amel her yerde iyi, kötü-çirkin amel de her yerde kötüdür. Yine Şîa, şunu da iyice bilsin ki İmam Cafer Sadık'a nispet ettikleri; 'Takiyye benim ve atalarımın dinidir (geleneğidir)' sözü, sade ve sadece o büyük imama izafe edilmiş bir iftira ve yalandır.”¹¹³

1.9.2. Konunun Ahlâkî Boyutu

Farklı inançlara sahip olan bir cemiyet içerisinde hayatını idame eden bir mü'minin sahip olması gereken ahlak normları ve davranışları vardır. Her mü'min için ideal örnek olan Peygamber Efendimizin Allah'a (c.c) şirk koşan bir cemiyette bizzat onlar tarafından yetkin ahlak örneği ve ideal insan tipi olarak tanımlanması, bir mü'min'in mü'min olmayan ortamlarda bile bağlı kalmasının gerektiği ahlâkî normların ve davranışların genel çerçevesini belirlemektedir.¹¹⁴ Bu ahlâkî normlar ve davranışlar arasına son dönemlerde kişilerin rastgele tatbik etmeleri nedeniyle takiyye konusu da dahil edilebilir.

¹¹¹ Tabâtabâî, **Shi'ite İslâm**, s. 223.

¹¹² Taha Akyol, 'Takiyye'yi anlamak, **Milliyet Gazetesi**, 09 Şubat 2003, [www.milliyet.com.tr](http://www.milliyet.com.tr/html/), html./,(Erişim Tarihi: 14 Ocak 2019).

¹¹³ Mûsa, Müsevî, “Takiyye”, **SÜİFD**, Doğan Kaplan (çev.), 2003, s. 275-285.

¹¹⁴ Dalkılıç, **a.g.m.**, s, 132.

Takiyyenin ahlâkî zararlarının büyüklüğüne dikkat edilmelidir. Devletler arası ilişkilerde olumsuz yönde etki ettiği, bundan başka olur-olmaz uygulanan takiyyenin insanlar arasında sürekli olarak bir güvensizlik, çekinme, kuşku duyma ortamını meydana getirdiği ve bağlanma duygusunu zedelediği, kültür alışverişine de menfi yönde tesir ettiği göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle takiyye İslâm aleminin büyük çoğunluğunu teşkil eden Ehl-i Sünnet müntesipleri tarafından din prensipleri arasında sayılmamıştır.¹¹⁵

İslâm düşünce tarihinde takiyye ahlâkının belirlenmiş sınırları vardır. Fakat daha sonra sosyolojik ve siyasi durum İslâm aleminde bu uygulamayı alabildiğince genişletmiştir. Başlangıçta güçsüz ve mazlum olan birtakım gruplar takiyye uygulamasına müracaat ettiler. Takiyye zamanla bu grupların hatta bazı milletlerin kültürlerinin ayrılmaz parçası haline geldi. Neredeyse imanla eşdeğer bir konuma gelen takiyye, İslâm açısından son derece tehlikeli ve kabulü imkânsız olan düşünce ve uygulamaların yani politik söylemlerin ortaya çıkmasına neden oldu. Bu nedenle İslâm'ın bu uygulama için mevzûbahis ettiği sınır ve boyutların doğru tespit edilip, bu istikamette tatbik alanı verilmeli ve bu uygulamanın kapsamına girmeyen hal ve hareketler buraya sürüklenmemelidir. Böyle bir davranışın İslâm'a zarar getirmesinden başka bir sonucu olmayacağı gayet açıktır.¹¹⁶

1.9.3. Sosyolojik, Psikolojik ve Siyasi Boyutu

Takiyye kavramının tarihi boyutundan başka bir de sosyolojik, psikolojik ve politik birçok boyutunun olduğu kabul edilmesi icab eden bir hakikattir. Bireyin hayatının tehlikede olduğunu sezdiği an sosyo-psikolojik olarak geliştirdiği bir olay olan takiyye, insanlar arasındaki iletişimi yakından alakadar eden bir kavramdır. Böyle olması hasebiyle karşılıklı münasebetlerin geliştirilmesi ve düzenlenmesinde ara sıra kendini hissettirmektedir.

Günümüzde bilhassa siyasi söylemlerde sıkça kullanılır olması bu uygulamanın hâlâ önemini koruduğunu göstermektedir. Kimi Müslüman grupların diğer birtakım

¹¹⁵ Dalkılıç, **a.g.m.**, s, 139.

¹¹⁶ Erdoğan, **a.g.e.**, s, 92.

Müslüman gruplarla münasebetlerini takiyye ilkesine göre tertip etmeleri ve bu prensibin gençler üzerinde meydana getireceği etkiler de dikkat çekicidir.¹¹⁷

Ehl-i Sünnet, böyle bir uygulamanın gerek sosyolojik olsun ve gerek psikolojik olsun bazı sorunlara sebep olacağından ve özellikle güven duygusuna zarar vererek insanlarda kalıcı ve nahoş bir izlenim bırakacağından, tatbikinin mecburi dinî bir kural olduğu fikrini asla kabul etmemiştir.¹¹⁸ İmamiyye'ye göre, imanı gizleme, Şiîliği gizleme ve Sünnî muhitte Sünnî gibi görünme manasına gelen bu kavram, Şiî'ler üzerinde baskıların arttığı can, namus ve mal tehlikesinin mevzûbahis olduğu durumlarda müracaat edilebilecek bir ilke olarak kabul edilmesine rağmen, Şîa'nın bu uygulamayı bir politika aracı olarak değerlendirdikleri de bilinmektedir.¹¹⁹

Bir takım aşırı düşüncelerin Şîi fırkalarınca benimsenmesi, tarih boyu siyasal bir yaşamdan uzak kalmayan Şîa'nın maruz kaldığı olaylar çerçevesinde mevcudiyetini devam ettirebilmesi ve müntesiplerini karşıt gruplardan muhafaza edebilmesi gibi etkenlerle takiyye, bir mezhep ilkesi haline getirilmiştir. İlk dönemden itibaren Şîa'nın siyaset ağırlıklı bir mezhep olması, devlet yönetiminin kendi ellerinde olduğu devirlerde bile isteklerinin tam anlamıyla yerine gelmemesi psikolojik bir çöküntüye sebep olmuş ve bundan dolayı meydana gelen siyasal ve toplumsal tatminsizlikte takiyye bir kontrol mekanizması işlevini görmüştür.¹²⁰

Günümüzdeki takiyye anlayışının sınırlarının genişlemesi ve siyasi arenada değişik sıkıntıların oluşmasının nedeni, meselenin o zamanki şartları, insanların psikolojik tezahürleri ve alışkanlıkları açısından herhangi bir değerlendirmeye gidilmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Siyasi söylemde bu kavram yerine kitmân sözcüğünün kullanılması bir nebze olsun takiyyedeki anlam kaymasını azaltacaktır.¹²¹

1.10. TAKİYYE KONUSUNA MEZHEPLERİN YAKLAŞIMLARI

Hemen hemen İslâm mezheplerinin tamamında hakiki manada can, mal ve namus güvenliğinin bulunmadığı durumlarda kişinin inancını gizleyebileceğine ruhsat

¹¹⁷ Mehmet Saffet Sarıkaya, **İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler**, Isparta: y.y., 2003, s. 156.

¹¹⁸ Ebü'l-Berekât Cemâlüddîn Abdullâh b. Hüseyin b. Merî es-Süveydî el-Bağdâdî Süveydî, **El-Hucecû'l-Kat'iyye li'ttifâki'l-Firâki'l-İslâmiyye**, Kahire: Matbaatü's-Saâde, 1905, s. 28-29.

¹¹⁹ Zahîr, **a.g.e.**, s. 114.

¹²⁰ Mustafa Öz, "Takiyye", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 39, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, s. 454.

¹²¹ Erdoğan, **a.g.e.**, s. 93.

verilmiştir. Takiyye, pek çok dini-siyasi oluşumların kabul ettiği ve uygulamaya soktuğu bir yöntemdir.¹²² Başta Hâricîler olmak üzere, Şîa, Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet'in bu konuya bakış açılarında benzerliklerin olduğu gibi farklılıklarının olduğu aşîkârdır.

Ehl-i Sünnet âlimleri, şartların tam oluştuğu durumlarda takiyyeye başvurmanın câiz olduğunu söyleyeler de Hâricî fırkalarda bu konu hakkında fikir birliği yoktur. Şöyle ki ölüm tehlikesi karşısında, Hâricî mezhebinin "*Necâdât*" grubuna göre hem sözlü ve hem de eylem olarak takiyye yapmak caizdir. Bu düşüncelerini Âli İmrân süresinin konuyla alakalı olan ayeti¹²³ ile izah ederler. Başka bir grup olan "*Ezarika*" ise "*Takiyye ne kavlen ne de fiilen caiz değildir*" demektedir. Bunlar düşüncelerini pekiştirmek için Nisa suresinin 77. ayetini delil gösterirler. Bir başka Hâricî grup olan "*Sufriye*" ise, "*Takiyye eylem olarak değil sadece sözlü olarak caizdir*" demişlerdir. Mu'tezile ise takiyye konusunu "*emri bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker*" kapsamında değerlendirmektedir. Şîa takiyyeyi imanın şartlarından biri ve dinin olmazsa olmazlarından saymaktadır.¹²⁴

Biz çalışmamızda bütün mezheplerin takiyye algılarının ne olduğu hakkında bilgi vermektен ziyade, Ehl-i Sünnet ve Şîa'nın bu konu hakkındaki görüş ve tutumlarını açıklamakla yetineceğiz.

1.10.1. Şîa

Sözlükte "*çoğalmak, desteklemek, yaymak, tabi olmak,*" manalarına gelen "*Şîa*" kökünden müştak olan Şîa kelimesi "bir kişinin yardımcıları ve ona tabi olanlar, bir eylemi gerçekleştirmek için bir bireyin etrafında toplanan topluluk manalarına geldiği gibi aynı fikirde olmasalar da bir nesne üzerinde birleşen grup manasına da gelir."¹²⁵

Dinler terminolojisinde ise Hz. Âli'den önce gelmiş olan üç halifenin hilafetini meşru kabul etmeyen,¹²⁶ kıyamete kadar gelecek olan halifelerin (imamların) Hz. Ali ve Hz. Fâtımâ'nın soyundan gelmesini şart koşan ve Hz. Ali'nin hilafetini nass ve tayinle

¹²² Vecdi Akyüz, **Kur'ân'da Siyasî Kavramlar**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1998, s. 217.

¹²³ **Kur'ân**, Âli-i İmrân Sûresi, Ayet 28.

¹²⁴ Abdülhamit İrfan, **İslâm'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları**, M. Saim Yeprem (çev.), İstanbul: Marifet Yayınları, 1994, s. 90; Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal**, Mustafa Öz (çev.), İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, s. 119-140.; Ekinci, **a.g.m.**, s. 31-48.

¹²⁵ Zebidî, **a.g.e.**, Cilt 5, s. 405.: İbrahim Eşkenânî, **et-Teşeyyu' Neşeten ve Tetavvuran**, Kuveyt: y.y., 1399, s. 10.

¹²⁶ Osman Cilacı, **Dinler ve İnançlar Terminolojisi**, İstanbul: Damla Yayınevi, 2011, s. 341.

meşru olduğuna inanan¹²⁷ ve Ehl-i Beyt mektebini takip eden gruba verilen isimdir.¹²⁸ Müslümanların Ehl-i Sünnetten sonraki ikinci büyük fırkasıdır.¹²⁹

Kur'ân-ı Kerim'de (شیع) “Şîa” kelimesi müfred (tekil) ve cemi' (çoğul) “şîa', eşya' (شیع ve اشيع) lafızlarıyla on iki yerde lügat manasıyla geçmektedir.¹³⁰ Bu manalar; asker, taraftar ve yandaş,¹³¹ehlû'l-millet,¹³²fırka,¹³³ intişar etme,¹³⁴muhtelif heva ve hevesler gibi beş kısımdır.¹³⁵

Netice olarak; Ayetlerde zikri geçen “şîa” kelimesi, Şîilerin ortaya atmış oldukları sav ve yorumladıkları gibi mezhebi manalarıyla değil, tamamen lügat ve gündelik dildeki manaları ile kullanılmıştır.

Ehl-i Beyt taraftarlığını yapan ve diğer İslâmî mezheplere nazaran takiyye konusuna değişik bir açıdan bakan bu mezhep, imanı muhafaza etmek içgüdüsüyle inancı gizlemenin gerekli olması durumu biçiminde bir izlenim benimsemiştir. Takiyyenin bu mezhepte teşekkülü gerek dini ve gerekse siyasi alanda olsun geçerli olduğuna inanılan bir hak nazariyesi şeklinde olmuştur.¹³⁶

1.10.1.1. Şîa'da Takiyye Anlayışı

Şîa'nın önde gelen müelliflerinden biri olan Şeyh Müfid, takiyyeyi şu şekilde tanımlamıştır:” *Hz. Ali'nin hilafeti konusunda susmak, içindeki inancını örtmek, din ve dünyalık zarardan korunmak için muhâliflerden saklanıp onlara karşı gelmemektir.*”¹³⁷ Yine Şîa'nın önde gelen ve 12.yüzyılda yaşamış olan Yusuf el-Bahrani (ö. 1186/1772) “*Takiyyeden murad korktuğun için seninle ters olan insanlarla aynı inanç üzere*

¹²⁷ Ethem Ruhi Fıglalı, “Şiiliğin Doğuşu ve Gelişmesi”, **Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu**, İstanbul, 13-15 Şubat 1993, s. 36.

¹²⁸ Tabâtabâî, **Tüm Boyutlarıyla İslâm'da Şia**, s. 28.; Mehmet Atalan, **Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sadık'ın Yeri**, Ankara: Araştırma Yayınları, 2005, s. 27.; Muhammed Takî Han Hakim, **Sünnetu Ehli'l-beyt**, Beyrut: Dârü'z-zehra, 1982, s. 9.

¹²⁹ Cilacı, **a.g.e.**, s. 341.

¹³⁰ Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî b. Sâlih el-Mısırî Abdülbâkî, **el-Mu'cemü'l- Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Kahire: Dârü'l-Hadis, 2001, s. 3987.

¹³¹ **Kur'ân**, Kasas Sûresi, Ayet 15.

¹³² **Kur'ân**, Saffat Sûresi, Ayet 83, Meryem Sûresi, Ayet 69, Sebe Sûresi, Ayet 54.

¹³³ **Kur'ân**, Rum Sûresi, Ayet 32.

¹³⁴ **Kur'ân**, Nur Sûresi, Ayet 19.

¹³⁵ Ebü'l-Hasen Mukâtil bin Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el- Belhî, **Kur'ân Terimleri Sözlüğü**, M. Beşîr Eryarsoy (çev.), İstanbul: İşaret Yayınları, 2016, s. 176-178.

¹³⁶ Fazlurrahman, **İslâm**, Mehmet Dağ ve Mehmet Aydın (çev.), Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004, s. 218.

¹³⁷ Şeyh Müfid, **Şerhu Akâidi's-Sadûk ve Tashihu'l-İ'tikâd (Evâilü'l-Makâlât fi'l-Mezâhibi'l-Muhtârât ile beraber)**, Tebriz: y.y., 1364, s. 118.

olduğunu göstermektedir.” şeklinde tarif etmiştir.¹³⁸ Şiiilerin çağdaş âlimlerinden olan el-Humeyni ise “canını, malını veya ırzını korumak için kişinin gerçeklere aykırı olarak söylediği söz veya şeriatın ölçülerine ters olarak yaptığı eylemlerdir.” şeklinde açıklamaktadır.¹³⁹

İslâm düşünce tarihinde takiyye bir kavram olarak ilk defa bazı Hâricî gruplar tarafından ortaya atılmış olsa da dini bir prensip haline getirenler Şîa’dır.¹⁴⁰ Şîi anlayış takiyye’ye müracaat etmeyi naslar ve akıl açısından gerekli görür.¹⁴¹

Ehl-i Sünnet inancına göre can, mal ve namus güvenliğinin olmadığı durumlarda müracaat edilmesi ruhsat olan takiyyeyi, Şîiler ilgili naslardan¹⁴² hareket ederek zor durumda müracaat edilecek bir ruhsat olmaktan çıkartıp bunu herhangi bir dini prensip gibi her zaman ve zeminde uygulama yoluna gitmişlerdir.¹⁴³

el-Kummî, (ö. 381/991) takiyye yapmanın dinin bir gerekliliği olduğunu söyleyerek dinin bir rüknü olan namazla eş tutarak takiyyeyi terk etmenin namazı terk etmek gibi olduğunu söylemiştir.¹⁴⁴ Yani Şîa’ya göre takiyyede aynı namaz gibi dinin vazgeçilmez bir rüknü olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

Şîa’nın ana kaynaklarında takiyyenin konumu hakkında birçok rivâyet geçmektedir. Gerek onların “Buharî”si olarak kabul edilen Kuleynî (ö. 329/940) ve gerekse diğer müelliflerinin kendi eserlerinde, altıncı imamları Cafer es-Sâdık’a nisbet ettikleri “*Takiyye, benim ve atalarımın dininden bir parçadır; Takiyyesi olmayanın dini yoktur.*”¹⁴⁵ Yine Kuleynî “*Kâfi*” adlı eserinde, Cafer es-Sâdık’ın “*Ey Ebu Ömer, dinin onda dokuzu Takiyye’dir; Takiyyesi olmayanın dini de yoktur.*”¹⁴⁶ sözlerini rivâyet etmiştir. Bütün bu rivâyetler takiyyenin Şîa inancında ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Çünkü onların nezdinde takiyye dinin en önemli konularındandır.

¹³⁸ Bahâüddîn Muhammed b. Hüseyin b. Abdissamed Âmilî, **el-Keşkül**, Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1998, Cilt 1, s. 202.

¹³⁹ Musevî Rûhullah Humeynî, **Keşfü’l Esrâr**, Tahran: y.y, 1979, s. 147.

¹⁴⁰ Hakyemez, **a.g.m.**, s. 129-146.

¹⁴¹ Muhammed Hüseyin Ali (Kâşifü’l-Ğitâ), **Geliniz Şia Nedir Öğrenelim**, Abdullah Ünlü (çev.), İstanbul: y.y, 1996, s. 92.

¹⁴² **Kur’ân**, Âl-i İmrân Sûresi, Ayet 28, Nahl Sûresi, Ayet 106, Mü’min (Ğafir) Sûresi, Ayet 28.

¹⁴³ Özarslan, **a.g.m.**, s. 115-132.

¹⁴⁴ Ebû Cafer Muhammed b. Ali İbn. Bâbeveyh el-Kummî Şeyh Sadûk, **Risâletü’l-i’tikadati’l-İmamiyye-E. Ruhi Fıglalı**, (çev.), Ankara, AÜİFY, 1978, s. 127.

¹⁴⁵ Kuleynî, **a.g.e.**, Cilt 2, s. 219.

¹⁴⁶ Kuleynî, **a.g.e.**, Cilt 2, s. 219.

Şîa camiasında iman esaslarından biri sayılan takiyye başlangıçta can ve mal güvenliğinin olmadığı durumlarda meşru kabul edilmişken daha sonraları kendi mezheplerinden olmayan herkese karşı bir yaşam felsefesi haline getirilerek itikadi ve siyasi anlayışlarını gizleme amacıyla uygulanmış ve kapsamı oldukça genişletilmiştir.¹⁴⁷

“Takiyye mü’minin savunma kalkanıdır.” sözü ile takiyye, Şîilerin tarih boyunca vazgeçilmez kalkanı ve silahı olmuştur. Günümüzde de en temel siyasi inanç argümanı olarak kullanılmaktadır.¹⁴⁸

Şîa’nın bu mesele ile ilgili temel görüşü yukarıda anlattığımız şekilde olmakla beraber bazı Şîî müfessirler takiyyenin bir ruhsat ve izin olduğunu, dinin asli meseleleri arasında değil de dinin fer’i konularından olduğunu belirterek mutedil bir görüş beyan etmişlerdir.

“Takiyye mü’minle müşrikler arasında olur, Müslümanla Müslüman arasında olmaz. Müslümanın Müslümandan takiyyesine kat’i olarak yol aranmaz” diyen Şerif er-Radiyy (ö. 1015): *“Takiyye bir ruhsattır, efdal olan bu ruhsatın kullanılmamasıdır. Kişinin ölünceye kadar İslâm’da sebat etmesi, ruhsatı kullanarak İslâm’dan çıkmak suretiyle kurtulmasından daha faziletlidir.”* diyerek mutedil bir görüş beyan etmiştir. Ayrıca Şerif, *takiyyenin* ancak dil ile olacağını, amel ile olmayacağını da hatırlatır.¹⁴⁹

Şîa içerisinde takiyyenin keyfi bir şekilde uygulanmasına karşı çıkanlarda olmuştur. Örneğin: Takiyyeyi “Şîa’nın afyonu” olarak gören günümüz Câferî âlimlerinden Mûsa el-Mûsevî (d. 1930) takiyye ile imamlar arasında bağ kurmanın büyük bir yanlış olduğunu söyleyerek şu sözleri ile takiyye konusundaki bu keyfi uygulamalara şiddetle karşı çıkmıştır.

*“Rasûlullah mı takiyye yaptı? Hz. Ali mi? Safındaki kuvvetli olanlara karşı çıkarak Muaviye ile sulh yapan Hz. Hasan mı? Kendisinin, taraftarlarının ve çocuklarının şehit olacağını bile bile Yezid’e karşı çıkan Hz. Hüseyin mi? Tavaf ederken halife Abdümelik b. Mervan’a hiç ehemmiyet vermeyen, dualarında Emevî hilafetine lanet okuyan İmam Seccâd mı? Ehl-i Beyt fikhını öğretmekten çekinmeyen Muhammed Bâkır ve Câfer-i Sâdık mı takiyye yaptı? Ebû Bekir’in torunu olmakla övündüğünü söylerken Câfer-i Sâdık mı takiyye yaptı?”*¹⁵⁰

¹⁴⁷ Heyet, a.g.e., Cilt 1, s. 175-176.

¹⁴⁸ el-Hürr, a.g.e., Cilt 1, s. 461.

¹⁴⁹ Şerif er-Radiyy, **Hakâikü’t-Te’vîl fi Müteşâbihi’t-Tenzîl**, Necef: y.y., 1355, s. 74-75.

¹⁵⁰ Mûsa el-Mûsevî,, “et-Takiyye ve’l İsmâ ve’l-İlhâm İnde’s-Şîa el-İmâmiyye”, **Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu**, İstanbul, 13-15 Şubat 1993, 739-743.

Yine aynı şekilde Mûsa el-Mûsevî, Şîî kaynaklarda imam-ı Cafer es-Sadık'a dayandırılan “*Takiyye benim ve babalarımın dinidir*” rivâyetinin o imama karşı uydurulan bir söz olduğunu belirtir.¹⁵¹

Yukarıda takiyyenin tanımı hakkında değişik zamanlarda yaşamış olan Şîa'nın önde gelen müelliflerinin tanımlarından şu sonuçları elde etmek mümkündür:

1-İnsanın içinde gizlemiş olduğu şeyin tersini söylemesi,

2-Takiyyenin siyasi muhâliflere karşı yapılması,

3-Takiyye muhâliflerin kendilerine din edindikleri konularda olması,

4-Takiyye dine, cana veya mala gelecek bir zarardan korkma sebebiyle olması, şeklinde saymış olduğumuz bu dört madde Şîa'nın takiyye mantalitesinin ana eksenini oluşturmuştur.¹⁵²

1.10.1.2. Şîî Takiyye İnancının Tarihi Arka Plânı

Kaynaklara göre Şîî takiyye mantalitesi hicrî üçüncü asrın ilk yarısında itikâdî bir kimliğe kavuşmuştur. Şîî edebiyatının en erken kaynakları arasında gösterilen tefsir ve hadis kitaplarında bu mesele ile alakalı pek çok rivâyet aktarılmıştır.¹⁵³ Bu sebeple takiyye inancı Şîa'nın en erken netleşen inanç esaslarından biri olduğu söylenebilir. Örneğin, Şîî literatürünün ilk çalışmalarından olan “*Kitabu'l-Mehasîn*”de¹⁵⁴ on iki imamdan bile söz edilmezken, bu mesele ile alakalı “*Babu't-Takiyye*” isimli bölümde 27 tane imam rivâyeti aktarılmıştır. Şîîler takiyye hakkındaki görüşlerini meşrulaştırmak ve temellendirmek gayesiyle Hz. Âdem'in çocuklarından günümüze kadar takiyye içerisinde hayatını idame eden bir insanlık portresi çizmişlerdir.¹⁵⁵

¹⁵¹ İlhan, “Şîa'da Usulu'd-Din”, s. 426.

¹⁵² Muhammed Ali Sallâbi, **el-İmâme İnde's-Şîa** İstanbul: Dâru'l-Ravzâ, 2017, s. 185.

¹⁵³ Onlara göre, ilk masum kabul ettikleri Ali b. Ebî Tâlib şöyle demiştir: “Takiyye Mü'minin en üstün amelidir; Mü'min kendini ve kardeşlerini, fâcirlerden onunla korur.” Üçüncü imamları Hüseyin b. Ali ise: “Takiyye olmasaydı, dostumuz kim, düşmanımız kim bilinmezdi.” Dördüncü imamları Ali b. El-Hüseyin'den ise: “Allah, Mü'minin bütün günahlarını affeder, onu dünyada ve âhirette temizler; ancak şu iki günahı affetme: Takiyyeyi terk etmek ve kardeşlerinin haklarına riayet etmemek.” Geniş Bilgi için bkz: İhsan İlâhî Zahîr, **İmamet ve Takiyye**, s.144.

¹⁵⁴ Kitabın müellifi olan Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Hâlid el- Berkî'nin ölüm tarihi bazı kaynaklarda h. 274 (887) bazı kaynaklarda ise h. 280 (893) olarak zikredilmektedir. Kitabın yazım tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber Tevhid, Fıkıh, Hikmet ve Âdâb gibi değişik konuları ihtiva etmekte olup Şîîler arasında uzun süre önemini koruyan bir kitaptır. Geniş Bilgi için bkz: Orhan Çeker, “Berkî”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt. 5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 509.

¹⁵⁵ Hakyemez, **a.g.m.**, s. 138.

1.10.1.3. Şiîleri Takiyye Yapmaya Sevk Eden Nedenler

Şîa'yı takiyye yapmaya sevk eden başlıca sebep İbn Ebi'l-Hadîd'in (ö. 656/1258) Şîa'nın beşinci imamı olan Muhammed Bakır'a dayandırdığı rivâyettir. Bu rivâyette Muhammed Bakır:

“Biz hep ezildik, dövüldük, sövüldük, gözaltında tutulduk, kıyıma uğratıldık. Kendimizin ve sevdiklerimizin can emniyetinden hep mahrum olduk. Yalancı münkirler uydurdukları yalan ve iftiralara hep bir kılıf uydurdular. Zâlim kadılar, zorba valiler her tarafta kendi adamlarına arka çıktılar. Uydurma hadisleri de onlar ürettiler. Onlar yapmadığımız işleri bize mal ettiler; dilimizden sadır olmayan sözleri, görüşleri bize isnat ederek naklettiler. Böyle yapmakla halkı bizden nefret ettirmeyi hedeflediler. Hasan'ın (ö. 50/670) vefatından sonra baskılar daha da arttı. Muaviye'nin (ö. 61/684) saltanat sürdüğü dönemde taraftarlarımız her yerde katledildi, elleri ve ayakları kesildi. Bizi sevdiklerini söyleyen insanlar hapsedildi, malları gasp edildi yahut evleri yakılıp yıkıldı. Bütün bu zulümler Hüseyin'in (ö. 61/684) katili Ubeydullah b. Ziyad'ın (ö. 67/686) dönemine değin gitgide arttı. Derken, Haccâc (ö. 95/714) denen adam ortaya çıktı ve o da birçok insanın kanını döktü. Onun döneminde “Ali taraftarı” diye tanımlanmaktansa “zındık” veya “kâfir” diye anılmak çok daha az tehlikeli hale geldi (...) Muaviye'nin, valilerine gönderdiği, “Ebu Turâb (Ali b. Ebi Tâlib) ve Ehl-i Beyt'in fazileti hakkında nakilde bulunan kişilerden zimmetimi kaldırdım” şeklindeki fermanının ardından vaizler ve hatipler tüm kürsü ve minberlerde Ali'yi lanetleyip Ehl-i Beyt'e küfretmeye başladılar.”¹⁵⁶ der.

İktidar emelleri taşıyan Şiîler genelde muhâlif kesimi temsil ettikleri için takip ve baskıya maruz kalmışlardır.¹⁵⁷ Bu da onların kendilerini muhafaza etmek maksadıyla gerçek inançlarını gizlemeye sebep olmuştur. Bu inançlarını saklama faaliyetleri onların bir yandan dışa kapalı bir toplum haline gelmelerine, öte yandan da Şiîliğin alâmet-i fârikalarından biri olan takiyye prensibinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁵⁸

1.10.1.4. Şiî Takiyye Algısının Esnek Bir Boyut Kazanması

Şiîlerin ilk dönem müellifleri takiyye ile alakalı mezhep imamlarının nakillerini sıhhat bakımından herhangi bir araştırmaya tabi tutmadan, olduğu gibi nakletmeye çalışmaları meselenin istismara açık hale gelmesine neden olmuştur. Şîa, takiyye konusunda rahatsız edici bir şekilde tenkit edilmiştir. Bu nedenle zaman içerisinde Şiî âlimler – ikiyüzlülük, yalancılık gibi birtakım suçlamalardan olsa gerek- bu meseleye

¹⁵⁶ Ebû Hâmid İzzüddîn Abdülhamîd b. Hibetillâh b. Muhammed el-Medâinî İbn Ebü'l-Hadîd, **Şerhu Nehci'l-Belâğa**, Beyrut: y.y., 1967, Cilt 11, s. 43-44.

¹⁵⁷ İlhan, “Şîa'da Usulu'd-Din”, s. 427.

¹⁵⁸ İlhan, “Takiyye Doğuşu Ve Gelişmesi”, **DEÜİFD**, 1985, s. 160-164.

yeni boyutlar ve sınırlamalar getirdikleri görülmektedir. Ahbarîlerdeki¹⁵⁹ salt takiyyeye başvurma zorunluluğu sonuç itibariyle Usulîlerde¹⁶⁰ daha ılımlı bir hal almıştır. Şeyh Müfid (ö. 413/1022), bu sınırlandırmadan şu şekilde bahsetmektedir:

“Takiyye, dinî ve dünyevî hususlarda başa gelecek zararlar sebebiyle gerçeğin saklanması, konu hakkındaki inancın gizli tutulması, düşmana karşı ihtiyatlı davranmak ve zahirde onlar gibi görünmektir. Zaruret kesin veya galip ihtimal olarak bilindiği zaman takiyye farz olur. Eğer gerçeği söylemekte herhangi bir sakıncanın olmadığı veya olmamasının daha muhtemel olduğu bilinirse işte o zaman takiyye farz olmaz.”¹⁶¹

Şeyh Müfid’in yukarıda söyledikleri ile asrımızdaki Şîî âlimlerinin bu mesele hakkındaki görüşleri aynı doğrultudadır. Şîî müelliflerden Ali Asker Rıdvânî takiyye ile ilgili şunları söyler:

“Şîa’ya göre takiyye koşullara göre farz ve haram olabilir. İnsan bazı durumlarda malının veya canının tehlikede olduğunu ileri sürerek takiyye yapamaz. Şîa imamları genellikle kılıç ve zehirle şehit edilmişlerdir. Eğer onlar takiyye yapsalardı dünyada yüksek makamlara ulaşırlardı. Ama çok iyi biliyorlardı ki Yezid gibi şahıslar karşısında takiyyenin manası dinin ve mezhebin yok olmasından başka bir şey değildir. Din önderlerinin dinin esasını ve temellerini tehlikede gördükleri zamanlarda takiyye’ye müracaat etmeleri doğru değildir. Takiyye, şahsın düşman karşısındaki zaafı anında yaptığı şeydir. Ama dinî ahkâm ve öğretileri öğretmede takiyyenin hiçbir yeri yoktur. Bir âlimin takiyye yaparak dinî inançların tersine bir şeyler yazması ve onu toplumda yayması yanlıştır. Şîa âlimleri en zor şartlarda bile inançlarını açıklamışlardır.”¹⁶²

Ali Şerîatî (ö. 1977) takiyyeyi Ali Şîası’na¹⁶³ ve Safevî Şîası’na¹⁶⁴ ait olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. Tarih içerisinde takiyye kavramına yüklenen manaların ve takiyye için çizilen rotanın hata oluşunu açıklamaya çalışan Ali Şerîatî, olması gereken “Ali Şîası”nın takiyyesidir yanlış olan ise “Safevî Şîası” takiyyesidir der. “Hakkı, üstünü görmeden (kendi can ve mal güvenliği konusunda emin olmadan) söylemek

¹⁵⁹ Dinî hükümlerin yegâne kaynağı olarak kendi imamlarının rivayetlerini esas kabul eden İmâmiyye Şîası içerisinde oluşan ekole verilen isim. Geniş Bilgi için bkz: Metin Yurdağur, “Ahbârîyye”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 1, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 490.

¹⁶⁰ İmâmiyye Şîası geleneği içinde, dinî hükümlerin akli istidlâl yoluyla elde edilebilme yöntemini benimseyen ekole verilen isim. Geniş Bilgi için bkz: Mustafa Öz, “Usûliyye”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 42, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 214-215.

¹⁶¹ Müfid, **Tashîhu’l-İ’tikâd**, s. 137.

¹⁶² Ali Asker Rıdvânî, **Kur’ân ve Sünnet Işığında Ehl-i Beyt Mektebi**, Ebulfez Kocadağ (çev.), İstanbul: Kevser Yayınları, t.y., s. 279.

¹⁶³ Ali Şerîatî’nin Şîilîği iki kategoriye ayırarak, Hz. Ali ve birtakım sahabelerde mevcut olduğuna inandığı ve İslam’ın erken dönemini idealize ederek Ali Şîası diye bahsettiği Şîilîği temsil eden kategoridir ki aynı zamanda Şerîatî bunu benimser. Geniş Bilgi için bkz: Ali Şerîatî, **Ali Şîası Safevî Şîası**, Ankara: Fecr Yayınları, 2009, s. 130-176.

¹⁶⁴ Şerîatî’nin hurafe ve bidatlarla orijinalinden uzaklaştırıldığına inandığı ve Safevî Şîası diye bahsettiği Şîilîği temsil eden kategoridir ki aynı zamanda Şerîatî buna karşı çıkar. Geniş Bilgi için bkz: Şerîatî, **a.g.e.**, s. 246-251.

uygun olmaz” prensibini benimseyen Safevî Şîa’sı ile Ali Şerîatî, Ahbârîlik’in rivâyetler çerçevesinde tatbik ettiği takiyye şeklini kastetmektedir. Şîa’nın uygulamış olduğu takiyyenin ne kadar yanlış olduğunu izah etmek için Şerîatî şöyle bir misal verir: “Safevî Şîası’na inanan insan o kadar “takiyyezede”dir ki “Bayım, evinizin adresi nedir?” diye sorduğumuzda rengi uçar. O kadar takiyye yapmış, fikrini söylemeyip inancını o kadar gizlemiştir ki artık görüşünün ne olduğunu ne gibi bir inanç taşıdığını bile hatırlamaz...”¹⁶⁵

Ali Şerîatî, “Ali Şîası’nın takiyyesi” olarak tanıttığı takiyye biçimini de iki kısma ayırarak şunları söyler:

“1. Vahdet Takiyyesi: Büyük İslâm toplumunda Şîa’nın başvurduğu takiyye, İslâm birliğinde tefrikaya neden olmama amacını taşır. Öyleyse takiyye, Şîa’nın kendi inancını koruduğu, ama bunu İslâm toplumu içinde tefrikaya, parçalanmaya veya düşmanlıklara meydan vermeyecek biçimde yaptığı bir örtüdür. Bu nedenden dolayı Mekke’ye gittiğinizde onlarla birlikte namaz kılmalısınız, denilmektedir. Şu anda da bizim büyük âlimlerimiz şunu tavsiye ederler: Mekke ve Medine cemaat imamının ardında namaz kılın. Bu takiyyedir. Taassuptan, ihtilaflı konulara dayanmaktan ve iç tefrikaya neden olan durumların gündeme getirilmesinden kaçınmak bu takiyyenin kapsamında yer almaktadır. Ali’nin iç ihtilaflar karşısındaki tavrı da bunun göstergesidir.”¹⁶⁶

Vahdet Takiyyesinden anlaşıldığı gibi takiyye, İslâm birliğini tesis etme yolunda bir çeşit vasıta olarak müşahede edilmekte ve söz konusu birliğe hizmet ettiği düşünülmektedir. Ali Şerîatî ikinci çeşit takiyyeyi de şöyle açıklamaktadır:

“2. Mücadele Takiyyesi: Mü’minin değil, imanın korunması için gizli mücadelenin özel koşullarına uymaktır. Yani Şîa’nın düşünsel bir iş yapması, toplumsal ve siyasal bir savaşında bulunması; ama konuşmaması, kendini göstermemesi, fitne nedeniyle hilafet odağı karşısında takiyye yapması, kısaca boş yere kayba uğramaması, boş yere kendi örgütünü, gücünü ve canını tehlikeye atmamasıdır. “Emevî, Abbâsî rejimlerinde imamların hayatı bunun örneğidir.”¹⁶⁷

Şerîatî’ye göre, imamlardan aktarılan haberlerden anlaşılması gereken takiyye çeşidinin bu olduğu, aksi takdirde hataya düşüleceği vurgusudur. Bu izahatlardan sonra Ali Şerîatî, Safevî Şîasının takiyyesi ile Ali Şîasının takiyyesinin arasındaki farkı şöyle izah eder: “Ali Şîası’ndaki takiyye dostla bütünleşme ve düşmanla savaşma etkeni iken, Safevî Şîası’nda savaşımın mutlak tatilidir ve takiyye yerine, tefrika ve taassubun etkin öğesi olan bir şey yapılır.”¹⁶⁸

¹⁶⁵ Şerîatî, a.g.e., s. 206.

¹⁶⁶ Şerîatî, a.g.e., s. 205.

¹⁶⁷ Şerîatî, a.g.e., s. 205.

¹⁶⁸ Şerîatî, a.g.e., s. 206.

Bütün bu beyanatlar sonucunda “Safevî Şîası’nda takiyye, sabit ve Şîî olmanın gereği bir “inanç esası”dır!” diyen Ali Şerîatî, salt ve zorunlu takiyye fikrinin doğru olmadığını; takiyyenin duruma ve koşullara göre farz olduğu, bazen caiz bazen de haram olabileceğini şöyle ifade eder: “Ali Şîası’nda takiyye, bir “amelî taktik” olup koşullara ve durumlara bağlıdır. Bu yüzden, rehberin teşhisiyle kimi zaman yasaklanır ve hatta haram kılınır.”¹⁶⁹

Bununla beraber Muhammed Hüseyin et-Tabâtabâî, Abdülbaki Gölpınarlı, Muhammed Rıza el-Muzaffer ve Muhsin el-Emin gibi muasır Şîî âlimleri takiyyenin tanımını hakkında yeni bir yaklaşım ortaya koymuşlardır. Yalancılık, ikiyüzlülük ithamından rahatsız olan son asır Şîî âlimleri kaleme aldıkları eser ve makalelerde bu meseleyi baştan itibaren değerlendirmeye tabi tutarak kavramın tanımını yeniden yapmışlardır. Kendilerine yapılan son derece rahatsız edici ithamları reddetmişlerdir. Söz konusu Şîî âlimler tarafından yapılan yeni tanıma göre takiyye, ancak can, mal ve namus güvenliğinin bulunmadığı bir durumda müracaat edilmesi gereken bir ruhsat olduğunu söylemişlerdir. Bunun dışında başka bir Müslümanın canının, namusunun ve malının yok edilmesine boyun eğmek, kan dökülmesine neden olmak, küfre rıza göstermek, Kur’ân’ın tahrifine ve bâtil teviline göz yummak vb. durumlarda takiyye’ye müracaat etmenin caiz olmadığı, bu gibi yer ve zeminlerde takiyye yapmanın kat’î bir şekilde haram olduğu önemle vurgulanmıştır. Şîa’nın konuya bu şekildeki yeni yaklaşımı ile Ehl-i Sünnetin takiyyeyi anlama tarzı arasında çok büyük bir fark görülmemektedir. Şüphe yok ki tarihi süreç içerisinde Şîî âlimlerin bu merhaleye gelmesinde Şîa üzerindeki siyasi tahakkümün son bulması ve temel insan haklarından kabul edilen “din ve vicdan hürriyetinin” tüm dünyada kabul edilen bir prensip haline gelmesinin ve birçok devlet tarafından büyük ölçüde başarılı bir şekilde tatbik edilmesinin mühim bir payı vardır.¹⁷⁰

1.10.2. Ehl-i Sünnet

İtikadi meselelerde Hz. Peygamber ile Sahabenin yolunu takip eden, Kur’ân-ı Kerim’i ve sahih sünneti rehber edinen topluluğa verilen genel isimdir. Diğer bir deyimle dînî naslara önyargısız bakmayı ilke edinen bir yaklaşım olarak tarih boyunca egemen fırkayı oluşturan ve naslara önyargısız bakmaya çalışan bu topluluk, Sünnete

¹⁶⁹ Şerîatî, **a.g.e.**, s. 206.

¹⁷⁰ Ekinci, **a.g.m.**, s. 36-46.

olan bağılıklarından ve cemaat ruhundan ayrılmadıklarından “Ehl-i Sünnet ve’l Cemaat” ismiyle de anılmışlardır.¹⁷¹

1.10.2.1. Ehl-i Sünnet ve Takiyye Algısı

Bir tehlike karşısında kişinin nefsinin, malını veya ırzını korumak için düşmanı ile aynı düşüncedeymiş gibi görünmesi ve tehlike karşısında asıl inancını örtmesi anlamında değerlendirdiğimiz takiyye, hemen hemen İslâm mezheplerinin tamamı tarafından kabul edilmiştir.¹⁷² Kur’ân-ı Kerim böylesi olan bir davranışa “*Mü’minler mü’minleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin. Her kim bunu yaparsa Allah’tan ilişiği kesilmiş olur. Ancak onlardan bir korunma yapmanız başka. Allah sizi kendisinden korkmanız için uyarıyor. Sonuçta gidiş Allah’adır*”.¹⁷³ Ve “*Her kim imanından sonra Allah’a küfrederse -kalbi imanla dolu olduğu halde zorlanan başka- ve kim küfre göğsünü açarsa, onların üstüne kesinکه Allah’tan bir gazap iner ve onlara büyük bir azap vardır*”.¹⁷⁴ Yine aynı şekilde “... *Firavun ailesinden imanını saklayan mü’min bir adam...*”¹⁷⁵ ayeti kerimelerinde kişinin asıl inancını gizlemesine izin verdiği kabul edilmektedir. Sünni âlimler bu izne binaen bu manada olan takiyyeyi ruhsat olarak kabul etmişlerdir.

Ehl-i Sünnet ulemâsı takiyye konusunu inanca yönelik bir mesele olarak algılamadıkları için bazı Sünnî müfessirler konu ile alakalı olan ayetlerde takiyye ile ilgili malumat vermekten sarfı nazar etmişlerdir. Bunun sebebi de tarihi süreçte bu mefhumun Şîa ile özdeşleşmiş olmasıdır.¹⁷⁶

İslâm düşünce tarihinde Şîa ulemâsının takiyye başlığı bağlamında ele aldıkları konuları Sünni müfessirler “**ikrah**” başlığı altında ele almışlardır. Başlıklar her ne kadar farklı olsalar da işlenen meseleler aynıdır. Zira Ehl-i Sünnet müfessirlerinin çoğu, bu konu bağlamında ele alınan ayetlerin¹⁷⁷ muhtevaları hemen hemen aynı olduklarını söylemişlerdir.¹⁷⁸

¹⁷¹ Ahmet Saim Kılavuz, “Ehl-i Sünnet”, **İslâm’da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, İbrahim Kafi Dönmez (ed.), Cilt 1, İstanbul: İFAV Yayınları, 2006, s. 457.

¹⁷² İkinci, **a.g.m.**, s. 36-46.

¹⁷³ **Kur’ân**, Âl-i İmrân Sûresi, Ayet 28.

¹⁷⁴ **Kur’ân**, Nahl Sûresi, Ayet 106.

¹⁷⁵ **Kur’ân**, Mü’min (Ğafir) Sûresi, Ayet 28.

¹⁷⁶ Kurtubî, **a.g.e.**, Cilt 8, s. 38.

¹⁷⁷ **Kur’ân**, Âl-i İmrân Sûresi, Ayet 28, Nahl Sûresi, Ayet 106, Mü’min (Ğafir) Sûresi, Ayet 28.

¹⁷⁸ er-Râzî, **a.g.e.**, Cilt 18, s. 12.; el-Cessâs, **a.g.e.**, Cilt 2, s. 9.

Ehl-i Sünnet âlimleri takiyyenin sadece dil ile olabileceği amel ve fiil ile olamayacağı konusundan hemfikirdirler. Yani zorlanan bir kimse kalbi imanla dolu olduğu halde düşmanlarından kurtulmak için dili ile küfrü ifade eden sözler söylerse ona mürtetlik cezası terettüb etmez demişlerdir.¹⁷⁹

Zorlama karşısında bir mü'minin ölümden kurtulmak için takiyyeye başvurması ruhsat olsa da takiyyeye müracaat etme yerine takvaya başvurarak, küfür sözlerinden kaçınması, dinin yüceltilmesi ve doğru olanın ortaya çıkması için ölmeyi göze alması övgüye daha layık olan bir davranış ve şerefli bir duruştur. İslâm Tarihi'nde bu şekilde zoru tercih edip övgüye layık görülen bir çok örnek vardır.¹⁸⁰

Bu örneklerden birisi "*Halku'l-Kur'ân*" meselesinde Ahmed bin Hanbel'in duruşudur. Kur'ân'ın mahlûk olup olmadığı meselesi Mu'tezile ile Ehl-i Sünnet arasında Hicri II. yüzyılın ortalarında itikadî bir problem olarak ortaya çıkmıştır. Tarihte "*mihne*" hareketi olarak bilinen bu mesele Emevî ve Abbasî devirlerinde Mu'tezilî görüşün etkisinde kalan devlet reislerinin "*Kur'ân-ı Kerim'in yaratıldığı*" hususuna resmi bir boyut katma gayretlerinin olduğu dönemdir. Bu resmi düşünceye başta Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) olmak üzere, pek çok İslâm âlimi karşı çıkmış, bu sebepten dolayı derdest edilerek işkenceye maruz kalmışlardır. Hapishanede Ahmed b. Hanbel'i ziyaret eden amcası ile aralarında şu diyalog geçer;

"- Ebû Abdullah! (Ahmed ibni Hanbel) arkadaşların seninle Allah (c.c) arasında olan hususta istenileni söylediler. Hapiste yalnız sen kaldın!

*-Amca! Alim takiyye tariki ile, cahil cehlinden ötürü (bu türlü) cevap verirse, hakikat ne zaman ortaya çıkacak?! Amcası der ki ben verdiği bu cevap karşısında sustum ve onu ikna etmekten vazgeçtim."*¹⁸¹

Abbasi yönetiminin baskı ve işkenceleri karşısında inancından ve düşüncesinden taviz vermeyen Ahmed b. Hanbel fikrini takiyye ile gizlemeyi asla kabul etmemiştir. O Halku'l-Kur'ân meselesinde gerçek inancını ölüm tehditlerine, işkencelere ve baskılara rağmen değiştirmeyi düşünmemiştir.¹⁸²

Muhammed Ebû Zehrâ (ö. 1898-1974) bu mesele ile alakalı olarak şöyle bir açıklamada bulunur:

¹⁷⁹ et-Taberî, **a.g.e.**, Cilt 18, s. 238.

¹⁸⁰ Dalkılıç, **a.g.m.**, s.113-139.

¹⁸¹ İlhan, "Takiyye Doğuşu Ve Gelişmesi", 165.

¹⁸² Dalkılıç, **a.g.m.**, s. 137.

“İslâm dünyasında takiyye’ye başvurmak, İslâmi hükümlerin istikrar kazanmış olmasından, farz olan marufu emretmek münkeri yasaklamak prensibi ile tenakuz teşkil eder. Hadis ve fetvada Ahmed’in mevkiinde olan birisi için, en şiddetli işkencelere uğrasa bile, susmak doğru olmaz. Re’yinde sebat etmesi gerekir. Takiyye, kendisine tabi olunan imamlar için caiz olmaz. Yoksa halkı yanıltabilirler. Çünkü halk imamların zahirine tabi oldukları ve derunlarında gizlediklerini bilmedikleri için söyledikleri her şeyin apaçık gerçekler olduğunu düşünürler. Aksi takdirde umumi bir fesat ortaya çıkar. İşte bu sebeptendir ki İmam-ı Ahmed’in sabrını benzerlerinin ilki ve örneği olarak görmekteyiz.”¹⁸³

Yukarıda verilen bilgiler ve tanımlar sonucunda takiyye kelimesi için “zulüm ve işkence altında bulunan bireyin kimliğini saklayarak ötekilerle beraber olma” manasına şâmil olan genel bir anlam ortaya çıksa da kavramın olumlu veya olumsuz olduğu hakkında, görüldüğü üzere, bir şey söylemek pek mümkün değildir. Çünkü her içtimai ve siyasi hareket içinde kendisine yer bulduğu bölgenin tarihi tecrübelerinden, içtimai hakikatlerinden ve inançlarından etkilenerек her zaman ve zeminde değişiklik göstermiştir.

¹⁸³ Ebu Zehra, a.g.e., 484.

İKİNCİ BÖLÜM

ALLÂME SEYYİD MUHAMMED HÜSEYİN ET-TABÂTABÂÎ'NİN HAYATI ESERLERİ VE EL-MÎZÂN TEFSİRİ

İlimde derinleşmiş olan kimseler tarihte büyük iz bırakmışlardır. İsimleri ebedî olduğu gibi fikrî, ilmî, edebî ve sanatsal çalışmaları da ebedî olmuştur. Bu çalışmalardan söz edildiği zaman bu büyük zatlar akla gelir. Beşeriyete öncülük eden şahsiyetler vardır ki bunların insanlığa büyük hizmetleri dokunmuştur. Bu büyük zatlardan biri de “*el-Mîzân fî Tefsiri'l-Kur'ân*” adlı eserin sahibi olan Tabâtabâîdir.

Tabâtabâî, Mantık, Tarih, Kelâm, Tefsîr, Hadis, Fıkıh gibi aklî ve naklî ilimlerde derinleşmesine ilaveten doğu felsefesinin de önemli şahsiyetlerinden biridir. Birçok eseri kaleme almakla beraber “*el-Mîzân fî Tefsiri'l-Kur'ân*” gibi bir eseride insanlığa hediye etmiştir.

Çalışmamızın bu bölümünde, Tabâtabâî'nin nesebi, hayatı, ilmi kişiliği, hocaları, talebeleri ve ulaşabildiğimiz kadarıyla, te'lîfâtına yer vererek el-Mîzân tefsirinin kaynaklarını ve tefsirinde izlemiş olduğu metodunu ele almaya çalışacağız.

2.1. ADI VE NESEBİ

Adı, Muhammed Hüseyin b. Muhammed Tabâtabâî olan müfessirin soy ağacı şu şekildedir:

Seyyid Muhammed Hüseyin İbn Seyyid Muhammed İbn Seyyid Muhammed Hüseyin Mirza Seyyid Ali Asğar Şeyhül İslâm bin Mirza Seyyid Muhammed Takî Kadî bin Mirza Muhammed Kadî bin Mirza Muhammed Ali Kadî bin Mirza Sadreddin Muhammed bin Mirza Yusuf Nakib el-Eşref bin Mirza Sadreddin Muhammed bin Mecdüddin bin Seyyid İsmail bin Emir Ali Ekber bin Serâceddîn Emîr Abdulvahhâb bin Emîr Abdulğaffâr bin Seyyid İmaduddîn Emir'ul-Hâc bin Fahreddîn Hasan bin Kemâleddîn Muhammed bin Seyyid Hasan bin Şehabeddîn Alî bin İmaduddîn Alî bin Seyyid Ahmed bin Seyyid İmaduddîn bin Ebu'l-Hüseyin Alî Şihâb bin Ebu'l-Hasan Muhammed Şâir bin Ebû Abdillâh Ahmed Şâir bin Ebu'l-Câfer Muhammed Asğar bin

Ebû Abdillâh Ahmed bin İbrahim Tabâtabâi bin İsmail Dibâc bin İbrahim Gamr bin Hasan'ul-Müsennâ bin İmâm Hasan bin İmâm Alî b. Ebî Talib.¹⁸⁴

Tabâtabâi'nin ismi, yazmış olduğu bazı kitaplarında Seyyid Muhammed Hüseyin Hasanî Hüseyinî Tabâtabâi olarak geçmektedir. Böyle anılmasının sebebi, anne tarafından İmam Hüseyin (r.a.), baba tarafından ise İmam Hasan (r.a.) soyundan olmasındandır. Müfessir, Hasânî ve Hüseyinî nisbelerini kullanmakla beraber Tabâtabâi nisbesini de kullanmıştır. Bu nisbeyi büyük dedelerinden olan İbrahim Tabâtabâi bin İsmail Dibâc'ın adından esinlenerek kendisi seçmiş olup ve Kum şehrine gittiği andan itibaren bu nisbeyi kullanmıştır.¹⁸⁵

Müfessir Tabâtabâi, Allâme ve Kâdî olarak da tanınmaktadır. Kendisine Allâme sıfatının verilmesi aklî ve naklî ilimleri birlikte tahsil edip bu ilimlerde rûsûh bulması sebebiyledir. Kâdî denilmesi ise, dedelerinin Âzerbaycan'da kadılık vazifelerinde bulunmuş olmaları ve bu aileye mensup olan kimselere de kadî denilmesi nedeniyledir.¹⁸⁶

2.2. HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin b. Muhammed Tabâtabâi, h. 29 Zilhicce 1321 (m. 17 Mart 1904) yılında İran'ın Tebriz şehrine bağlı Şâdâbâd (Şâdegân) köyünde fazilet, ilim ve irfan ocağı olan bir ailede dünyaya geldi. 5 yaşında iken annesini, 4 yıl sonrada babasını kaybetti. Bu yaştan sonra kardeşi ile beraber Şîa'nın geleneksel eğitim sisteminin ilk iki merhalesini kapsayan mukaddime ve sûtûh (başlangıç ve orta) seviyesindeki dini ilimleri öğrenmek için medreseye gitti. Bu iki aşamada Kur'ân-ı Kerim, Farsça, Arapça, Hadis, Fıkıh gibi İslâmî ilimlerle dil ilimleri okutulmaktaydı. Tabâtabâi bu derslerin yanında Üstaz Mirza Ali en-Nâkî'den Hat sanatını öğrendi.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Tabâtabâi, **el-Mizân fi Tefsîri'l-Kur'ân**, Vahdettin İnce ve Salih Uçar (trc.), İstanbul: Kevser Yayınları, 1999, Cilt 1, s. 10.

¹⁸⁵ Ali Câbir Âl-i Safâ,, **Nazariyyetü'l-Ma'rife ve'l-İdrâkâti'l-İ'tibâriyye inde'l-Allâme Tabâtabâi**, Beyrut: y.y., 2001, s. 19.

¹⁸⁶ Hamid Algar, "Allama Sayyid Muhammad Husayn Tabâtabâi: Philosopher, Exegete, and Agnostic", **Journal of Islamic Studies** Cilt 17, Sayı 3, 2006, s. 326.

¹⁸⁷ Tihrânî, **eş-Şemsü's-Sâti'a**, s. 34.; Ali Evsî, **Tabâtabâi ve Menhecühü fi Tefsîrihi'l-Mizân**, Tahran: y.y., 1985, s. 39.

Tabâtabâî'nin ilmi hayatını üç merhaleye ayırabiliriz.¹⁸⁸ Birinci merhale; İlk öğretimini doğum yeri olan Tebriz'de görmüştür. Küçük yaşta yetim kalmasının da etkisiyle derslerinde pek başarılı olamayan Tabâtabâî, bir gramer sınavında başarısız olmasından sonra hocası Muhammed Ali Serâbî'nin ona nasihatte bulunması neticesinde çok üzülür ve derslerinde başarılı olma ile ölüm arasında bir tercihte bulunması gerektiğine karar verir. Allah'ın (c.c) kendisine doğruyu göstermesi için uzun süre dua eder ve secdeye kapanır. Bu olay onun hayatının dönüm noktası olmuştur.¹⁸⁹

Tebriz'de kaldığı bu dönemde derslerinin yanı sıra atıcılık, binicilik, avcılık, yüzme gibi spor branşlarında da ustalık kazanmıştır. Ancak hayatı boyunca, zâhid yapısının baskın olması nedeniyle bu yetenekleri arka planda kalmıştır.¹⁹⁰ Tebriz'de derslerini başarı ile bitirdikten sonra o devrin ilim merkezlerinden biri olan Necef-i Eşref'e kardeşi Muhammed Hasan İlâhî ile beraber gitmeye karar verir.¹⁹¹

Tabâtabâî, Terceme-i halinde şunları zikretmektedir;

“Tebriz şehrinde uzun zamandan beri ilim yönünden şöhret kazanmış ilmi bir ailede doğdum. 5 yaşında annemi, 9 yaşında babamı kaybettim. Böylece çocukluğumdan beri hissettiğim yetim olmanın acısını tattım. Bundan sonraki hayatımda medreseye gittim her gün evimize gelen özel hocanın gözetiminde Fars Dili ve Edebiyatı eğitimine başladım. Ara vermeden 6 yıl boyunca Fars Dili ve Edebiyat eğitimi tamamladım. Bu günlerde medresenin özel ilk öğretim programı yoktu. Bilakis öğrenci okula geldikten sonra program yapıyordu. Dolayısıyla her öğrenci kendi güç ve kapasitesine göre bilgi alıyordu. Her şeyden önce okutulan Kur'an-ı Kerim eğitimi tamamladım. Böylece ilk öğretim birinci merhalesinde Sa'dî Şirazi'nin Gülistan ve Bostan kitaplarını, Nisab-ı Sıbyân, Envârı Suheylî, Ahlâkı Musavver, Tarihi Mu'cem, Munşââtı Emir Nizam ve İrşâdı Nizam kitaplarını okuyarak tamamladım”¹⁹²

Tabâtabâî'nin ilim hayatındaki ikinci merhalesi kendisini hayatı boyunca yalnız bırakmayan kardeşi ile birlikte zamanın ilim merkezlerinden biri olan Necef'e, ilmini tamamlamak için h. 1344 / m. 1925 yılında hicret etmesi ile başlamıştır. Hz. Ali'nin kabrinin orada bulunması itibariyle Necef, dönemin meşhur Şîu alimlerinin ikamet ettiği yerdi. Burada on sene kadar kalan Tabâtabâî, bu süre zarfında meşhur

¹⁸⁸ Mehmet Suat Mertoğlu, “Tabâtabâî”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt. 31, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 306.

¹⁸⁹ Tihirânî, eş-Şemsü's-Sâti'a, 35.

¹⁹⁰ Algar, a.g.m., s. 328.

¹⁹¹ Tihirânî, eş-Şemsü's-Sâti'a, 21.

¹⁹² Ebû Muhammed el-Bâkır Muhsin b. Abdilkerîm b. Alî el-Emin el-Hüseynî el-Âmilî Emin, A'yânü's-Şîa, y.y: y.y., 1983, Cilt 9, s. 254-255.

üstatlardan ders aldı. Bu on yıllık eğitiminden sonra Tabâtabâî ictihad mertebesine ulaştı. Ancak merci-i taklîd¹⁹³ olmaya yönelmedi.¹⁹⁴ Daha sonra yaşadığı maddi sıkıntılar sebebiyle h. 1354 / m. 1935 yılında doğum yeri olan Tebriz’e, kardeşi Muhammed Hasan İlâhî ile birlikte geri dönmek zorunda kaldı. İlim ve irfandan uzaklaşmanın meydana geldiği takriben on yıllık bir süreyi kapsayan, hayatının en sıkıntılı yılları olan ve kendisi açısından kayıp yıllar diyebileceğimiz bu merhaleye “duraklama dönemi” demek çok da yanlış sayılmaz.¹⁹⁵

Bütün bunlara rağmen çok az kişinin katıldığı tefsir dersleri verdi ve birtakım risaleler şeklinde hacmi küçük kitaplar telif etti. Bu kitaplar arasında “Dünyadan Önce İnsan”, “Dünyada İnsan” “Dünyadan Sonra İnsan” adlı küçük hacimli risaleler ve Kur’ân’ın sadece ilk yedi suresine şâmil olan kısa bir tefsir vardı.¹⁹⁶

Allâme Tabâtabâî bu merhaleyi şöyle anlatıyor;

“Mali sıkıntılar kendini göstermeye başlayınca vatanıma dönmeye mecbur kaldım. Orada on yıldan fazla ikamet ettim. Hakikaten bu günler hayatımın en zor günleri idi. İâşe ve hayat için zorunlu olan ihtiyaçlarım sebebiyle ders vermeyi bıraktım. Çiftçilik ve ziraat ile meşgul olmaya başladım. Bu dönemde derslerim ile meşgul olamam sebebiyle büyük bir elem ve ızdırıp beni kaplamıştı.”¹⁹⁷

Tabâtabâî’nin ilim hayatının üçüncü merhalesi ise bir takım siyasi olaylar neticesinde meydana gelen ve insanlık tarihinde kalıcı olumsuz izler bırakan II. Dünya savaşı akabinde doğum yeri olan Tebriz’i terk edip, bir başka ilim merkezi olan Kum’a h. 1365/m. 1946 yılında hicret etmek zorunda kalmasıyla başlamıştır. Kardeşi Hasan İlâhî’nin eğitim-öğretim faaliyetlerine Tebriz’de devam etmek istemesi üzerine bu dönemde kardeşi ile yolları ayrılmıştır. On yıl süren çiftçilik hayatından sonra Kum’da yeniden ilim meclislerine dönen Tabâtabâî, bu havzada daha önce okutulmayan hatta eğitim-öğretim müfredâtında bulunmayan Tefsir ve Felsefe alanlarında da dersler vermeye başladı. Zira Kum’daki alimler arasında tefsir ve felsefe ile meşgul olanlara

¹⁹³ Luğatta “taklid için başvurulacak kişi” manasına gelen bu tabir, ıstılah olarak İmâmiye Şîası’nın Usûlî fıkıh ekolünce ictihad derecesine sahip yetkin âlime verilen unvanı ifade eder. Geniş Bilgi için bkz: Hamid Algar, “Merci-i Taklîd”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 29, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004, s. 172-174.

¹⁹⁴ Tabâtabâî, **el-Mizân fi Tefsiri’l-Kur’ân**, Beyrut: Müessesetü’l-Âlemî li’l-matbûât, 1997, Cilt 1, s. b-c.

¹⁹⁵ Algar, **a.g.m.**, s. 328.

¹⁹⁶ Algar, **a.g.m.**, s. 332.; et-Tihârî, **eş-Şemsü’s-Sâti’a**, s. 37.

¹⁹⁷ Emin, **a.g.e.**, Cilt 9, s. 255.

“tahkik yeteneği az” gözüyle bakılıyordu. Onlar nazarında tefsir ve felsefe, usul ve fıkıh sahasında istidâdı olmayan kimselerin meşguliyet alanlarıydı.¹⁹⁸

Tabâtabâî'nin yaptığı felsefî faaliyetler, İslâmî ilimler ve felsefe ile alakadar olan müsteşrikler tarafından da beğeniyle karşılanılmaktaydı. Tabâtabâî'nin Kum'daki felsefî çalışmalarını takdir eden müsteşriklerden biri de Fransız hükümetine bağlı olan Tahran'daki İran Araştırmaları Enstitüsü'nün yöneticisi Henry Corbin idi. Bir iş münasebetiyle Tahran'a giden Tabâtabâî, Henry Corbin'in talebiyle kendisiyle bir görüşme gerçekleştirdi. 1958 yılında gerçekleşen bu ilk görüşme senelerce sürecek olan ilmi müzakerelerin ve felsefî sohbetlerin de ilk nüvesini oluşturmuştur. 1977 yılına kadar her senenin sonbaharında meydana gelen Corbin ile Tabâtabâî arasındaki bu felsefî sohbetler, genel olarak İslâm düşüncesi ve hususi olarak da, Şîî düşünce etrafında yoğun bir şekilde gerçekleşti.¹⁹⁹ Hastalığının arttığı son yıllarında bile saatler süren bu ilmi müzakereler için Kum'dan Tahran'a otobüsle geliyordu.²⁰⁰ Kum ve Tahran havzasında yıllık yapılan bu ilmi sohbetlerde, felsefe ve başka ilmi sahada verdiği dersler ile meşhur oldu.²⁰¹

2.2.1. Hocaları (Şeyhleri)

Tabâtabâî, asrının büyük âlimlerine, üstadlarıyla karşılaşmış ve onlardan ilim tahsil etmiştir. Tebriz'de ilk eğitimini tamamladıktan sonra Necef'e gelen Tabâtabâî usul-i fıkıh ve Şîa fikhını, senelerce yanlarında kalmış olduğu Mirzâ Hüseyin Nâinî (ö.1936), Muhammed Hüseyin Garavî Kumpânî (ö. 1942) ve Ebu'l-Hasan İsfahânî (ö. 1946) gibi devrin fıkıh otoritelerinde tamamladı.²⁰²

Tabâtabâî fıkıh eğitiminin yanında tefsir, ahlâk, irfân ve felsefe dersleri de aldı. İlmî şahsiyetinin gelişmesinde büyük bir etkisi olan Hasan Badkübâî'nin (ö. 1939) yanında 6 sene kalarak felsefenin farklı dallarında eserler okuyarak ders almıştır. Hocasının tavsiyesi üzerine, Cebir, Geometri, Hendese gibi geleneksel Matematik bilimlerini zamanının tanınmış matematikçilerinden Ebu'l-Kâsım Hunsârî'den tahsil etti. Bunun yanında Reml ve Cifr gibi gizli ilimleri ve geleneksel astronomiyi (ilm-i

¹⁹⁸ Algar, **a.g.m.**, s. 333.

¹⁹⁹ Algar, **a.g.m.**, s. 342.

²⁰⁰ Tihârânî, **Şems-i Sâtia**, s. 70, 99.

²⁰¹ Tabâtabâî-Henry Corbin, **Söyleşiler**, s. 7.

²⁰² Tihârânî, **Şems-i Sâtia**, s.21.

felek) öğrendi. Fakat öğrenmiş olduğu gizli ilimler bilgisi sadece teorikte kalmıştır. Astronomi bilgisini ise bazı durumlarda kibleyi belirleme hususunda kullanmıştır.²⁰³

Tahsil etmiş olduğu bu ilimler ile birlikte mânevî kişiliği üzerinde derin bir etkisi olan amelî irfan hocası aynı zamanda kuzen olduğu Mirza Ali el-Kadî Tabâtabâî'den (ö. 1947) irfân eğitimi aldı. Tabâtabâî'nin kimsesiz oluşu, irfâna yatkınlığı ve aralarındaki akrabalık bağı gibi ortak nitelikler, bu iki kuzeni birbirine yaklaştıran faktörler oldu ve ömürlerinin sonuna kadar devam edecek müşid-mürîd; hoca-talebe ilişkisini başlattı. Tabâtabâî ona aşırı saygı göstermiş ve hocaları için kullanmadığı “üstadım” kelimesini onun şahsı için kullanmıştır.²⁰⁴

Necef'te bulunduğu dönemde el-Kadî'den sadece seyr-i sülûk eğitimi almakla yetinmeyen Tabâtabâî, hadiste “*Fıkhü'l-Hadis*” olarak maruf olan metodu ve Mizân'ı diğer tefsirlerden ayıran “*Kur'ân-ı Kerimi Kur'ân ile tefsir etme*” metodunu ondan öğrenmiştir.²⁰⁵ Yukarıda isimleri geçen bu hocalardan başka burada isimlerini zikretmediğimiz birçok hocadan da değişik ilim dallarında dersler almıştır.

Tabâtabâî sadece Şîa fıkhi ve usûl-i fıkıh alanlarında değil, Arap Edebiyatı, Matematik, Hendese, Sarf, Nahiv, Felsefe, Kelam, İrfan ve Tefsir alanlarında da ihtisas sahibi olacak mertebede derin bir tahsil görmüştür.²⁰⁶

2.2.2. Talebeleri

Tabâtabâî'nin göze çarpan üstün ahlâkı ve yumuşak huylu olması, zaman ilerledikçe daha fazla öğrencinin onun derslerine katılmasını sağladı. Zaman geçtikçe bu derslere katılan öğrencilerin sayıları da arttı. O süreçte yakın öğrencileri arasında bulunan Tih rânî, o dönemi şöyle betimlemektedir:

*“Hocamıza karşı ilgi ve sevgimiz gittikçe arttı. Zira o, mütevâzı, ahlâklı, çok utangaç, yumuşak huylu biriydi. Bana şefkâtlî bir abi gibi davranmaktaydı. İkinci vakti odamıza gelirdi. Her gün sabahki derse ilaveten bir ya da iki saat daha ilâhî bilgilerden, Kur'ân'dan bahseder ve ilm-i felek dersleri verirdi.”*²⁰⁷

²⁰³ Algar, **a.g.m.**, s. 329.

²⁰⁴ Tih rânî, **Şems-i Sâtia**, s. 23.

²⁰⁵ Tih rânî, **Şems-i Sâtia**, s. 23.

²⁰⁶ Tabâtabâî, **el-Mizân**, Cilt 1, s. b.

²⁰⁷ Tih rânî, **Şems-i Sâtia**, s. 14-15.

Böylelikle talebelerinin birçoğu Allâme Tabâtabâî'nin himayesi ve kontrolünde içtihat derecesine ulaşarak, öğrenmiş olduklarını öğretmeye güç yetirir duruma gelmişlerdir.²⁰⁸

Tabâtabâî'nin yetiştirmiş olduğu öğrencilerden bazıları²⁰⁹ şunlardır:

- 1-Şehit Murtaza Mutahhari
- 2- Şehit Seyit Muhammed Hüseyin Beheştî
- 3- İmam Musa Sadr
- 4- Nasır Mekarim Şirazî
- 5-Şehit Muhammed Müfettih
- 6- Şeyh Abbas İzedî
- 7- Seyit Abdulkerim Musavi Erdebilî
- 8- İzzettin Zencanî
- 9- Muhammed Taki Misbah Yezdî
- 10- İbrahim Eminî
- 11- Yahya Ensarî
- 12- Seyit Celâlüddin Aştıyanî
- 13- Hüseyin Nuri Hemedanî
- 14- Hasan Hasanzade Amulî
- 15- Seyit Mehdi Ruhanî
- 16- Ali Ahmedi Miyancî
- 17-Ali Saadetperver
- 18- Abdullah Cevadi Amulî
- 19- Muhammed Hüseyin el Hüseyini et-Tihranî

²⁰⁸ Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin, **eş-Şia fi'l-İslâm**, Ca'fer Bahâuddîn (çev.), Beyrut: Dârül Velâ, 2010, s.9.

²⁰⁹ Arif Hindicânî Ferd, **Ulûmü'l-Kur'ân İnde Tabâtabâî**, Beyrut: Cemiyetü'l Kur'ân-ı Kerim, 2013, s. 41

2.2.3. Vefatı

Uzun bir ilmî ve fikrî mücadeleden sonra hayatının geri kalan kısmını Kum şehrinde geçiren Tabâtabâî, 81 yaşında h. 18 Muharrem 1402 (m. 16 Kasım 1981) pazartesi günü vefat etmiştir. Binlerce insanın iştirak etmiş olduğu cenaze namazını Âyetullah Gülpâyigânî kıldırması olup, Seyyide Fâtıma (Fâtıme-i Ma'sume) binti el İmam Musâ Kâzım'ın yanına defnedilmiştir.²¹⁰

Öğrencisi et-Tihrani, Tabâtabâî'nin hayatının son günlerindeki halini şöyle anlatmaktadır: *“Üstadımızın durumu günden güne kötüye gidiyordu. Ömrünün son günlerinde hastahaneye naklettiler. Burada bir hafta kadar kaldı. Bu zamanlarında bile bilinci tam olarak yerindeydi. Evinden çıktığı zaman eşine ben bir daha dönmeyeceğim derdi”*²¹¹

Özet bir şekilde aktarmaya çalıştığımız Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, hayatını ilim öğrenme ve öğretmeye adanarak geride birçok değerli eser bırakmıştır. Müfessirin fikrî mücadelelerle geçen hayatını aktardıktan sonra, şimdi tefsir başta olmak üzere felsefe, tarih ve hadis gibi değişik sahalarda yazdığı eserleri tetkik etmeye çalışacağız.

2.2.4. Eserleri

Tefsir, Ahlâk, Tarih, Sosyoloji, Felsefe ve Usûl gibi bir çok alanda eser yazan Tabâtabâî, bu te'lifâtından ilmi olanların ekserisini İslâmî ilimlerin lisanı kabul edilen Arapça ile, geriye kalan içtimai konuları içeren eserlerini de Farsça yazmayı tercih etmiştir. Müellifin ilmî kitaplarını Arapça yazmasının sebebi, o dönemde ilim dilinin Arapça olmasıdır.

Tabâtabâî'nin telif ettiği eserlerin adedi hakkında değişik rakamlar verilmektedir. Bunun sebebi, risale tarzında kaleme aldığı bazı eserlerin bir arada basımı yapılmış olması ve bunların tek bir eser mi, yoksa ayrı ayrı eserler mi olduğu sorusuna verilen cevaba bağlı olarak değişmektedir. Çalışmamızda müellifin te'lifâtını sayarken bizatihi kendisinin, Ali Evsî'ye gönderdiği ve eserlerini tanıttığı mektubu esas alacağız.

²¹⁰ Tabâtabâî, **el-Mizân**, Cilt 1, s. v.: Tihranî, **Mihri Tâban**, y.y.: y.y., t.y., s. 131.

²¹¹ Tihranî, **Mihri Tâban**, s. 131

1- Şi'a Der İslâm (İslâm'da Şi'a): Eser Tahran'da, Farsça olarak basılmıştır. Daha sonra pek çok dile çevirisi yapılmıştır. 1975 yılında New York'da Seyyid H. Nasr tarafından *Shi'ite Islam* adıyla İngilizce'ye; 1983 yılında Tahran'da Mohsen Khaliji tarafından *Le Chiisme dans l'Islam* adıyla Fransızca'ya; 1984 yılında Tahran'da Şâhid Cühderî tarafından *İslâm beyne Şi'a* adıyla Urduca'ya; 1993 yılında İstanbul'da Kadir Akaras ve Abbas Kâzimi tarafından *İslâm'da Şi'a* adıyla Türkçe'ye; 1996 yılında Hamburg'da *Die Schia im Islam* adıyla Almanca'ya ve Ca'fer Bahâeddin tarafından Beyrut'ta *eş-Şi'a fi'l-İslâm* adıyla Arapça'ya tercümesi yapılmıştır.²¹²

2- Kur'ân Der İslâm (İslâm'da Kur'ân): Şi'a'nın nazarında Kur'ân'ın ne anlama geldiğini göstermesi bakımından önemli olan bu eser Tahran'da, Farsça olarak basılmıştır. 1984 yılında Tahran'da Alaedin Pazargadi tarafından *The Quran in Islam* adıyla İngilizce'ye; 1983 yılında Tahran'da Şâhid Cühderî tarafından *İslâm men Kur'ân* adıyla Urduca'ya; 1988 yılında İstanbul'da Ahmed Erdiñç tarafından *İslâm'da Kur'ân* adıyla Türkçe'ye ve Ahmed el-Hüseyni tarafından Beyrut'ta *el-Kur'ân fi'l-İslâm* adıyla Arapça'ya çevirisi yapılmıştır.

3- Usul-u Felsefe ve Reviş-i Realizm: Materyalizme reddiye olarak telif edilen eser Murtazâ Mutahharî'nin mukaddimesi ve haşiyesiyle birlikte, 4 cild halinde Kum'da Farsça basımı yapılmıştır. 1967 yılında, Kum'da Seyyid Hâdî Hüsrevşahi tarafından tek cild halinde de Farsça yayınlanmıştır. 1981 yılında Beyrut'da Muhammed Abdülmün'im el-Hâkanî tarafından ilk iki cildi *Üsüsü'l-Felsefe ve'l-Mezhebü'l-Vâkı'i*, adıyla Arapça'ya; 1996 yılında Tahran'da Bahri Akyol tarafından ilk cildi *Felsefenin Temelleri ve Realizm Metodu* adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

4- Bidâyetü'l-Hikme: Yazımı Arapça olarak 1970 yılında Kum'da tamamlanan eser, *Câmia-i Müderrisîn-i Havze-i İlmiyye*'de ibtidaî seviyede ders kitabı olarak okutulmuştur. 1401 yılında Kum'da Muhammed Ali Gerrâmî, 1371 yılında Kum'da Ali Rabbânî Gülpâyigâni, 1371 yılında Tahran'da Ali Şirvânî tarafından Farsça'ya; 2003 yılında Londrada Seyyid Ali Kulî Karâî tarafından *The Elements of Islamic Metaphysics: Bidâyat Al-Hikmah* ismiyle İngilizce'ye tercüme edilmiştir.²¹³

²¹² Mertoğlu, a.g.e., Cilt. 31, s. 306-307. Müellifin eserleri hakkındaki bilgiler buradan istifade edilerek alınmıştır.

²¹³ Tabâtabâi, *The Elements of Islamic Metaphysics (Bidâyat al-Hikmah)*, Ali Kulî Karâî (çev.), Londra: y.y., 2003.

5- Nihâyetü'l-Hikme: Eser, 1405 yılında Kum'da 1363 yılında Tahran'da Muhammed Taki Misbâh Yezdî'nin ta'likiyle iki cilt halinde Arapça olarak basılmıştır. *Câmia-i Müderrisîn-i Havze-i İlmiyye*'de ibtidaî seviyesinden sonraki seviyelerde ders kitabı olarak okutulmuş olup, 1372 yılında Tahran'da üç cilt halinde şerhli olarak Ali Şîrvânî tarafından Farsça'ya tercümesi yapılmıştır.

6- Resâ'il Seb'a: Tabâtabâî'nin mantıkla alakalı olan yedi risalesi 1362 yılında Kum'da bu isimle neşredilmiştir.

7- Risâletün fi'l-İ'câz: el-Mîzân'ın temalarından yola çıkılarak elde edilen bilgilerin derlenmesi neticesinde neşredilen müstakil bir kitaptır.

8- Vahy yâ Şu'ûr-i Mermûz: Eser 1336 yılında Kum'da Farsça olarak basılmıştır. Nasır Mekârim eş-Şîrazi'nin ta'likatıyla beraber *el-Vahy ve's-Şuûrû'l-Hafîyy* adıyla Arapçaya tercüme edilmiştir.

9- el-Mer'etu fi'l-İslâm: Eserle ilgili malumat bulunmamaktadır.

10-Ta'likâtün alâ Bihâri'l-Envâr: Eserle ilgili malumat bulunmamaktadır.

11- er-Resâ'ilü't-Tevhîdiyye: Tabâtabâî'nin kelâmla ilgili olan yedi risalesi Arapça olarak *Resâ'ilü't-tevhîdiyye* ismiyle yayınlanmış olup, 1370 yılında Ali Şîrvani tarafından Kum'da *Resâ'il Tevhîdî* adıyla Farsça'ya çevrilmiştir.

12- Hâşiyetün alâ Kifâyeti'l-Usûl:

13- Ta'likâtün alâ'l-Hikmeti'l-Müteâliye:

14- Risâletün fi'l-Burhân: Eser dört makaleden oluşmaktadır. 1930 yılında Kerbela'da yazılmıştır.²¹⁴

15- Risâletün fi'l-Mugâlata: Tabâtabâî'nin bu eseri yayınlanmamıştır.

16- Risâletün fi'l-Kuvve ve'l-Fiil: Tabâtabâî'nin bu eseri yayınlanmamıştır.

17- Risâletün fi'l-İ'tibâriyyât: Tabâtabâî'nin kendine has felsefe konularından biri olan itibâriyyâta dair başlı başına bir risaledir. Bu da mugâlata ve kuvve-ve'l fiil risaleleri gibi yayınlanmayan eserleri arasındadır.

²¹⁴ Tabâtabâî, *el-Burhân fi'l-Mantık*, Galiğ el-Ka'bi (nşr.), Kum: y.y., 2007.

19- Sünenü'n-Nebî: Eser h. 1350 yılında Arapça olarak basılmıştır. M. 1981 yılında Tahran'da Muhammed Hâdî Fikhî tarafından aynı isimle Farsça'ya; 2007 yılında Ontario'da Tahir Ridha Jaffer tarafından *Sunan an-Nabi: A Collection of Narrations on the Conduct and Customs of the Noble Prophet* adıyla Farsça çevirisinden İngilizce'ye tercüme edilmiştir.

20- el-A'dâdü'l-Evvelîyye. Tabâtabâî'nin hocası Hânsârî'nin yöntemine göre 1'den başlayarak 10.000'e kadar olan sayıların elde edilmesine dair telif ettiği eseridir.

21- Alî ve'l-Felsefetü'l-İslâmiyye: Beyrut'ta Arapça olarak telif edilen eser, İbrahim Seyyid Alevî tarafından *Ali ve Felsefe-i İlahî* adıyla Farsça'ya tercüme edilmiştir.

22- Mekteb-i Teşeyyü' Şi'a Mecmu'a-i Müzakerat ba Purûfisûr Kurbin: Kum'da 1977 yılında basılmıştır. Kitap, Allâme Tabâtabâî ile Henry Corbin arasında cereyan eden felsefî tartışmaları içermektedir.²¹⁵ Bu tartışmaların ikinci cildi 1370 yılında Ali Ahmedî Miyanî ve Seyyid Hâdî Hüsrevşahî'nin mukaddimeleriyle beraber Tahran'da *Risâlet-i Teşeyyü' der Dünya-yı İmrûz* ismiyle basılmıştır. 1996 yılında İstanbul'da İsmail Bendiderya tarafından "*Söylesiler*" adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

23- el-Velâye: Eser 1360 yılında Kum'da Arapça telif edilmiş olup 1366 yılında Tahran'da Hümâyün Himmetî tarafından Farsça'ya *Velâyetnâme* adıyla tercüme edilmiştir.

24- Mecmû'a-i Resâ'il: Tabâtabâî'nin felsefeyle alakalı olan yedi risalesi 1370 yılında Tahran'da bu isimle neşredilmiştir.²¹⁶

25- Berresihâ-yi İslâmî ve İslâm ve İnsan-i Mu'aşır: Tabâtabâî'nin makaleleri 1396 yılında Kum'da iki kitap halinde Seyyid Hâdî Hüsrevşâhî tarafından bu isimlerle neşredilmiştir.

26- el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân: Yazımı takriben yirmi yıl süren Eser, İmamiyye Şîa'sının tefsirleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. 1375, 1389, 1392 yıllarında Tahran'da, h. 1393/m. 1973 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir. H. 1403-

²¹⁵ Tihârânî, *Şems-i Sâtia*, s. 70, 99.

²¹⁶ Evsî, *a.g.e.*, s. 41.

1406/m. 1983-1986, yılları arasında Tahran'da Âl-i İmrân sûresinin 120. âyetinin sonuna kadar Seyyid Saîd Ahdar Rizvî tarafından 4 cilt halinde *al-Mîzân: An Exegesis of the Qur'an* adıyla İngilizce'ye, h. 1363-1367/m. 1984-1988 yılları arasında Kum'da Muhammed Bakır Mûsevi tarafından 20 cilt halinde *Terceme-i Tefsîrû'l-Mîzân* adıyla Farsça'ya çevirisi yapılmıştır. 1993 yılında İstanbul'da Vahdettin İnce ve Salih Uçan tarafından 20 cilt halinde *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân* adıyla Türkçe'ye tercümesi yapılan bu çalışmanın yaptığımız araştırmalara göre şimdilik onüç cildi Kevser Yayınevi tarafından yayınlanmıştır.

Tabâtabâî'nin hayatı, ilmi kişiliği ve eserlerine temas ettikten sonra tezimizde konusunu teşkil eden bu eserin kaynaklarını ve Tabâtabâî'nin tefsirdeki metodunu inceleyeceğiz.

2.3. EL-MÎZÂN FÎ TEFSİRİ'L-KUR'ÂN

Arapça olarak kaleme alınan ve yirmi ciltten müteşekkil olan “*el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân*” Tabâtabâî'nin İslâm âlemine bırakmış olduğu büyük bir ilmî mirasıdır. Çünkü “*el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân*” Tabersî'nin telif etmiş olduğu “*Mecmau'l Beyân*” adlı tefsirinden sonra modern Şîî tefsirlerinin en önemlisi olarak kabul edilmektedir. Bu tefsir, “Şeyhü't-Tâife” ünvanıyla marûf olan Tûsî'nin (460/1067) “*et-Tibyân*” tefsirinden sonra Şîî ulemâ arasında hüsnü kabul görmüştür. Seyyid Şehit Sadır, “*El-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân*” hakkında şu malumatı vermektedir; “*Şeyh Tusi'nin Tibyanından Allâme'nin Mîzânına kadar bin sene geçti. Bu süre içerisinde modern bir tefsir elimize geçmedi. Taki Mîzân tefsiri yazılana kadar. Bu eser modern tefsirlerin ilkidir.*”²¹⁷

Tefsirin en önemli özelliklerinden biri, ayetlerin tefsiri esnasında hemen hemen her hususta malumat verilmiş ve diğer ilim dallarına da değinilmiş olmasıdır.²¹⁸ Tabâtabâî bu hususu şöyle açıklamıştır: “*Bu kitap, ilmî konuları, felsefe, edebiyat, tarih, sosyoloji'yi kapsar; Kur'ân-ı, Kur'ân ile tefsir eder.*”²¹⁹ Sahasında önemli bir konuma

²¹⁷ Yusuf Selim İbrahim Fakir, *Tefsîru Muhammed Hüseyin et-Tabâtabâî el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân, Dirâse Menheciyye ve Nakdiyye*, Ürdün: yy., 1994, s. 21.

²¹⁸ Tabâtabâî, *İslâm'da Şia*, s. 21–22.

²¹⁹ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, Cilt 1, s. h.

haiz olan bu eser, Kur'ân-ı Kerîm'in tamamının tefsirini kapsamaktadır.²²⁰ Bu yönüyle tefsiri Fahreddin er-Râzî'nin et-Tefsîrû'l-Kebîri'ne benzetebiliriz.

“Delilü'l-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân” adlı eserin müellifi İlyâs Kelânteri, el-Mîzân tefsirini överek şöyle demektedir; *“Merhum Muhammed Hüseyin et-Tabâtabâi'nin Mîzân tefsiri, Kur'ân-ı Kerim ilimlerinde, sâhili ve dibi olmayan dopdolu bir denizin yüksek dalgaları gibidir. Kendisiyle beraber kıymetli incileri de kıyıya getirir.”*²²¹

Ali Evsî, eserin tanıtımını yaparken şöyle demektedir. *“Mîzân Tefsiri 8041 sayfadan müteşekkildir. Farsçaya tercüme edilmekle beraber zamanımıza kadar üç defa basılmıştır.”*²²²

Bu tefsirin yazımı, Tabâtabâi'nin öğrencilerine vermiş olduğu konferanslarla şekil almaya başlamıştır. Müfessirin, İrân'ın Kum şehrindeki İslâm Fakültesi'nde talebelerine vermiş olduğu konferansların bir araya toplanmasıyla teşekkül eden bu tefsirin birinci cüzü 1956 yılında tamamlanmıştır. Takip eden senelerde el-Mîzân'ın diğer cüzleri de peş peşe yazılarak böylece yirmi cilde ulaşmıştır. Müfessir, el-Mîzânın son cildini miladi 1972 yılında, (H. 1392) Ramazan ayının yirmi üçünde tamamlamıştır.²²³

2.3.1. el-Mîzân Tefsiri'nin Kaynakları

İslâmî ilimler ile alakalı eser telif eden alimlerin neredeyse tamamı selef alimlerinin fikir ve eserlerinden faydalanmışlardır. Bundan dolayı daha sonraki devirlerde yazılan eserlerin, önceden telif edilen eserlerden tamamen farklı olduklarını söylemek mümkün değildir. Tabâtabâi'nin tefsirinde yer verdiği kaynaklara bakıldığında pek çok âlimin fikirlerinden istifade ettiği görülmektedir. Onun bu yönü, Ehl-i Sünnet dünyasında da müellife ve eserine karşı sempati ile bakılmasını sağlamıştır.

Kur'ân-ı Kerim'i tefsir etme hususunda el-Mîzân tefsiri, tam manasıyla ansiklopedik bir eser konumundadır. Zira müfessir, tefsirinde ele aldığı ayetin içeriği ile ilgili mana ve hükümleri beyan ederken hadis, tefsir, tarih, fıkıh ve benzeri birçok

²²⁰ Tabâtabâi, **İslâm'da Şia**, s. 21–22.

²²¹ İlyas Kalenteri, **Defil-ü Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, Kum: Dârü'l-Kütübî'l-İslâmî, t.y., s. 7.

²²² Tabâtabâi, **el-Mîzân**, Cilt 1, s. z, Evsî, **a.g.e.**, s. 115.

²²³ Tabâtabâi, **el-Mîzân**, Cilt 1, s. z, Evsî, **a.g.e.**, s. 114.

kaynaktan faydalanmaya çalışmıştır. Bu sebeble İmamiyye Şîası'nın kaynaklarıyla beraber Ehl-i Sünnet kaynaklarından da azımsanmayacak derecede istifade etmiştir.

el-Mîzân tefsirini okuyan veya inceleyen kimse, Tabâtabâî'nin İncil ve Tevrat'taki bilgiler ile Kur'ân'daki bilgileri karşılaştırarak her iki kaynaktanda çokça nakilde bulunduğunu görecektir.²²⁴

Tabâtabâî, el-Mîzân tefsirinde aklî ve naklî pek çok kaynaktan istifade etmiştir. Faydalandığı kaynakların tamamını saymak ve bunları açıklamak başlı başına bir araştırma konusunu teşkil etmektedir. Biz burada Tabâtabâî'nin gerek Ehl-i Sünnet gerek Şîa ve gerekse diğer mezheplere ait kullandığı ana kaynakların bir kısmına kısaca temas etmeyi faydalı görüyoruz.

2.3.1.1. Ehl-i Sünnetten olan kaynakları:

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mezhebine ait tefsir, hadis, fıkıh, usul, tarih ve tasavvuf hakkında pekçok eser mevcuttur. Şüphesiz onların kendilerine has dini mücadeleleri ve fikri yöntemleri vardır.

Tabâtabâî, Ehl-i Beyt ekolüne uygun olduğu müddetçe Ehl-i Sünnet kaynaklarından da nakillerde bulunmuştur. Genel olarak Kur'ân ayetlerinin her bölümünün başında, müstakil ilmi rivâyetler bahsinde bu Sünnî ilmi kaynaklardan istifade ettiğine şahit oluyoruz. Bunu da çoğu kere Ehl-i Sünnet ve Şîa'nın muvafık olduğu rivâyetlere itimat ettiği zaman bu kaynaklardan faydalanma yoluna gitmiştir.

Müellifin el-Mîzân'da müracaat ettiği Ehl-i Sünnet kaynaklarından bazıları şunlardır:

1- Ebû Abdillah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin Râzî, (ö. 606/1209), et-Tefsîrû'l-Kebîr / Mefâtihü'l-Gayb.²²⁵

2- Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesîr (ö. 774/1372), Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm.²²⁶

3- Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es- Suyûtî (ö. 911/ 1505), ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsiri'l-Me'sur,²²⁷ el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'ân²²⁸ ve Cem'u'l-Cevâmî'.²²⁹

²²⁴ el-Fakir, **a.g.e.**, s. 46.

²²⁵ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 13, s. 55, 87, 185, 273.

²²⁶ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 7, s. 148, Cilt 9, s. 168.

4- Abdillâh b. Mahmud el-Hüseynî el-Âlusi el-Bağdadî (ö. 1270/1854), Rûhu'l-Meânî fî Tefsiri'l-Kur'ânî'l-Azim ve's-Seb'i'l-Mesânî.²³⁰

5- Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer Askalânî, Fethu'l-Bârî.²³¹

6- Ebü İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî Tirmizî, el-Câmiü's-Sahîh: Sünenü't-Tirmizî.²³²

7- Ebü'l- Hüseyin el-Kuşeyrî en- Nisâbü'rî Müslim b. el-Haccâc, Sahîh-i Müslim.²³³

8- İbn Hanbel, Ahmed Ebü Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî, el-Müsned.²³⁴

9- Ebü Bekr Beyhâkî, Şuâbü'l-İmân,²³⁵ es-Sünenü'l-Kebîr,²³⁶ Delâilu'n-Nübüvve.²³⁷

10- Ebü Abdirrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb Nesâî, Sünenü'l-Kübrâ.²³⁸

11- Ebü Davud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistanî. Sünen-i Ebî Davud.²³⁹

12- Ebü Abdullâh Muhammed b. İsmail Buhârî. Sahîhü'l-Buhârî.²⁴⁰

13- Malik b. Enes (ö. 179/795), Muvatta.²⁴¹

14- Ebü Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî (ö. 204/820) el-Ümm.²⁴²

15- Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî (ö. 503/1109), el-Müfredât,²⁴³

²²⁷ Tabâtabâî, **el-Mizân**, Cilt 2, s. 58, 72, 73, 87.

²²⁸ Tabâtabâî, **el-Mizân**, Cilt 12, s. 131, 118.

²²⁹ Tabâtabâî, **el-Mizân**, Cilt 2, s. 88, 90.

²³⁰ Tabâtabâî, **el-Mizân**, Cilt 8, s. 45, 343.

²³¹ Tabâtabâî, **el-Mizân**, Cilt 13, s. 285.

²³² Tabâtabâî, **el-Mizân**, Cilt 2, s. 88.

²³³ Tabâtabâî, **el-Mizân**, Cilt 2, s. 304.

²³⁴ Tabâtabâî, **el-Mizân**, Cilt 2, s. 88.

²³⁵ Tabâtabâî, **el-Mizân**, Cilt 19, s. 248.

²³⁶ Tabâtabâî, **el-Mizân**, Cilt 2, s. 88.

²³⁷ Tabâtabâî, **el-Mizân**, Cilt 5, 396, Cilt 8, s. 15.

²³⁸ Tabâtabâî, **el-Mizân**, Cilt 2, s. 90.

²³⁹ Tabâtabâî, **el-Mizân**, Cilt 2, s. 224.

²⁴⁰ Tabâtabâî, **el-Mizân**, Cilt 3, s. 208.

²⁴¹ Tabâtabâî, **el-Mizân**, Cilt 2, s. 88.

²⁴² Tabâtabâî, **el-Mizân**, Cilt 2, s.88.

16- İbnü'l-Esîr Mübârek b. Muhammed'in (ö. 606/1210) Câmiû'l-Usûl li Ehâdîsi'r- Resûl.²⁴⁴

17- Ebu Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038) Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l Asfiyâ.²⁴⁵

18- Abdu'l-Vehhâb en-Neccâr, Kısasu'l-Enbiyâ.²⁴⁶

19- Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (ö. 1250/1834) Fethu'l-Kadîr: el-Cami' Beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min İlmi't-Tefsîr.²⁴⁷

20- Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısrî (ö. 338/950) Kitabü'n-Nâsîh ve'l Mensûh.²⁴⁸

2.3.1.2. Şîa'dan olan Kaynakları:

Şîa mezhebi, İslam dünyasında hadis, akaid, kelam, felsefe, siyer, tarih, fıkıh, irfan ve tefsirde azımsanmayacak derecede bir kültür mirasına sahiptir.

Tabâtabâî, el Mîzân'da İslâm düşüncesinin anlatılması ve yayılması hususunda Ehl-i Beyt'in yolunu takip eden ve kendisinin de mensubu olduğu Şîa'nın kaynaklarına doğal olarak geniş bir şekilde yer vermiştir. El-Mîzân tefsirini incelememiz sonucunda müellifin müracaatta bulunduğu kaynaklardan bazıları şunlardır:

1- Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kummî Şeyh Saduk (ö. 381/991), Risaletü'l-İtikâdî'l-İmâmiye,²⁴⁹ Kemâlu'd-Dîn ve Temâmu'n-Ni'me,²⁵⁰ el-Emâlî,²⁵¹ el-Hisâl,²⁵² Uyûnu'l-Ahbârî'r-Rıza,²⁵³ İlelu's-Şerâî',²⁵⁴ Men La Yahduruhu'l-Fakih,²⁵⁵ Me'âni'l-Ahbâr,²⁵⁶ el-Hidâye,²⁵⁷ Et-Tevhîd,²⁵⁸ Sevâbü'l-A'mâl.²⁵⁹

²⁴³ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 14, s. 33, 58, 100, 101.

²⁴⁴ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 3, s.435.

²⁴⁵ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 3, s. 268.

²⁴⁶ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 10, s. 247.

²⁴⁷ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 6, s. 59, 60, 61.

²⁴⁸ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 8, s. 15.

²⁴⁹ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 15, s. 337.

²⁵⁰ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 3, s. 250.

²⁵¹ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 1, s. 145.

²⁵² Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 3, s. 248.

²⁵³ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 1, s. 25, Cilt 9, s. 31.

²⁵⁴ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 8, s. 174.

- 2- Muhammed b. Muhammed b. Nu'man el-Ukberî Şeyh Müfid (ö. 413/1022), el-İrşâd,²⁶⁰ Şerhu Akâidi's-Sâduk ve Tashîhu'l-İ'tikâd,²⁶¹ el-Mukni'a fi'l-Fıkh,²⁶² el-Emâli,²⁶³ el-Fuşûlü'l-Aşere fi'l-Ğaybe.²⁶⁴
- 3- Ebû Mansûr Ahmet b. Ali b. Ebî Tâlib Tabersî, el-İhticâc.²⁶⁵
- 4- Eş- Şeyh Ebû Ali el-Fadl b. el-Hasan et-Tabersî (ö. 548/1153), Mecmau'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân,²⁶⁶ Cevâmi'u'l-Câmi' et-Tefsîrü'l-Vasît.²⁶⁷
- 5- Ebu Cafer et-Tûsî (ö. 460/1067), Tehzibu'l-Ahkâm,²⁶⁸ el-İstibsar,²⁶⁹ Emâli'ş-Şeyh et-Tûsî.²⁷⁰
- 6- Muhammed Bakır Meclîsî, Bihâru'l-Envâr.²⁷¹
- 7- Ebû Câfer Muhammed b. Yâkub b. İshak Kuleynî, el-Usûl-u Kâfi.²⁷²
- 8- Furat b. İbrahim b. Furât Kûfî, Tefsîru Furat el-Kûfî.²⁷³
- 9- Ali b. İbrâhim b. Hâşîm Kummî, Tefsîru'l-Kummî.²⁷⁴
- 10- Molla Muhsin Feyz Kâşânî, Tefsîru's-Sâfi.²⁷⁵
- 11- Seyyid Haşîm b. Süleyman el-Bahrânî, el-Burhân fi Tefsîri'l-Kur'ân.²⁷⁶
- 12- Muhammed b. Mesûd Ayyâşî, Tefsîru'l-Ayyâşî.²⁷⁷

²⁵⁵ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 5, s. 195.

²⁵⁶ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 6, s. 82.

²⁵⁷ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 6, s. 332.

²⁵⁸ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 3, s. 250.

²⁵⁹ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 4, s. 333.

²⁶⁰ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 15, s. 13.

²⁶¹ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 1, s. 103.

²⁶² Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 1, s. 408.

²⁶³ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 2, s. 324.

²⁶⁴ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 12, s. 223.

²⁶⁵ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 6, s. 324, Cilt 7, s. 199.

²⁶⁶ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 11, s. 357, 360.

²⁶⁷ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 7, s. 31.

²⁶⁸ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 4, s. 184.

²⁶⁹ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 2, s. 291.

²⁷⁰ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 6, s. 327.

²⁷¹ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 1, s. 26.

²⁷² Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 2, s. 200.

²⁷³ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 1, s. 176, 181.

²⁷⁴ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 5, s. 37.

²⁷⁵ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 3, s. 87.

²⁷⁶ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 3, s. 432.

²⁷⁷ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 1, s. 420.

2.3.1.3. Tarih, Siyer, Ricâl, Luğat ve Tercüme Kitaplarından Olan Kaynakları

Müellif, tarih boyunca dünyanın farklı bölgelerinde peygamberlerin vahyi tebliğ için kavimleriyle olan mücadelelerini ve kavimlerinin tutumlarını, Kur'ân bilgileri çerçevesinde ortaya çıkarmak için bu kitaplara müracaat etmektedir. Örneğin Zülkarneyn'in (a.s) kavmiyle ilgili olan siyasi olayları, Ye'cûc ve Me'cûc'e karşı inşa edilen sete ve Süleyman (a.s) döneminde peygamberlerin aynı zamanda hükümdar olmalarıyla ilgili birçok ayrıntıya yer vermektedir.²⁷⁸

Tabâtabâî, el Mîzân'da Tarih, Siyer, Ricâl, Luğat ve Tercüme gibi pek çok kaynaktan istifade etmiştir. Burada sadece bir kaç tanesine yer vermekle iktifa edeceğiz.

a) Tarih Kaynakları

1- Ebü'l- Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233) el-Kâmil fi't-Târîh.²⁷⁹

2- Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, Mürûcü'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher.²⁸⁰

3- Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kûbî (ö. 292/905), Târîhu'l-Ya'kûbî.²⁸¹

4- Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/923), Târîhu't-Taberî.²⁸²

5- Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 774/1373), el-Bidâye ve'n-nihâye.²⁸³

b) Siyer ve Ricâl Kaynakları

1- Abdülmelik İbn-i Hişam, es-Siret'ün-Nebeviyye.²⁸⁴

2- Ebü'l-Ferec Nüreddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed el-Halebî (ö. 1044/1635) es-Sîretü'l-Halebiyye.²⁸⁵

²⁷⁸ el-Fakir, **a.g.e.**, s. 40.

²⁷⁹ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 4, s. 13.

²⁸⁰ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 7, s. 245.

²⁸¹ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 12, s. 115, 116.

²⁸² Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 4, s. 304.

²⁸³ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 12, s. 117, Cilt 13, s. 366.

²⁸⁴ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 13, s. 382.

3- Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449), Tehzîbü't-Tehzîb.²⁸⁶

4- Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fâriki ed-Dımaşki (ö. 748/1348), Mîzânü'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl.²⁸⁷

c) Luğat Kaynakları

1- Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî (ö. 911/ 1505), el-Müzhir fi Ulûmi'l-Luga.²⁸⁸

2- Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, (ö. 711/1311), Lisânü'l-Arab,²⁸⁹

3- Ebü Nasr İsmail b. Hammad el-Cevheri (ö. 400/1009'dan önce) es-Sihâhu'l-Luga²⁹⁰

4- Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415) el-Kâmûsü'l Muhît ve'l Kabesü'l-Vasîtu el-Câmi' lima Zehebe min Luğati'l-Arab Şemâtîti²⁹¹

5- Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî (ö. 770/1368) el-Misbâhu'l-Münîr fi Ğaribi'ş-Şerhi'l-Kebîr

d) Tercüme Kaynakları

1- Ferdinand Tuttle, Mu'cemu A'lami eş-Şark ve'l-Garb (Doğu ve Batı Medyası Sözlüğü).²⁹²

2- Edward Gibbon, İnhidad ve Sukudu'l-İmparatoriyye er-Romaniyye.²⁹³

3- Herodotos, Kamus'ul-Kitab'il-Mukaddes.²⁹⁴

²⁸⁵ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 3, s. 266.

²⁸⁶ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 4, s. 317.

²⁸⁷ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 4, s. 310.

²⁸⁸ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 9, s. 284.

²⁸⁹ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 13, s. 392.

²⁹⁰ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 13, s. 393.

²⁹¹ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 12, s. 302.

²⁹² Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 6, s. 345.

²⁹³ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 13, s. 295.

²⁹⁴ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 7, s. 162.

2.3.2. el-Mîzân Tefsirinde Kullandığı Metod

20. yüzyılda yazılmış olan bu tefsir külliyyatı, on asırlık Şîa tefsir geleneğinin geldiği seviyeyi göstermesi bakımından önemlidir. Seyyid Muhammed Hüseyin Tabâtabâî ahlâkî, itikadî, içtimaî ve felsefî meseleler ile ilgili üzerinde konuşulan aşağı yukarı her konuyu şöyle veya böyle tetkik ederek Şîa tefsirini metot bakımından geliştirmiştir.²⁹⁵

Kur'ân-ı Kerim üzerinde araştırma yapmak isteyen herkes için "*el-Mîzân*" değerli bir Kur'ân ansiklopedisidir. Tabâtabâî, Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsir edilmesinin tefsirde kabul edilebilecek en güzel yöntem olduğunu söylemektedir.²⁹⁶

Müfessir, her cildin baş tarafında, "*İlmî, fennî, felsefî, edebî, tarihî, içtimaî, rivâyete dayalı ve Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir eden modern bir kitaptır*" ibaresinin bulunduğu bu eserin mukaddimesinin son kısmında, tefsirde takip etmiş olduğu metod ile alakalı olarak geniş bir malumat vermiştir.

Kur'ân-ı Kerim'in zahiri hakkında oldukça geniş bir malumata sahip olan Tabâtabâî, ayetleri tefsir ederken Kur'ân'ın tamamını göz önünde bulundurmıştır. Tefsir etmek için ele almış olduğu ayete uygun olan ayetleri istidlâl ve istimdat maksadıyla mevzubahis ederek, uygun ayetlerin bulunmaması durumunda ise başka ayetlerle tezat teşkil etmemesi hususuna gerekli olan ehemmiyeti göstermiştir. Başka ayetlerle tenakuz etme ihtimal ve buna dair yargılar varsa bunları ilahi kitabın insicamıyla uyuşmaz diyerek, gerekli olan delilleri ortaya koymak suretiyle reddetmiştir.²⁹⁷ Buna delil olarak "*Eğer Allah'tan başkası tarafından indirilmiş olsaydı, onda birbirini tutmaz çok şeyler bulurlardı*"²⁹⁸ ayeti kerimesini delil getirmiştir.

Tahlil etmek için ele almış olduğu ayeti tefsir ederken, eğer sünnette bir delil veya ayeti teyit eden bir rivâyet söz konusu ise onu tefsirine almıştır. Eğer böyle bir rivâyeti bulamazsa, o zaman ilgili ayetin tefsiri ile sünnet arasında bir çelişkinin meydana gelmemesine son derece dikkat etmiştir. Ona göre Kur'ân-ı Kerim ile

²⁹⁵ Yılmaz, "el-Mîzân", TDV İslam Ansiklopedisi,, Cilt 30, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005, s. 213.

²⁹⁶ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, Cilt 1, s. 11.

²⁹⁷ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, Cilt 1, s.12.

²⁹⁸ *Kur'ân*, Nisa Sûresi, Ayet 82.

Resulullah (s.a.v) ve onun temiz ailesinin (Ehl-i Beytinin) sünneti birbirinden ayrılmaları mümkün olmayan iki ilâhî kurtuluş ipidirler.²⁹⁹

Müellif eserine aldığı rivâyetler konusunda oldukça seçici davranmıştır. Sahabe ve Tabiin'den gelen nakillere ihtiyatlı bir şekilde yaklaşmanın gerekli olduğunu belirterek, bu sözlerin ayetlerin tefsirinde sadece açıklama mahiyetinde oldukları kanaatini taşır. Tabâtabâî bu mevzuda “*Müfessir sahabe ve tabiinden gelen rivâyetlerin bazılarında karmaşıklık ve zıtlık olduğundan dolayı bunlar, Müslümanlar için herhangi bir delil teşkil etmezler.*”der. Her ne kadar bunların delil olduklarını kabul etmese de nüzül asrına yakın olduklarından dolayı bunların görüşlerini üstün görmüştür. Müellife göre müfessirlerin ilk tabakası, Hz. Ali'nin dışında, sahabeden oluşan bir topluluktur. Hz. Ali'yi bu tabakanın dışında tutmasının nedeni Hz. Ali ve ondan sonra gelen imamlar için ayrı bir durumun mevzubahis olduğunu kabulü nedeniyle.³⁰⁰

Nüzûl sebeplerini ayetlerin tefsirinde izah edici karineler olarak kabul ederek, Nüzûl sebebinin hususi olmasına değil de hükümlerin umumiliğine dikkat çekmiştir.³⁰¹ Tabâtabâî bu hususta; “*Ayetlerin birçoğu Hz. Peygamber'in İslâm'a daveti sırasında belirli bir olay ve durumla ilişkili olarak nâzil olmuştur. Bazı süre ve ayetler ise ahkâmın açıklanması ihtiyacından dolayıdır. Bunlar nüzûl sebebidir.*”³⁰² demiştir. Şîa'nın sebebi nüzûl konusunda aktarımda bulunduğu rivâyetlerin sayısının az sayıda olduğunu söyleyen Tabâtabâî, bunların bazısının zayıf olduğunu, aynı ayetle alakalı olarak nakledilen değişik rivâyetlerin ise rivâyette bulunan kimselerin sübjektif tutumlarından kaynaklandığını ileri sürmektedir.³⁰³

İlmî varsayımlara, tasavvufî verilere veya sadece felsefî-aklî delillere istinat etmekten imtina etmenin gerekliliğine işaret eden Tabâtabâî, fakihlerin kendi ilmi sahalarına girdiği için ahkâm ayetleriyle alakalı fazla malumat vermediğini, konuları sadece felsefî, ictimâî, ahlâkî ve tarihi araştırmalar açısından ele aldıklarını ifade eder.³⁰⁴ Kur'ân'da beyan edilmeyen meselelerin detaylarıyla meşgul olmanın insanı esas olan maksattan uzaklaştıracağı fikrinden hareket³⁰⁵ eden Tabâtabâî, İsrailiyatla

²⁹⁹ Tabâtabâî, **el-Mizân**, Cilt 1, s. 12.

³⁰⁰ Tabâtabâî, **el-Mizân**, Cilt 1, s. 4.

³⁰¹ Tabâtabâî, **el-Mizân**, Cilt 1, s. 14.

³⁰² Tabâtabâî, **İslâm'da Kur'ân**, s. 122,

³⁰³ Tabâtabâî, **İslâm'da Kur'ân**, s. 122-124

³⁰⁴ Tabâtabâî, **el-Mizân**, Cilt 1, s. 12-13.

³⁰⁵ Tabâtabâî, **el-Mizân**, Cilt 12, s. 51.

alakalı olan rivâyetleri nakil etme hususunda ihtiyatlı bir yol takip etmiştir.³⁰⁶ Bu noktada Muhammed Abduh'la uyuşur.

Rivâyet ve dirâyet tefsirine ehemmiyet veren Tabâtabâî'ye göre, "*Kim Kur'ân'ı kendi re'yi (görüşü) ile tefsir ederse isabet de etse hata etmiştir*"³⁰⁷ hadisiyle yasaklanan şeyin, kişinin Kur'ân-ı Kerimi kendi görüşü ve içtihadı ile tefsir etmesi değildir. Yasak olan şey, kendi sözleriyle Allah'ın kelimasını karıştırarak, tamamen öznel tefsir etmeye çalışmasıdır. Metod bakımından hatalı olan bu tefsir, bilgisizce yapılan tefsirdir. Ayetler arasında mevcut olduğu ileri sürülen çelişki de bu çeşit tefsirin neticesinde ortaya çıkmaktadır. İlimsiz tefsir anlayışı nedeniyle pek çok ayet lüzumsuz te'villerle boğulmuştur.³⁰⁸

Müellife göre müteşâbih olsun, muhkem olsun ayetlerin tamamının te'vili mümkündür. Müteşâbih olan âyetlerin te'villerini Ehl-i Beyt ve masum imamların bildiklerini ifade eden Tabâtabâî, Âli İmrân sûresindeki "*ilimde rüsuḥ sahibi olan kimseler*"³⁰⁹ den gaye bunlardır demiştir. Müteşâbih ile muhkem birer nisbî ifadedir, yani bir yerde müteşâbih olan ayet başka bir yerde muhkem olabilir. Bu nedenle müteşâbih olan ayetlerin te'vilini yapabilmek için öncelikle muhkem olan ayetlere yönelmek gerekir.³¹⁰

Tabâtabâî, detaylara fazla dalmadan ayetleri açıklayacak kadar belâğat ve lügat konularına değinmiştir. Siyaka muvafık olan kıraatı diğer kıraatlere tercih edilmiştir. Tefsirde ayetlerin zahiri ile tezat teşkil etmeyen ve zahire mutabık olan bâtıdan faydalanmıştır. Kalem, levh, arş gibi ğayp âlemlerine mahsus olan konularda tevilden sakınmıştır. Nesh konusunda ihtiyatlı davranmış olup birkaç mevzu hariç nâsih-mensûhun varlığını kabul etmemiştir.³¹¹

Tabâtabâî, hususiyle itikadî mevzularda nakilde bulunduğu görüşleri tenkide tâbi tutar. Örneğin Ehl-i Sünnet'e mensup Âlûsî, Fahreddin er-Râzî, Muhammed Abduh ve Gazzâlî gibi birçok ulemânın görüşlerini eleştirir ve tahlil eder; az da olsa Şîa'ya mensup Kummî, Ayyâşî ve Tabersî gibi müfessirleri de tenkit ettiği görülür.

³⁰⁶ Tabâtabâî, **el-Mizân**, Cilt 5, s. 70 ve 370.

³⁰⁷ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, **Sünenu Ebî Dâvûd**, Beyrut: Müessesetü'r-Risale Naşirun, 2015, s. 777, Hadis No: 3652, İlim, 19.

³⁰⁸ Tabâtabâî, **el-Mizân**, Cilt 5, s. 255.

³⁰⁹ **Kur'ân**, Âli İmrân Sûresi, Ayet 7.

³¹⁰ Tabâtabâî, **el-Mizân**, Cilt 3, s. 63-64.

³¹¹ Tabâtabâî, **el-Mizân**, Cilt 1, s. 10.

Şîa'nın düşüncesine uygun bir şekilde imamla peygamberin gerekliliğini aynı nedene dayandırır. Tevhid ilkeleriyle donanımlı birtakım kimselerin bulunması Tabâtabâî göre dini maslahatlar açısından vaciptir. Bunlar imamlar ve peygamberlerdir. Şayet bu iki insan topluluğu bulunmazsa yeryüzüne cehalet hâkim olur ve insanın yaratılışındaki amaç ifsada uğrar.³¹² Bu anlatılanlardan hareketle el-Mîzân'da akâidle alakalı olan ayetlerin yorumlarında Şîa'nın temel prensipleri olan imamet, velayet, rec'at, ismet, vasiyet ve takiyye Tabâtabâî tarafından müdafaa edilmiştir.³¹³

Tefsiri ve fikirleri hakkındaki bu genel malumattan sonra Tabâtabâî'nin Kur'ân'ın tahrifi konusundaki düşüncesine temas etmemizde fayda vardır. Çünkü müfessir bu konuda Rivâyet Tefsiri'nin ön planda olduğu erken dönem Ahbârî müelliflerinin iddia ettiklerinin aksine Dirâyet Tefsiri'nin ön plana çıktığı, sonraki dönem Usulîler ile aynı düşüncede olup Kur'ân'ın tahrif edildiği savlarını kabul etmemektedir. Bu konuda Tabâtabâî'ye göre; *“Bugün elimizde bulunan Kur'ân'ın 1400 sene önce Hz. Peygamber'e inzâl edilen Kur'ânın kendisidir. Sûreler ve ayetler, Müslümanlar arasında nesilden nesile mükemmel bir şekilde aktarılmış, Allah tarafından Kur'ân'ın tahrif edilmeye karşı korunmuştur.”*³¹⁴ Kur'ân metninin nâzil olduğu ilk günden bu zamana kadar muhafaza edildiğini vurgulamıştır.

³¹² Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 1, s. 275 ve Cilt 11, s. 174.

³¹³ Yılmaz, "el-Mîzân", **a.g.e.**, Cilt 30, s. 214.

³¹⁴ Tabâtabâî, **el-Kur'ân fi İslâm**, s. 137 vd.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TABÂTABÂÎ'NİN EL-MÎZÂN FÎ TEFSİRİ'L-KUR'ÂN ADLI TEFSİRİNDE TAKİYYE

Tezimiz takiyye kavramı etrafında şekillendiğinden ayetlerin tahliline geçmeden önce konumuzun daha iyi anlaşılması için İmamiyye'nin iki ana kolunu teşkil eden Ahbârîyye ve Usûlîyye ekollerinin ortaya çıkışlarında etkili olan faktörleri ve bu kavrama yükledikleri mana ile ilgili kısa bilgi vermenin daha isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Şîî anlayışa göre hayattaki imam Şîî toplumda tezahür eden dîni ve dünyevî her türlü probleme ilminin vehbi oluşu ve karizmasıyla cevap vermekteydi. İmamın gaybetiyle beraber Şîîlerin karşılaştıkları fikhî ve diğer problemlere cevap veren bir imamın varlığından yoksun kalmışlardı. Bu dönemde Şîîler, toplumda ortaya çıkan yeni problemleri nasıl çözüme kavuşturacakları hususunu tartışmaya başlamışlardı. Bütün bu tartışmaların sonunda Şîî düşüncede birisi Ahbârîlik, diğeri ise Usûlîlik olmak üzere iki akım/ekol zuhur etmiştir. Şîa toplumunun meselelerine cevap verme konusunda ahbârî düşünce imamların ahbârının kafî olacağı görüşünde iken; usûlî düşünce ise daha akılcı ve pratik bir yaklaşımı kabul etmişlerdir.

Takiyye düşüncesini Ahbârî ve Usûlîler değişik bir biçimde yorumlamış ve aktarmışlardır. Siyasi tahakkümün azaldığı ve Şîî düşüncenin iktidar ameliyesine kavuştuğu süreç içerisinde yumuşatılmaya başlanılan bu uygulamaya günümüzdeki Şîî alimler ciddi bir sınırlandırma getirme gereksimini hissetmişlerdir. Bu tekâmül eksenini fark etmek için Şîa içindeki mevzûbahis olan akımların takiyye ile alakalı anlayışlarını ortaya koymak icap etmektedir.

3.1. AHBÂRÎLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI VE TAKİYYE ANLAYIŞI

Ahbârîyye, Ehl-i Beyt imamlarının rivâyetlerini dinî hükümlerin yegâne kaynağı olarak kabul edip dini mevzularda nakil ve rivâyetlere bağlananlara verilen isimdir. İmamların sultasına bağlılık ilkesinden hareketle, onlardan aktarılan sözlü ve yazılı haberlerin inanç ve fıkıh sahasında yegane kaynak olduğunu müdafaa etmeleri Ahbârîyye'nin en karakteristik özelliğidir.³¹⁵ Diğer bir ifadeyle Ahbârîlik, aklın hata

³¹⁵ Mazlum Uyar, *Şîî-İmamiyye Şîasında Düşünce Ekolleri-Ahbârîlik-*, İstanbul: Ayışığı Kitapları Yayınları, 2000, s. 47-85; Metin Yurdagür, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 490; Habib Kartaloğlu, "İmamiyye'de

yapma ihtimali olduğu mevzularda imamlardan gelen haberlere göre hareket eden ve onları takip edenlere verilen isimdir.

Bu ekolü, kadîm ve hâlis Ahbârîlik veya başka bir ifadeyle erken dönem ve sonraki dönem Ahbârîliği şeklinde ikiye ayırabiliriz.³¹⁶ Erken dönem Ahbârîlik, Safeviler döneminden önce ve imamın gaybetinden sonra ortaya çıkan hareketin adıdır. Son dönem Ahbârîlik ise Safeviler döneminden sonra yeniden ortaya çıkıp Muhammed Emin el-Esterâbâdî (ö.1033) ile sistemleşen harekete denilir.³¹⁷ Erken dönemdeki Şîî düşünce prensibini sistemleştirerek Ahbârîliği Usûlîliğin karşısında ayrı bir ekol haline getiren el-Esterâbâdî'dir.³¹⁸

Ahbârîlik düşüncesi hakkında vermiş olduğumuz bu bilgilerden sonra ahbârî düşüncesinin önemli temsilcilerini, asıl adı Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb b. İshak olan Kuleynî ve asıl adı Muhammed b. Ali b. el-Huseyin b. Mûsa b. Bâbeveyh el-Kûmmî olan Şeyh Sadûk'u gösterebiliriz.³¹⁹

Takiyyenin ehemmiyetine vurgu yapılan Şîî-Ahbârî kaynaklarda, mevzu ile alakalı pek çok rivâyet aktarılmıştır. Şeyh Sadûk, *"el-İ'tikâdât fî Dîni'l-İmâmiyye"* isimli eserinde, *"Takiyyeyi uygulamak vaciptir. Kâim'in (a.s) zuhurundan önce terk edilmesi caiz değildir. Her kim takiyyeyi Kâim'in (a.s) zuhurundan önce terk ederse Allah'ın dininden ve İmâmiyye ekolünden çıkmış olur. Üstelik Allah'a, Resûlü'ne ve İmamlara muhalefet etmiş olur."* şeklinde Ahbârîyye'nin konu hakkındaki inancını beyan etmiştir. Diğer konularda olduğu gibi bu hususta da rivâyetlerin çoğu Cafer es-Sâdık'a dayandırılmıştır. Bu rivâyetlerin bir kısmını şöyle sıralayabiliriz:

*"Kâim'in zuhuru meselesi devam ettiği müddetçe görünüşte insanlarla iyi geçinmeye, içinizden de onlara muhalefet etmeye bakınız." "Riyayı/gösterişi bir mü'mine karşı yapmak şirktir; fakat münafığa karşı yapmak ibadettir." "Her kim o münafıklarla beraber ilk safta namaz kılarsa, Allah Resûlü ile birlikte ilk safta namaz kılmış gibi kabul edilir."*³²⁰ *"Din hususunda Allah'tan korkunuz! Dininizi takiyye ile örtünüz; çünkü takiyyesi olmayanın imanı da yoktur! Siz insanlar arasında, kuşlar arasındaki arılara benzemektesiniz. Eğer kuşlar arıların içinde bal olduğunu bilseler onu yiyip bitirirlerdi. Bunun gibi insanlar da sizin gönlünüzde biz*

Ahbârî-Usûlî Farklılaşması: Şeyh Sadûk ve Şeyh Müfid Örneği", **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 13, Sayı 24 (2011/2), s. 194-199.

³¹⁶ Muhammed Abdülhüseyn Muhsin Garâvî, **Mesâdir'l-İstinbât**, Kahire: y.y, 1946, s. 60.

³¹⁷ Moojen Momen, **An Intraduction to Shiî Islam**, Yale: y.y, 1985, s. 117.

³¹⁸ Uyar, **Şîî-İmamiyye Şiasında Düşünce Ekolleri-Ahbârîlik**, s. 157.

³¹⁹ Uyar, **Şîî-İmamiyye Şiasında Düşünce Ekolleri-Ahbârîlik**, s. 157-161.

³²⁰ el-Kummî, **el-İ'tikâdât fî Dîni'l-İmâmiyye**, İsmâ Abdusseyyid (thk.), Beyrut: Dâru'l-Müfid, 1414/1993, s. 107-109.

Ehl-i Beyt'in sevgisi olduğunu bilselerdi dilleriyle sizi yer bitirirler ve gizli-açık her yerde sizinle tartışmaya girerlerdi,"³²¹ "Takiyye, benim ve atalarımın dinidir", "Takiyye mü'minin kalkanıdır. Takiyyesi olmayanın imanı yoktur", "Takiyyeyi gerekli görmeyen bizden değildir", "Allah'a en sevimli amel takiyyedir", "Takiyyesi olmayanda hayır yoktur", "Takiyye Allah'ın dinindedir", "Takiyye gereği münafığın arkasında namaz kılan kimse, İmamların (Ehl-i Beyt İmamlarının) arkasında namaz kılan gibidir".³²²

İmâmî-Ahbârî ekolünün kaynaklarında konu ile alakalı olarak abartılı bir hayli fazla rivâyetle karşılaşmak mümkündür. Peygamber Efendimize isnad edilen: "Takiyyeyi terk eden namazı terk eden gibidir.", "Takiyyesiz mü'min, başsız gövde gibidir"³²³ tarzında rivâyetlerle Hz. Ali'den geldiği rivâyet edilen: "Sabır, namaz ve takiyyeye sıkı sarılın!", "Mü'minin yapabileceği en efdal amel takiyyedir. Çünkü onunla kendini ve kardeşlerini fâcirlerden korur. Takiyye sayesinde kardeşlerin hakkını korumak ise takiyye yapmanın en üst mertebesidir. Takiyye yapan mukarreb meleklerin sevgisini, cennet hurilerinin iştiyakını celbeder."³²⁴ biçimindeki sözler; Hz. Hüseyin'e (ö. 94/713) nisbet edilen: "Allah iki günah dışında mü'min kişinin bütün günahlarını bağışlar ve onu dünyada da ahirette de temize çıkarır. O iki günah: takiyye ve kul hakkını zayi etmektir."³²⁵ benzeri rivâyetler söz konusu nakillerden bazılarıdır.

Yukarıda zikredilen rivâyetlerde geçen takiyye lafzı ıstılah olarak tekâmül sürecini tamamlamış bir mefhumdur. Bu durum imamların özellikle Emevîler ve Abbâsîler devrinde kendilerine tatbik edilen tahakküm ve şiddete dayanarak zarûrî olarak müracaat ettikleri takiyye uygulamasını onların lisanıyla kavramsallaştırıp bütün zamanlara aktarma ve bununla birlikte Şîî inancının esasını oluşturacak metinleri teşkil etmek amacıyla ihdas edildiğini düşündürmektedir.³²⁶

3.2. USÛLÎ DÜŞÜNCENİN ORTAYA ÇIKIŞI VE TAKİYYE ANLAYIŞI

Ahbârî düşüncenin muhâlifî olarak teşekkül etmiş olan ve toplumun ihtiyaçlarına cevap verme hususunda aklı ön planda tutarak İmâmiyye Şîası içinde gaybet döneminin (260/873) başlamasıyla ortaya çıkan Usûlîyye, dirâyeti önceleyen, dinî ahkâmın

³²¹ Kuleynî, **a.g.e.**, Cilt 2, s. 218.

³²² Muhammed Bâkır b. Muhammed Takî b. Maksûd Alî el-Meclisî, **Bihârü'l-Envâr**, Muhammed el-Bâkır el-Behbûdî (thk.), Beyrut: Dâru İhyâ, 1403/1983, Cilt 72, s. 393-443; el-Hürr, **a.g.e.**, Cilt 1, s. 107-108.

³²³ Meclisî, **a.g.e.**, Cilt 72, s. 412, 414.

³²⁴ Meclisî, **a.g.e.**, Cilt 72, s. 395, 414.

³²⁵ Meclisî, **a.g.e.**, Cilt 72, s. 415.

³²⁶ Mustafa Öztürk, **Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şia Polemikleri**, s. 128-129.

anlaşılması ve tesbit edilmesi noktasında imamların ahbârından ziyade istidlâl yöntemini benimseyen aklî düşünce sisteminin ismidir. Şer'î hükümlerin tamamında ahbârın tek kaynak olamayacağına inanan bu ekole göre dinî ahkâmın kaynağı Kitap, Sünnet, İcma ve Akıldır. Şeyh Müfid'le birlikte sistemleşen bu ekol, Şîî-İmâmî düşünce içerisinde hicri beşinci asırdan itibaren hâkim düşünce olarak varlığını devam ettirmiştir. Fakat usûlî düşünce, Safeviler döneminde el-Esterâbâdî ve bazı ulemanın gayretleriyle Şîî-İmâmî anlayışında yeniden hayat bulan son dönem ahbârî düşünce karşısında hakimiyetini kısa süreliğine yitirmiştir. el-Esterâbâdî ile yeniden revaç bulan ahbârî anlayışının üstünlüğüne Muhammed Bakır b. Muhammed Ekmel el-Behbehânî (ö.1205/1790) son vermiştir.³²⁷ Ahbârîlerin hâkimiyetine son veren Behbehânî'den sonra Şîî-İmâmî düşüncede usûlî anlayış, hâkim unsur olarak mevcudiyetini günümüze kadar sürdürmüştür.³²⁸

Usûlî anlayışı hakkında vermiş olduğumuz bu malumattan sonra Usûlî düşüncesinin önemli temsilcileri arasında, Şeyh Müfid, İbnü'l-Cüneyd ve İbn Ebû Akîl'i zikredebiliriz.³²⁹

Zaman içerisinde muhâliflerin takiyye kavramı üzerinden Şîa taraftarlarına ikiye bölünme, yalancılık ve benzeri ithamlarla hücum etmeleri sebebiyle Şîi alimler telif ettikleri sonraki dönem eserlerinde bu meseleye bazı sınırlandırmalar getirdikleri görülmektedir. Ahbârîler'deki salt takiyyeye tabi olma zorunluluğu Usûlîlerde daha ılımlı bir hal almıştır.

Usûlî ekolünün öncüsü ve bu ekolü sistemleştiren kişi olarak kabul edilen Şeyh Müfid (ö. 413/1022), eserinde bu sınırlandırmadan şu şekilde bahsetmektedir:

“Takiyye, dinî ve dünyevî hususlarda başa gelecek zararlar sebebiyle gerçeğin saklanması, konu hakkındaki inancın gizli tutulması, düşmana karşı ihtiyatlı davranmak ve zahirde onlar gibi görünmektir. Zaruret kesin veya galip ihtimal olarak bilindiği zaman takiyye farz olur. Eğer gerçeği söylemekte herhangi bir sakıncanın olmadığı veya olmamasının daha muhtemel olduğu bilinirse işte o zaman takiyye farz olmaz.”³³⁰

³²⁷ Uyar, **Şîi Ulemanın Otoritesinin Temelleri**, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2004, s. 211.

³²⁸ Fırlı, **a.g.e.**, s. 165-245; Mustafa Öz, “Usûliyye”, **a.g.e.**, Cilt 42 s. 214-215; Kartaloğlu, **a.g.m.**, s. 199-214; Abdullah es-Semâhicî, “İmâmîyye Şîası'nın İki Ekolü Ahbârîler ve Usûlîler Arasındaki Temel Farklar”, İbrahim Kutluay (çev.), **ŞÜİFD**, Cilt 4, Sayı 7, 2013/1, s. 136-153.

³²⁹ Uyar, “İbnü'l Cüneyd”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt. 21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005, s. 5.

³³⁰ Şeyh Müfid, **Tashîhu'l-İ'tikâd**, s. 137.

Her ne kadar takiiye, Şîa mezhebinin temel bir prensibi olarak tesbit edilse de Ahbârîler ve Usûlîler arasında genel olarak kavrama anlam yüklenmesi noktasında anlayış farkı vardır. Şîa, bu prensibi meşrulaştırmak ve kalıcılık kazandırmak için ilk insan olan Hz. Adem'den itibaren insanlık tarihi ve özellikle Peygamber efendimiz ile mezheplerinin imamları başta olmak üzere İslam Tarihi içerisinde pek çok değerli kimsenin uygulamalarından takiiye örneği çıkarmaya çaba sarfetmiş ve bu konuda da ideolojik bir tarih okuma şeklini geliştirmişlerdir. Bu tarihi bilgilerin yanında Kur'ân'dan da yola çıkarak bu kavramı anladığı biçimde anlatmaya müteveccih bir davranış sergilemişlerdir.³³¹

Usûlîlerle beraber Şîa alimler takiiye ile ilgili yeni yaklaşımlar ortaya koymaya çalışsalar da Şîa'nın ilk dönem kaynaklarındaki ayetlerle alakalı mezhebi/aşırı rivâyetler ehemmiyetini muhafaza etmiş ve bu nakiller son dönem kaynaklarda da tekrarlanmıştır. Çalışmamızın konusunu teşkil eden takiiye kavramı ile ilgili olarak genelde Şîa, özelde ise Tabâtabâî'nin tefsirinden örnekler getirmek suretiyle Şîa/İmamiyye'nin kurmaya gayret ettiği nass-takiiye ilişkisini ortaya koymaya çalışacağız.

3.3. TABÂTABÂÎ'NİN TAKİYYE KONUSUNDAKİ TUTUMU

Tabâtabâî mutaassıb sahibi bir müfessir değildir. Fakat birtakım görüşlerinde mezhebinin tesirinde kaldığı görülmüştür. Aslında mezhebi fikirlerin tefsire yansıtılması hususu yalnız Tabâtabâî'ye has olan bir özellik değildir. Zira mezheplerin teşekkülünden günümüze kadar telif edilmiş olan tefsirlerin hemen hemen tamamı müelliflerinin mensubu olduğu mezhebin görüşlerini az çok ihtiva etmektedir. Örneğin Mu'tezile mezhebinin önemli alimlerinden biri olan Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) telif etmiş olduğu ve dirâyet tefsiri sahasında emsalsiz kabul edilen "*el-Keşşâf*" isimli eseri, Mu'tezile'nin temel prensiplerini ihâta eden bir tefsirdir. Fakat sonraki yıllarda telif edilen birtakım tefsirler bu eserden mülhem olarak farklı mezheplerin görüşlerine muvafık bir şekilde yazılmışlardır. Bu konu hakkında birkaç misal verecek olursak Nesefî'nin "*Medâriküt-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*" isimli eseri Mâturidî mezhebinin

³³¹ Abdulcabbar Adıgüzel, "Şîa-İmâmî Takiiye Nazariyesinin Kur'ânî Dayanakları", **Marife Dergisi**, (Kış 2013), s. 111-132.

tesiriyle, Kâdî el-Beydâvî'nin “*Envarü't-Tenzil ve Esraru't-Te'vîl*” isimli eserinde Eşarî mezhebinin tesiriyle telif edilmişlerdir.³³²

Hayatı boyunca siyasetin içinde bulunmamaya gayret gösteren Tabâtabâî, 1979 senesinde İnan'da vuku bulan devrimde doğrudan rol aldığı söylenemez. Ancak talebelerinin bu ihtilâlde aktif bir şekilde rol alması, akla Tabâtabâî'nin dolaylı bir etkisinin olduğunu getirmektedir. Onun, Humeyni'nin ortaya koyduğu Velâyet-i Fakih³³³ teorisini genel olarak kabul ettiği görülmektedir.³³⁴ Bu kabulden yola çıkarak Tabâtabâî'nin Şîf-İmâmî düşüncede usûlî anlayışını benimsediği ortaya çıkmaktadır. Zira Velayet-i Fakih teorisi, Usulî ekole mensup olan alimlerin tamamı tarafından kabul görülmüş bir husustur.³³⁵

Tabâtabâî, çalışmamızın konusu olan takiyye hususunda mensubu olduğu Şîa mezhebinin öğretilerinin dışına çıkmamış olup, hatta bu konu ile alakalı rivâyetleri tefsirinde alıntı yaparak kabul ettiğini göstermiştir. Müfessirimizin bu konu ile alakalı görüşü ise şu şekildedir:

“Şîa'nın en çok yanlış anlaşılan meselelerinden biri de takiyyenin uygulanması ve tatbiki konusudur. Daha geniş bir manası olmakla beraber biz burada kısaca herhangi bir tehlikeden sakınmak anlamına gelen takiyye üzerinde durmayacağız. Aksine amacımız, bir bireyin dinini veya ritüellerini muhâlifleri arasında icra etmesi halinde, meydana gelmesi kesin veya muhtemel olan bir tehlikenin mevzubahis olacağı durumlarda belirli birtakım dini ritüellerini veya dinini karşıtlarından gizlemek mecburiyetinde kalacağı konulardaki takiyye üzerinde durmaktır.... Dolayısıyla konuyu şunu söyleyerek hulasa edebiliriz ki; takiyye'ye, ancak kendisinden kaçınılması mümkün olmayan kesin bir tehlikenin bulunması ve buna karşı başarılı bir mücadele ve zafer umudunun olmadığı durumlarda başvurulabilir. Daha sonra Tabâtabâî bu tehlikenin mahiyeti hakkında bilgi verir:

Maruz kalındığında takiyye uygulanmasına izin verebilecek tehlikenin kesinlik derecesi ve kapsamı Şîa ulemâsı arasında tartışıla gelmiştir. Bize göre, bireyin kendisinin veya aile efradından birisinin hayatına dönük kesin bir tehlike varsa, ancak o zaman takiyye uygulamasına izin verilir. Hatta bireyin kendisinin, eşinin veya ailesinin bayan fertlerinden birisinin şeref, namus, haysiyet ve erdeminin kaybolma olasılığının ortaya çıkmasında ve yine bireyin kendisinin ve ailesinin maişetini temin edecek ve devam ettirecek vasıtalarından yoksun

³³² İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1983, s. 290-294.

³³³ Bu teori; 1979'da İnan'da gerçekleşen ihtilâlin ardından İnan İslâm Cumhuriyeti'nin temel ilkelerinden biri olmuş ve Şîf İsnâaşeriyye siyaseti anlayışında önemli bir dönüşümü başlatmıştır. Geniş Bilgi için bkz: İsmail Safa Üstün, “Velâyet-i Fakih”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 43, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 19-22.

³³⁴ Mertoğlu, **a.g.e.**, Cilt. 31, s. 307.

³³⁵ Uyar, “Velâyet-i Fakih'in Ortaya Çıkışı ve Değerlendirilmesi”, **Dini Araştırmalar**, Cilt 2, Sayı 6, 2000: s. 85.

birakılması neticesinde büsbütün yoksulluk ve mahrumiyete yol açacak kadar mal varlığının kaybolma riskinin belirlediği durumlarda da takiiye uygulamasının tatbikine izin verilir. Her halükârda sakınma, karşı koymanın mümkün olmadığı kesin veya muhtemel bir tehlikede, herkes tarafından kabul edilen ve bütün insanlar tarafından hayatlarının farklı aşamalarında uygulanan genel bir mantık kuralıdır."³³⁶

Tabâtabâi bu yorumuyla mutedil bir yaklaşım ortaya koyarak takiiyeyi her zaman ve zeminde uygulama yoluna gidilen dînî bir prensip olarak görmemiştir. Takiiyeyi, kişinin canı, malı ve namusunun tehlikede olduğu durumlarda bir ruhsat olarak kabul etmiştir.

3.4. TAKİYYEYE YORUMLANAN ÂYETLERİN ANALİZİ

Bu bölümde başta Şîi ve özellikle Tabâtabâi'nin takiiye ile alakalı ele almış olduğu ayetler incelenecektir. Tabâtabâi, takiiye hakkındaki temel görüş ve fikirlerini aşağıda serdedeceğimiz ayetlerin açıklamalarında ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştur. Tabâtabâi, bazı ayetlerde takiiyeye müracaat ederken bazı ayetlerde ise takiiyeye başvurmayı uygun görmemiştir.

3.4.1. Bakara Sûresi 2/213. Âyet:

كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّنَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا اخْتَلَفُوا فِيهِ وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

“İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere kitapları hak olarak indirdi. Kendilerine apaçık âyetler geldikten sonra o konuda ancak; kitap verilenler, aralarındaki kıskançlık yüzünden anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine Allah iman edenleri, kendi izniyle, onların hakkında ayrılığa düştükleri gerçeğe iletti. Allah dilediğini doğru yola iletir.”

İnsanlar birbirilerine muhtaç olarak yaratılmışlardır. Fakat ihtiyaçların giderilmesi biçiminde cereyan eden bu zorunlu birliktelik, insanlar arasındaki rekabet ve mücadelelerine mâni olmamaktadır. Çünkü insan bilgi ve tecrübesi artıkça daha az çaba ve gayret ile birbirinden daha fazla istifade etmenin yollarını bulmaktadır. Zira insanlar içerisinde güçlü ve muktedirler olduğu gibi zayıflar da bulunmaktadır. Bu ise insanın

³³⁶ Tabâtabâi, *Shi'ite İslâm*, s. 223-225.

fitratında bulunan tahakküm hissiyatını daha da desteklemektedir. Bu tahakküm toplumun katmanlarının oluşmasında önemli bir rol oynamaktadır.³³⁷

Müfessir bu ayeti, hadisler ışığında tefsir ederken konumuzla alakalı olan kısma Tefsir'ul-Ayyâşî'de geçen İmam Cafer Sadık'ın söylemiş olduğu şu sözü naklederek değinmiştir.

“İnsanların tek bir ümmet oldukları dönem Hz. Nuh'tan önceydi.” Orada bulunanlar: “Peki hidayet üzere miydiler?” diye sorduklarında şu cevabı verdi: “Tersine, sapıklık üzereydiler. Çünkü Hz. Âdem ve soyundan sâlih kimseler vefat etmişlerdi. Geride sadece vâsisi olan Hz. Şeys kalmıştı. O da Hz. Âdem ve soyundan salih olanların bağlı buldukları Allah'ın dinini açıktan yayacak gücü bulamıyordu kendinde. Çünkü Kabil, kardeşi Habil'i öldürdüğü gibi Hz. Şeys'i de ölümle tehdit ediyordu. Bu yüzden takiyye yaparak, asıl inancını gizleyerek aralarında yaşamını sürdürdü. Sapıklıkları günbegün arttı ve nihayet göçüp gidenlerden başka içlerinde bir tek salih kimse kalmadı. Hz. Şeys bir adaya sığınıp Allah'a ibadet etmek zorunda kaldı. Yüce Allah için bedâ gerçekleşti ve insanlara elçiler göndermeyi öngördü. Eğer bedâ olayı şu cahillere sorulursa: “Allah işten el çekti” diyecekler. Ama yalan söylüyorlar. Yüce Allah'ın her yıl hükmettiği bir şeydir bu. Sonra şu ayeti okudu: “Onda her hikmetli iş ayrılır.” “Böylece yüce Allah, o yıl içinde gerçekleşecek kutluğu, bolluğu, yağmuru v.s. hükme bağlar.” Râvi şöyle diyor: Dedim ki: İnsanlar peygamberlerden önce sapıklık üzere miydiler, yoksa hidayet üzere miydiler?” Buyurdu ki: “Hidayet üzere değildiler. Yüce Allah'ın yaratılışa esas kıldığı hidayet üzereydiler. Allah'ın yaratmasında bir değişiklik olmaz. Allah kendilerine doğru yolu göstermedikçe hidayete ermeleri mümkün olmazdı. Hz. İbrahim'in şu sözünü duymadın mı?: “Eğer Rabbim beni doğru yola erdirmese gerçekten sapmışlar topluluğundan olurum.” Yani, ezeli misakı unutanlardan olurum.”

Tabâtabâî, bu ayeti yorumlarken, Ayyâşî'nin tefsirinde zikri geçen yukarıdaki rivâyeti aktarmakla, Ahbârîyye ekolünün iddia ettiği gibi takiyye'nin yalnız Peygamber Efendimiz ve imamlara mahsus bir durum olmadığını aksine bu uygulama ilk insan Hz. Adem'den bu zamana kadar mevcudiyetini muhafaza eden dini bir ilke olduğunu³³⁸ açıktan olmasa da zımnen kabul etmiştir. Kısacası, öncelikle “ümme” lafzından hareket ederek konuyu ümmetlerin farklılaştırılması ve daha sonra da bunlar arasındaki ihtilafların/farklılaşması şeklinde devam ettirerek bunlardan bir kısmının hak, bir diğer kısmının ise bâtil ehli olmaları sebebiyle, bâtil ehlinin hak ehline tahakkümü ve onlara psikolojik, fiziksel zararlar vermeleri kaçınılmaz olduğu durumlarda takiyyenin fiilen meydana geldiğini ifade eder.

³³⁷ Tabâtabâî, **el-Mizân**, Cilt 2 s. 127.

³³⁸ Ebü'n-Nadr Muhammed b. Mes'ûd Ayyâşî, **Tefsîrül-Ayyâşî**, Hâşim er-Resûlî el-Mahallâfî (thk.), Tahran: Mektebetü'l-İlmiyye el-İslâmiyye, t.y., Cilt 1, s. 104.

Şîa'nın bu mantığına göre evvelki peygamberlerin takiyye uygulamasına başvurduklarının misallerini Kur'ân'da görmek muhtemeldir. Bu konuyla alakalı Şîa'nın temel kaynaklarında Cafer es-Sâdık'ın, “*Takiyye Allah'ın (c.c) dinindedir*” söylediği nakledilir.³³⁹ Bu sözün muhtevasında söz konusu olan takiyye anlayışı yatmaktadır. Zira bu uygulamanın Allah'ın (c.c) dininden olmasını düşünmek, O'nun gönderdiği dinin aslını oluşturduğunu ifade etmektir. Bu sözün gereği şu demek oluyor; ilk insandan beri yeryüzünde peygamber ve vahyin gönderilmesiyle meydana gelen ilahi müdahale muhtevasında mevcut olan takiyye'nin, dinin mühim bir ilkesi haline geldiğini kabul etmek icap etmektedir.³⁴⁰ Bu ve buna benzer yorumlar ayetin takiyye ile olan ilişkisinin çok zorlama tevillerle meydana geldiğini göstermektedir.

3.4.2. Âl-i İmrân Sûresi 3/28. Âyet:

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ
تَقِيَةً وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَاللَّهُ الْمَصِيرُ

“Mü'minler mü'minleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin. Kim bunu yaparsa artık Allah'la olan bağı koparmış demektir. Ancak onlardan gelebilecek bir tehlikeden korunmanız başkadır. Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor. Sonunda dönüş Allah'adır.”

Kur'ân ayetlerinde Mü'minlerin Hıristiyan, Yahûdî ve kâfirlerle dostluk kurmalarının yasaklandığına sık sık vurgu yapılmıştır. Fakat bu yasağın ifade edildiği her yerde, yasaklanan dostluğun çeşidini de belirten ifadeler geçmektedir. Dolayısıyla bu ifadelerden yola çıkarak Hıristiyan, Yahûdî ve kâfirlerle nasıl bir dostluğun kurulması gerektiği ve onlarla hangi çeşit dostluğun yasaklandığını anlamak mümkündür. Tefsirini sunduğumuz Âli İmrân sûresinin 28. ayetinde: “Mü'minler... kâfirleri dostlar edinmesinler.” ifadesi ile gelen yasaktan sonra: “mü'minleri bırakıp...” ifadesinin takip etmiş olması ve Mâide sûresinin 51. ayetinde: “Ey iman edenler, Yahudi ve Hıristiyanları dostlar edinmeyin.” ifadesinden sonra: “Onlar birbirlerinin dostudurlar.” ifadesinin yer almış olmasını örnek gösterebiliriz. Bu yapılan tahlil ve açıklamalara göre: “Mü'minler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri dostlar edinmesinler.” ayetindeki bu göstergeler, hükmün illetine ve sebebine delalet etmelerine göre esas

³³⁹ Küleynî, a.g.e., Cilt 2, s. 217; Ayyâşî, a.g.e., Cilt 2, s. 184; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed Berkî, el-Mehâsin, Celaleddin el-Hüseynî (thk.), Tahran: Dâru'l-Kütübî'l-İslâmiyye, 1370, Cilt 1, s. 258; el-Hür, a.g.e., Cilt 16, s. 209.

³⁴⁰ Adıgüzel, a.g.m., s. 124.

alınmışlardır. Zira velîlik (dostluk); birleşmeyi ve kaynaşmayı icab ettirir. İman ve küfür göstergeleri ise mübâyeneti, değişikliği gerektirir. Mü'minleri bırakıp diğer kimselerle tesis edilen dostluk güçlendikçe, imanî özelliklerin ve buna bağlı olarak da iman esaslarının bozulmasına yol açmaktadır.³⁴¹

Ayetin sonundaki “*Kim böyle yaparsa, artık onun için Allah'tan hiçbir şey yoktur.*” değerlendirme cümlesinin yer alması da bu yüzdendir. Peşinden “*Ancak onlardan korunma gayesiyle sakınmanız başka.*” cümlesine yer verilmiştir. Böylelikle “takiyye” bu umumi hükmün dışında tutulmuştur. Zira “takiyye”, hakikatte değil, görünürde dost olmaktır.³⁴²

“*Ancak onlardan korunma gayesiyle sakınmanız başka*” ayetinde geçen “*أَنْ تَتَّقُوا*” kelimesi “*ittika*” kelimesinden türemiştir. Bu kelime, haddi zatında korkudan dolayı sakınma manasını ifade eder. Bu kelimenin daha sonra bizzat korku manasında kullanıldığı da görülmüştür. Bu, sebebin yerine müsebbebin kullanıldığına bir örnek teşkil etmektedir. Buradaki takiyye, bu manada kullanılmış olabilir. Ayetteki istisnâ bütünden kopuk olan bir istisnâdır. Yani istisnâ munkatî'dir. Zira korkudan dolayı, dostluk ve kalbi bir sevgi beslemeksizin zahirde dostluğun emârelerini teşhir etme yoluyla başkasına yaklaşmak suretiyle hasıl olan birliktelik, dostluk olarak değerlendirilemez. Çünkü sevgi ve korku, kalpteki etkileri birbirine zıt ve birbirinden tamamen ayrı iki olgudur. Bu takdirde, ayette korku sebebiyle olan sakınmanın umumi hükmün dışında bırakılması, kopuk (münkati) istisnâyâ örnek teşkil etmektedir.³⁴³

“*Mecma'u'l Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*” adlı tefsirin sahibi Tabersî, bu ayeti izah ederken, ilgili ayetin kişinin canı tehlikede olduğu durumlarda takiyyeye müracaat etmenin caiz olduğuna delalet ettiğini söylemiştir. Bu konuda Şîa alimleri, zaruret durumunda her konuda takiyye yapmanın caiz olduğunu söylemişlerdir. Kimi zaman zerafet ve iyi muamelede bulunmak vacip olur. Binaenaleyh, ruhsat verilen takiyyede; takiyyeye müracaat edilmemesinde birtakım faydalı hedeflere hizmet edilmesi, vucup ifade eden takiyyede ise; takiyyeye başvurulmaması neticesinde kişinin canının tehlikeye girmesi mevzubahis olacaktır. Şîa'nın önde gelen bilginlerinden olan el-Müfid bu konuda şöyle demiştir: “*Takiyye bazen farz olduğu halde vacip olur, bazen farz*

³⁴¹ Tabâtabâî, *el-Mizân*, Cilt 3. s. 175.

³⁴² Tabâtabâî, *el-Mizân*, Cilt 3, s. 175.

³⁴³ Tabâtabâî, *el-Mizân*, Cilt 3, s. 176-177.

olduğu halde caiz olur, bazen de vacip olmadığı halde caiz olur. Bazen yapılması terk edilmesinden, bazen de terk edilmesi yapılmasından efdal olur. Bu, eğer faili/yapanı; mâzeretli, affedilmiş ve takiyyeyi kınamakla ödüllendirilmiş olması halinde söz konusudur."³⁴⁴

Hem Sünnî kaynaklarda hemde Şîî kaynaklarda ilgili ayetin tefsirinde şu rivâyet nakledilmektedir. "Kendisinin Benî Hanîf kabilesinin, Peygamber efendimizin de Kureyş'in peygamberi" olduğunu iddia eden Müseylemetü'l-Kezzâb, sahabeden iki kişiyi esir alıp sorguya çekmişti, Müseylemetü'l-Kezzâb, sahabeden birisine, "Muhammed'in (s.a.v) peygamber olduğuna şahadet eder misin?" diye sordu, o da "evet" diye cevap verdi. Sonra, "Benim de peygamber olduğuma şahadet eder misin?" diye sordu, ona da "evet" dedi. Sorguya çektiği birinci esiri serbest bıraktı, diğer esiri çağırdı, aynı soruyu ona da sordu. O ilk soruya cevap vermiş, ikinci soruya ise kulağının sağır olduğunu söyleyerek olumsuz cevap vermiş ve Müseyleme tarafından şehit edilmişti. Bu iki sahabinin durumu Hz. Peygamber'e anlatılınca, "O öldürülen imanındaki sadakat ve samimiyet üzere geçti mübarek olsun; öbürüne gelince o da Allah'ın ruhsatını kullandı, bunda da bir zarar yoktur." buyurdu.³⁴⁵

Zikrolunan ayet ve rivâyet olunan bu hâdise ile ilgili olarak Peygamber efendimizin verdiği müsaadeye istinaden can korkusu nedeniyle kalbi imanla mutmain olduğu halde dilde ortaya çıkan takiyye, bir ruhsat olabilmektedir.³⁴⁶ Tûsî, "*et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*" adlı tefsirinde, "*hakikati açığa vurmak fazilettir ve vaciptir: onu setretmek ise yanlıştır.*" demektedir.³⁴⁷ Bu izaha göre, Tusî, ayet kapsamındaki takiyye anlamını benimsemediği ortaya çıkmaktadır. *Usûlu'l-Kafî*'de İmam Bakır'ın şöyle dediği rivâyet edilmektedir: "*Takiyye, kan dökülmemesi için helaldir. Kan akacaksa o takiyye değildir.*"³⁴⁸

Bu ayet hakkında Murtaza Turâbî "*Yukarıdaki âyet-i kerime takiyyenin meşru olduğunu ispatlamaktadır*" diyerek, ayete şu şekilde mana vermiştir: "*Mü'minler, iman edenleri bırakıp da kâfirleri velî (dost ve koruyucu) edinmesinler. Kim bunu yaparsa*

³⁴⁴ Ebû Ali Emînüddîn (Emînü'l-İslâm) el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl Tabersî, **Mecmau'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, Beyrut: Dâru'l Marife, 1406/1986, Cilt 2, s. 220-221.

³⁴⁵ et-Taberî, **a.g.e.**, Cilt 5, s. 316; Âlûsî, **a.g.e.**, Cilt 3, s. 193-196; er-Râzî, **a.g.e.**, Cilt 8, s. 10-12; Abbas Ali Musevi, **Şübühâtu havle's-Şia**, Beyrut: Müessesetü'l-Âlemi li'l-Matbûât, t.y., s. 19.

³⁴⁶ Tabersî, **Mecmau'l-Beyân**, Cilt 2, s. 220.

³⁴⁷ Tûsî, **a.g.e.**, Cilt 2, s. 435.

³⁴⁸ Kuleynî, **a.g.e.**, Cilt 1, s. 163.

Allah ile bir ilişkisi kalmaz; ancak onlardan çekinmeniz (takiyye ederek bunu yapmanız) başka...”³⁴⁹ Bu ayet, “takiyyenin kâfirlere karşı uygulanması gerektiği hususunu vurgulamıştır” diyen Turâbî, diğer yandan bu ayet zâlimlere karşı takiyyeye başvurmanın meşru olduğuna da işaret ettiğini söylemektedir. Zira ona göre, takiyye mevzûbahis olduğunda, kâfir ile zâlim, küfür ile zulüm arasında hiçbir fark yoktur. Sonuçta her iki durumda da olası bir zarardan sakınmaya yönelik kendi inancını saklama anlayışı mevcuttur.³⁵⁰ Bu durumda Şîi müfessirler arasında bu ayetin takiyyeye delaleti ile ilgili zıt fikirlerin ortaya çıktığı görülmektedir.

Ehl-i Beyt imamlarından nakledildiğine göre bu ayette, “takiyye yoluna” başvurmaya yönelik bir ruhsat vardır. Hülâsa edecek olursak, kitap ve sünnet, umumî manada takiyyenin caiz olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Akıl da bu noktada nasların kapsadığı bu hükmü desteklemektedir. Zira dinin sahibi olan zâtın, adaletin galip gelmesinden ve yaşanmasından başka bir dileği olmaz. Kimi zaman takiyyeye müracaat etmek, din düşmanlarıyla güzel geçinmek, hakkın yaşanmasının muhafaza edilmesine destek olabilir ki, karşıt bir davranış bu faydaları sağlamayabilir. Bunu inkâr etmek işi yokuşa sürmekten, kibirlenmekten başka bir şey değildir.³⁵¹

Tabâtabâî, “Mü'minler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri dostlar edinmesinler.” ayetinin sebebi nüzûlünü, İbni Abbas'tan gelen rivâyeti naklederek şöyle tahlil etmektedir. “*Ka'b b. Eşref'in müttefiki Haccac b. Amr, İbn-i Ebu Hakik ve Kays b. Zeyd gibi ehl-i kitaptan bazıları Ensar'dan bazı kişileri sırdaş-dost edinmek suretiyle onları dinleri hususunda fitneye düşürmeyi amaçlamışlardı. Rifaa b. Munzir, Abdullah b. Cubeyr ve Sa'd b. Hüseyime Ensar'dan olan bu gruba: “Şu Yahudilerden uzak durun. Onları sırdaş edinmekten kaçının. Yoksa sizi fitneye düşürüp dininizden döndürürler.” dediler. Fakat onlar bu uyarıya aldırış etmediler ve bunun üzerine, Allah (c.c): “Mü'minler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri dostlar edinmesinler.” diye başlayıp: “Allah her şeye güç yetirendir.” ifadesiyle son bulan ayetleri indirmiştir.*”³⁵²

Tabâtabâî, ayetin sebebi nüzûlü olarak gösterilen bu rivâyetin, ayetin zahiri ile örtüşmediğini ifade ederek şöyle bir izahta bulunmaktadır: “*Ayette zikri geçen*

³⁴⁹ Murtaza Turabi, **Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli**, İstanbul: Kevser Yayınları, ty. s. 52.

³⁵⁰ Turabi, **a.g.e.**, s. 22.

³⁵¹ Tabâtabâî, **el-Mizân**, Cilt 3, s. 177.

³⁵² et-Taberî, **a.g.e.**, Cilt 3, s. 267; Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbüri Vahidî, **Esbâbü Nüzûli'l- Kur'ân**, Riyad: Dârü'l-Meymân, 2005, s. 72.

“kâfirler” ifadesi salt olarak kullanıldığı zaman Ehl-i Kitab’ı içine alıp almadığı hususu tam olarak belirgin değildir. Bu nedenle bu rivâyetin, tefsirini yaptığımız ayetlerden çok, Hıristiyan ve Yahudileri velî (dost) edinmeyi yasaklayan ayetlerin sebebi nüzûlü olmasına daha muvâfık olduğunu söylemektedir.”³⁵³

“el-İhticac” isimli eserinde Tabersî, (ö. 548/1153) “Ancak onlardan korunma gayesiyle sakınmanız başka.” ifadesiyle ilgili olarak Hz. Ali'den (r.a) rivâyeten şunu nakleder: “Allah, dininde takiyye yapmanı emretmiştir. Sakın kendini helâke atmayasın. Sana emrettiğim takiyyeyi terk etmeyesin. Bu durumda kendinin ve kardeşlerinin kanını heder eder, kendini ve onları nimetlerden yoksun bırakırsın. Onları, Allah düşmanlarının elinde zelil kılarırsın. Oysa Allah, onları azîz kılmanı emretmiştir.”³⁵⁴

İmam Cafer Sadık’tan (r.a) rivâyeten Tefsîr-ul Ayyâşî’de şöyle bir haber nakledilir: “Peygamber Efendimiz: ‘Takiyye yapmayanın dini yoktur.’ Sonra, Allah: ‘Ancak onlardan korunma gayesiyle sakınmanız başka... buyurmuştur.’” derdi.”³⁵⁵ Muhammed b. Yakub el-Kuleyni, *Usûlu’l-Kaфі*’de İmam Bakır’ın (r.a): “Ademoğlunun mecbur kaldığı her yerde takiyye yapmasını yüce Allah kendisine helal kılmıştır.”³⁵⁶ söylediğini rivâyet etmektedir.

Bütün bu izahlardan sonra Tabâtabâî yukarıda nakledilen rivâyetler hakkında şunu söyleyerek bu ayeti takiyye ile ilişkilendirmektedir: “Takiyye'nin meşruluğuna ilişkin olarak Ehl-i Beyt İmamlarından aktarılan rivâyetler o kadar çoktur ki, tevâtur düzeyine erişmişlerdir.”³⁵⁷

3.4.3. Âl-i İmrân Sûresi 3/200. Âyet:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

“Ey iman edenler! Sabredin. Sabır yarışında düşmanlarınızı geçin. (Cihat için) hazırlıklı ve uyanık olun ve Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.”

Bu ayet, surede izah edilen hususların hülasası niteliğindedir. “Ey inananlar! Sabredin; (düşman karşısında) topluca sebat gösterin...” ifadesindeki emirler geneldir. Ayette geçen “sabır” emriyle kast olunan manayı üç şekilde anlamak mümkündür.

³⁵³ Tabâtabâî, *el-Mizân*, Cilt 3, s. 187-188.

³⁵⁴ Ebû Mansûr Ahmed b. Ali b. Ebî Tâlib Tabersî, *el-İhticâc*, Kum: Zevi'l-Kurba, 1431, Cilt 1, s. 253.

³⁵⁵ Ayyâşî, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 190.

³⁵⁶ Kuleynî, *a.g.e.*, Cilt 2, s. 220.

³⁵⁷ Tabâtabâî, *el-Mizân*, Cilt 3, s. 188.

Birincisi Allah'a ibadet etmekte sabretmek, ikincisi Allah'a itaatsizlik etmeme hususunda sabretmek, üçüncüsü ise sıkıntılara karşı sabretmektir. Durum ne olursa olsun “sabredin” emrinden ortaya çıkan mana, ferdin sabretmesi manasına geldiği anlaşılmaktadır.

Ayette geçen “sâbirû” (صَابِرُو) fiili “bir kısım bireylerin sabrı diğer bireylerin sabrına dayanarak cemiyetin sabretmeye mecbur bırakılması, sıkıntılara katlanması” manasında “mûsâbere” kökünden türemiştir. Mana bu şekilde olunca sabredenlerin halleri kuvvet kazanır, sabırları artar ve bu sabrın tesiri kat kat olur. Zira bireyleri tek başına ve cemiyet ve tesânüd halinde incelediğimizde, cemiyet ve tesânüd halinin birey üzerindeki tesiri somut olarak görülmektedir.³⁵⁸

Mûsâbere kelimesi hakkında farklı açıklamalar yapılmıştır. Bu açıklamalardan birincisi; kişinin devamlı olarak nefsin isteklerine muhalefet etmesi ve nefsinin arzuladığı şeyleri yerine getirmemesi demektir. İkincisi; düşmanlara karşı azim ve kararlılık göstermek manasına gelmektedir. Üçüncüsü ise beş vakit namazlara kararlılıkla devam etmektir.³⁵⁹

Ayetin devamında zikrolunan “râbitu” (رَابِطُوا) lafzı ise cemiyetin, meşakkat ve rahatlık halleri dahil olmak üzere dini yaşantılarıyla alakalı olan fiilleri arasındaki irtibatı oluşturan “musabere” lafzından daha geniş ve genel bir anlam taşımaktadır. Bundan maksat dünya ve ahirette istenilen gerçek mutluluğa ulaşmaktır. Aksi takdirde bu yollarla yalnız dünya saadetinin bir kısmı gerçekleşebilir ki bu da arzu edilen gerçek mutluluk değildir. Bu nedenle ayetteki emirlerden sonra, tam ve gerçek “kurtuluşa erebilesiniz” manasına gelen “Allah'tan korkun ki, kurtuluşa erebilesiniz.” ifadesine yer verilmiştir.³⁶⁰

Murâbata, bir namazın ardından onu takip eden diğer bir namazı beklemek anlamına gelmektedir. Şu iki rivâyet söz konusu kelimenin bu manada kullanıldığına işaret etmektedir. Birincisi Ebu Seleme İbn Abdurrahman'dan (r.a) nakledilen şu rivâyettir: “Peygamber efendimiz zamanında, murâbata yapılan (hudut nöbeti beklenen ve kendisi için hususî atlar hazırlanan) bir savaş yoktu. Binâenaleyh bu âyet ancak, bir namazı kaldıktan sonra diğer namazı bekleme hakkında nâzil olmuştur.” İkincisi ise Ebu

³⁵⁸ Tabâtabâî, *el-Mizân*, Cilt 4, s. 93.

³⁵⁹ el-Kurtubî, *a.g.e.*, Cilt 4, s. 331.

³⁶⁰ Tabâtabâî, *el-Mizân*, Cilt 4, s. 93-94.

Hureyre'nin (r.a), *namazdan sonra diğer namazı beklemeden bahsedip, sonra üç kere, "Dikkat edin, ribât işte budur!" dediği rivâyettir.*³⁶¹

İslâm dini; cemiyeti, ırk ve yurt esası yani hane birliği üzerine değil, inanç esası üzerine kurmuştur. Bu ilkeyi hiçbir durumda göz ardı etmemiştir. İslâm toplumu bu inanç birliğini yerine getirmek ve tefrikaya düşmemekle mükellef olduğu gibi, baskı altında, mucbir ve mağlup durumda olduğu zamanlarda da bu dini ihya etmek için elinden geldiği kadar gayret göstermek suretiyle "İ'lâ-yi Kelimetullâh" ile yükümlüdür. Dolayısıyla İslâm toplumu, öyle bir sistem oluşturmuş ki, bu sistemin galibiyet, mağlubiyet, egemenlik, bağımlılık, gelişmişlik, geri kalmışlık, güçlülük, zayıflık, meydana çıkma, gizli kalma gibi durumların ve varsayımların tamamında yaşaması imkân dahilindedir. Özellikle takiiye konusundaki Kur'ân ayetleri³⁶² bunun delilidir.³⁶³

Normal şartlar da *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا*³⁶⁴ ayeti her ne kadar takiyyenin aksine olan fiilleri emrediyor olsa da Ahbârîler, Kur'ân'da iyilik yapmayı ve sabırlı olmayı tavsiye eden bu ve bunun benzeri ayetleri ilginç bir şekilde ve zorlama ile takiiyeye yorumlamışlardır.³⁶⁵

Takiiye esnasında meydana gelen musibetlere sabır göstermek ve imamların yolundan ayrılmamayı gerekli gören Ayyâşi, tefsirinde imam Cafer es-Sâdık'ın bu ayet hakkında şöyle dediğini rivâyet ediyor; "*Dininiz konusunda sabırlı ve dirençli olun. Düşmanınıza karşı (yapılan savunmada) topluca sebat gösterin ve imamınızla (önderinizle) sağlam ilişki içinde olun.*"³⁶⁶

Bedir Savaşında mü'minlerin durumundan bahseden ve "*Allah sabredenlerle beraberdir*" beyanı ile son bulan "*Allah, içinde bulunduğunuz durum itibariyle sorumluluğunuzu hafifletti; çünkü sizde zâfiyet gördü*"³⁶⁷ ayeti kerimesi de aynı şekilde takiiye'ye hamledilmiştir. Ali b. Ebi Talib'in (r.a) bu ayeti kerime ile alakalı olarak şöyle dediği rivâyet edilmektedir; "*Hiçbir zaman insanlara böyle bir âyet inmemiştir.*

³⁶¹ er-Râzî, **a.g.e.**, Cilt 9, s. 127.

³⁶² **Kur'ân**, Nahl Sûresi, Ayet 106, Âl-i İmrân Sûresi, Ayet 28, Teğâbun Sûresi, Ayet 16, Âl-i İmrân Sûresi, Ayet 102.

³⁶³ Tabâtabâî, **el-Mizân**, Cilt 4, s. 128-130.

³⁶⁴ **Kur'ân**, Âl-i İmrân sûresi, Ayet 200.

³⁶⁵ Ayyâşi, **a.g.e.**, Cilt 1, s. 237.

³⁶⁶ Ayyâşi, **a.g.e.**, Cilt 1, s. 237.

³⁶⁷ **Kur'ân**, Enfal sûresi, Ayet 66.

Ancak benim Şîalarım/taftarlarım bu şekilde güzel bir kolaylık sağlandı”³⁶⁸ Şiiler, Bedir Savaşına temas eden bu ayetten takiiye yapmalarında herhangi bir mahzurun bulunmadığına aksine takiiyenin Allah’tan onlara mahsus bir ihsan olduğunu anlamışlardır.³⁶⁹

Aynı şekilde Ra’d, 13/22 ve Kasas, 28/54 Sûrelerindeki ilgili ayetler de takiiye’ye hamledilmiştir. İki ayette de mevcut olan “[*imanlarından dolayı muhâtap oldukları*] ağır sözleri ağırbaşlılık ve olgunlukla karşularlar” manasındaki “ve yedraûne bil-hasene’ti’s-seyyie” kısmını Cafer es- Sâdık önce “*Takiiye gereği sabrettikleri için kat be kat mükâfata nail olacaklar*” sözünü söyledikten sonra şu şekilde tefsir ettiği rivâyet edilmektedir. Ayette “*ağırbaşlılık ve olgunluk*” olarak tercüme edilen “*hasene*” lafzının takiiye’yi ifade ettiğini; “*ağır sözler*” olarak tercüme edilen “*seyyie*”nin de bireyin takiiyeyi bırakıp hakiki düşüncesini açığa vurması ve yayması manasına geldiğini ifade etmiştir.³⁷⁰ Bu yoruma göre ayet, takiiyeye müracaat edenleri, sıkıntı ve cefalara katlanmaları sebebiyle övmekte olup bu uygulamaya başvurdukları zaman diliminde sabırlı olmaları ve karşılaştıkları eziyetleri ağırbaşlılık ve olgunlukla karşılamalarının lüzumu kendilerine telkin edilmektedir. Böylelikle Ahbârî ekolü bu ayet sayesinde mensuplarına takiiyeyi bırakıp sırrı açığa vurma ve yaymanın doğru olmayacağını beyan etmektedir.

Usûlîler ise, Âl-i İmran Sûresinin 200. ayetini takiiye’ye hamletmemişlerdir. Zira bu ekolün önde gelen temsilcilerinden biri olan Ebû Ali et-Tabersî (ö. 548/1153), tefsirinde söz konusu âyet ile alakalı olarak Hz. Ali (r.a)’ ın şöyle dediğini aktarmaktadır; “*Namazları gözetleyin. Yani namazların biri bitince öbürünü bekleyin. Çünkü o zaman (savaş olmadığından) murabata (yani düşmanı gözetleme) yoktu.*”³⁷¹

Tabâtabâî ayet hakkında nakledilen rivâyetleri aktarırken Ahbârî ve Usûlîlerden gelen haberleri ayırmaksızın aktarımda bulunmuştur ve bu ayet hakkında bu şekilde farklı rivâyetlerin bulunmasının nedenini de ayetteki emir sığalarının mutlak olmalarına bağlamıştır. Dolayısıyla bu ayette takiiye ile ilgili herhangi bir hükmün bulunup bulunmamasına değinmemiştir.

³⁶⁸ Meclisî, **a.g.e.**, Cilt 72, s. 414.

³⁶⁹ Adıgüzel, **a.g.m.**, s. 127.

³⁷⁰ Kuleynî, **a.g.e.**, Cilt 2, s. 217; el-Hürr, **a.g.e.**, Cilt 16, s. 203.

³⁷¹ Tabersî, **Mecmau’l-Beyân**, Cilt 2, s. 383.

Âl-i İmrân 200, Râd 22 ve Kasas 54. ayetlerin zâhirlerinin hiçbirisi takiyyeye en ufak bir değinmede bulunmazken, Şiâ'nın özellikle Ahbârî ekolünün ısrarla takiyye ile ilişkilendirmesi tipik bir mezhebî sâikten ileri gelmektedir. Ayetin ne dediğinden çok, ayet ile ilişkilendirilen rivâyetlerin ne dediği ile ilgilenildiği görülmektedir. Bu da müfessirleri mezhebî bir subjektifliğe sürüklemiştir.

3.4.4. Nisa Sûresi 4/59. Âyet:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ
إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا

“Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir.”

Bu ayette söz konusu edilen ve kendilerine itaat edilmekle emredilen ulü'l-emrin kimler olduğu ve bunlara yapılan itaatın sınırları konusunda Alimlerin ittifak ettikleri bir görüş birliği yoktur.

Ulü'l-emrin kimler olduğu hakkında ortaya atılan görüşleri İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1200) ve Taberî dört başlık altında hulasa etmiştir. Buna göre ulu'l-emr'den kastolunan;

a) İbn Abbas, Ebu Hureyre (ö. 57/677), Süddî (ö. 127/745) Zeyd b. Eslem (ö. 136/753) ve Mukatil'e (ö. 150/767) göre ümera (üst düzey yetkililer) ve devlet başkanları;

b) İbn Necih'in (ö. 131/749) Mücahid'den aktarımda bulunduğu rivâyete göre Hz. Peygamber'in ashabı;

c) Cabir b. Abdullah (ö. 74/693), Ebul Aliye (ö. 90/709), İbrahim en-Nehaî (ö. 95/714), Mücahid, Dahhak (ö. 105/723) Hasan el-Basrî (ö. 110/728), Atâ (ö. 126/744) ve İbn Ebî Talha'ya (ö. 143/760) göre dinde tefekkuh (derin ve ince anlayış) sahibi âlimler (ulemâ); Ebul Aliye bu görüşün doğru ve isabetli olduğuna dair şu ayeti delil getirmiştir: *“Kendilerine emniyet veya korku hususunda bir haber geldiğinde onu*

yayarlar. Eğer onu Peygambere ve kendilerinden olan ulu'l-emre havale etmiş olsalardı, onlardan hüküm çıkarmaya kadir olanlar onun ne olduğunu bilirlerdi.”³⁷²

d) İkrime (ö. 107/725) ise bu kimselerin Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer olduğu görüşündedir.³⁷³

Tabâtabâi ise, velâyet âyeti (Maide 55) tathir âyeti (Ahzab 33) ve diğer bazı âyetleri Kur’ân’dan, Sefine³⁷⁴ ve Sakaleyn³⁷⁵ hadîslerini de Sünnet’ten deliller getirerek ulu'l-emr’den kastedilen kimselerin Ehl-i Beyt olduğunu söylemiştir.³⁷⁶

Tabâtabâi, bu ayeti yorumlarken takiiye konusuna ayetteki ulu'l-emr’den kasıt kimlerin olduğu hakkında ismini açıklamadığı bir yazarın ileri sürdüğü görüşe cevap vermek için değinmiştir. Söz konusu yazar;

“Kim olurlarsa olsunlar ulu'l-emre itaat edilmesinin zorunlu kılınması, asla onların diğer insanlardan üstün ve ayrıcalıklı olduklarını göstermez. Nitekim bizim zorunlu durumlarda zorbalara ve zâlimlere itaat etmemiz gereklidir. Bu gerekliliğin sebebi onların şerlerinden korunmaktır. Ama o zorbalara, biz kendilerine itaat etmek zorunda kalıyoruz diye asla yüce Allah katında bizden üstün olamazlar.” demektedir.

Tabâtabâi “sizden olan ulu'l-emre de itaat edin” emrini imamlara itaat etmek olduğunu ifade etmiş, aynı zamanda bu ayetin onların masum olduğuna delil teşkil ettiğini açıklayarak Peygamber efendimiz hakkında günahlardan korunma (masumluk) vasfının aynısının ulu'l-emr hakkında da ayırım gözetilmeksizin geçerli sayılması gerektiğini ileri sürmüştür.³⁷⁷ Dolayısıyla bu yazarın ayetteki ulu'l-emr’den kasıt hükümdarlar ve padişahlar olduğunu iddia etmesi asılsızdır. Zira Kur’ân despotlara, kâfirlere ve haddi aşanlara itaat etmenin yasak olduğunu bize bildirmektedir. Durum böyle iken Allah’ın (c.c) “Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre'de,” buyurarak onlara itaat etmeyi, kendisine ve resulüne olan itaate eşdeğer tutması imkansızdır. Şayet zâlimlere, kâfirlere ve haddi aşanlara olan itaat, kötülüklerden sakınma amacı veya takiiye biçiminde bir itaat olduğu iddia

³⁷² Kur’ân, Nisa süresi, Ayet 83.

³⁷³ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, **Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr**, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1987, Cilt 2, s. 116-117; et-Taberî, **a.g.e.**, Cilt 7, s. 176-182.

³⁷⁴ Sefine Hadîsi: “Benim Ehli beytimin konumu, Nuh’un gemisinin konumundadır; ona binen kurtulur, binmeyen ise boğulur.”

³⁷⁵ “Ben size iki emanet bırakıyorum ki, onlara tutundukça asla sapıklığa düşmeyeceksiniz. Allah’ın kitabı ve İtretim Ehli Beytim.”

³⁷⁶ Tabâtabâi, **el-Mizân**, Cilt 4, s. 411.

³⁷⁷ Tabâtabâi, **el-Mizân**, Cilt 4, s. 401.

edilirse, o zaman Allah (c.c) bunu “*Ancak onlardan (kâfirlerden) korunma gayesi ile sakınmanız başka.*”³⁷⁸ Ayetinde olduğu gibi izin veren ifadelerle bu itaat etmeyi geçiştirirdi. Fakat Allah (c.c) “*sizden olan ulul-emre de itaat edin*” ifadesiyle açık bir şekilde itaat etmeyi emretmiştir.³⁷⁹ Görüldüğü üzere birtakım Şîî alimler, takiyye ile uzaktan yakından hiçbir alakası olmayan bu ayeti bağlamından kopararak kendi görüşlerine delil olarak ileri sürmüşlerdir. Ancak ılımlı bir Şîî alim olan Tabâtabâî, bazılarının iddia ettiği gibi despotlara, kâfirlere ve haddi aşanlara takiyye icabı itaat etmenin caiz olduğunu kabul etmemektedir. Nitekim Ebû Saîd el-Hudrî'nin (r.a.) rivâyet ettiği hadiste Peygamber efendimiz şöyle buyurmuşlardır: “*Cihadın en üstünü zâlim sultana karşı doğruyu söylemektir.*”³⁸⁰

3.4.5. Maide Sûresi 5/105. Âyet:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

“*Ey iman edenler! Siz kendinizi düzeltin. Siz doğru yolda olursanız yoldan sapan kimse size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah'adır. O zaman Allah size yaptıklarınızı haber verecektir.*”

Bu ayet, küfür içinde kalan ve o hal üzere ölüp giden Kâfirlerin durumuna üzülen Mü'minler hakkında nâzil olduğu rivâyet edilmiştir.³⁸¹ Hz. Ebu Bekir, birtakım Müslümanların bu ayeti farklı bir şekilde tev'el etmeye başladıklarını görünce onları ikaz etme sadedinde şunları söylemiştir: “*Ey İnsanlar! Sizler bu ayeti okuyorsunuz fakat onu ait olduğu yere koymuyorsunuz. Ben Rasûlullah'ın şöyle dediğini işittim: Bir millet aralarında kötülük işlenir, sonra onlar o kötülüğü değiştirmeye güçleri yettiği halde değiştirmezlerse, Allah (c.c) yakın bir zamanda mutlaka onlara umumi bir azap verir.*”³⁸²

“*Nehcül-Beyan*” isimli eserde bu ayet hakkında İmam Cafer es-Sâdık'ın (r.a) şöyle dediği rivâyet edilir: “*Bu ayet takiyye hakkında inmiştir.*” Tabâtabâî bu rivâyetin muhtevasını şu şekilde açıklamaktadır: Bu ayetteki takiyye, sapkınların hak olana davet edilmeleri ve *emri bi'l-ma'ruf ve nehyi ani'l-münker* esnasında davetçilere karşı taşkınca

³⁷⁸ **Kur'ân**, Âl-i İmrân sûresi, Ayet 28.

³⁷⁹ Tabâtabâî, **el-Mîzân**, Cilt 4, s. 408-409.

³⁸⁰ Ebû Dâvûd, Hadis No: 4344, Melahim, 17.

³⁸¹ Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrı, vd., **Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007, Cilt 2, s. 350.

³⁸² Ebu Davud, Hadis No: 4338, Melahim, 17.

davranışta bulunmalarından korkulduğu durumlara mahsustur. Zira bu tebliğ vazifesinin ifa edilebilmesi için şer'î açıdan takiyyenin (zarara maruz kalma korkusunun) olmaması şarttır. Fakat ayetin genel muhtevası aktarılan bu rivâyeti desteklememektedir.³⁸³

Ayrıca Tabâtabâî, bu ayet emri bi'l-ma'ruf ve nehyi ani'l-münkeri terk etmenin caiz olduğuna delalet edip edemeyeceği hususunda tartışır ve buna üç şekilde cevap verilebileceğini belirtir:

Birinci cevap, bu ayet rabbine itaat eden kişinin, âsi olan kimsenin günahlarından sorumlu olmadığını vacip kılıyor. İkinci cevap, Allah'ın (c.c) emrine uyarak doğru yolu bulmakla yetinmek, sadece takiyye halinde caiz olabilir. Ya da takiyye hususunda Allah'ı (c.c) inkâr etmenin etki etmemesiyle mümkün olur. Bu konuda Ebû Umeyye Şa'banî'den şöyle bir rivâyet nakledilir.

“Ben, Ebu Sa’lebe el-Huşeni’ye giderek kendisine, “Şu ayet hakkında ne diyorsun?” diye sordum. “Hangi ayet hakkında?” dedi. Kendisine, “Ey iman edenler! Siz kendi sorumluluklarınıza dikkat edin. Siz doğru gittiğiniz takdirde yanlış yola sapanlar size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah’adır ve yapmakta olduğunuz her şeyi o zaman Allah size bildirecektir.” ayeti hakkında, karşılığını verdim. Bana şöyle dedi: Ben bu ayetin anlamını bilgisine güvenilir birinden sordum. O da bu soruyu Peygamber efendimize sormuştu; Peygamber efendimiz ona şunları söylemişti: Birbirinize iyiliği emredip kötülükten men edin. Bu görevi cimriliğe itâat edildiğini, nefsin arzularına uyulduğunu, dünyanın ahirete tercih edildiğini ve herkesin kendi görüşünde ısrar ettiğini göreceğin güne kadar yerine getir. Öyle bir gün gelince, sadece kendinle ilgilen, halkın durumunu bir yana bırak. Çünkü sizin önünüzde sabır günleri var. O günlerde sabreden kimse, ateş korunu avucuna alan kimse gibidir. O günlerde iyi amel işleyen kimseye, sizin gibi amel işleyen elli kişinin sevabı verilir.”³⁸⁴

Üçüncü cevap ise iyiliği emredip, kötülükten sakındırmayı emreden en tesirli ayet budur. Zira Allah (c.c) direkt mü'minleri muhatap almış ve şöyle buyurmuştur. “Ey iman edenler! Siz kendi sorumluluklarınıza dikkat edin.” Yani sizin dininizden olanlar, sizin sorumluluğunuzdadır.³⁸⁵

³⁸³ Tabâtabâî, **el-Mizân**, Cilt 6, s. 175.

³⁸⁴ Ebu Davud, Hadis No: 4338, Melahim, 17.

³⁸⁵ Tabersî, **Mecmau'l-Beyân**, Cilt 3, s. 357.

Tabâtabâî; nakledilen rivâyet emri bi'l-ma'ruf ve nehyi ani'l-münker görevinin bu ayet ile kaldırılmadığına sadece inkarcıların hakka davet etme vazifesinin terk edilmesine izin verildiğine delalet ettiğini ifade etmektedir.³⁸⁶

Tabâtabâî'ye göre bu ayette takiyye ile ilgili her hangi bir hüküm yoktur. Zira ayette Allah (c.c) mü'minlere hitap ederek “*Siz kendi sorumluluklarınıza dikkat edin.*” buyurmaktadır. Bu hitap ise ayetin açıklamalarında geçtiği gibi emri bi'l-ma'ruf ve nehyi ani'l-münker vazifesinin vucubiyetini pekiştirmektedir.

3.4.6. Enam Sûresi 6/74. Âyet:

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ أَرَأَيْتَ اتَّخَذْتُمْ أَصْنَامًا إِلَهًا إِنِّي أَرَىٰكُمْ وَقَوْمَكُم فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ

“Hani İbrahim babası Âzer'e, "Sen putları ilah mı ediniyorsun? Şüphesiz, ben seni de, kavmini de apaçık bir sapıklık içinde görüyorum" demişti.”

Bu ve bunu takip eden ayetler, hakikatte fitrat (İslâm) dinini kolaylıkla yaşamanın, tevhid inancını duyurma vazifesini ifâ etmenin ve putperestlikten arındırma hususunda bir örnek teşkil etmektedir.

İbrahim (a.s), tevhid inancına davet etme vazifesini Allah'tan (c.c) aldığında Âdem'den (a.s) bu yana bütün peygamberlerin yaptığı gibi tebliğe ilk önce yakın çevresinden başladı. Bu yüzden İbrahim (a.s) ilk önce Kur'an'da babası olduğu ifade edilen Âzer adındaki kişiyi putlara ibadet etmekten vazgeçirip kendisinin temsil ettiği tevhid inancına tabi olmasını istedi. Ne var ki bunu çok istemesine rağmen, Âzer'i şirk inancından vazgeçiremedi.

Müfessirler; “Âzer” lafzından maksat İbrahim'in (a.s) babasının adı mı, yoksa kuvvet manasında övgü; ya da kambur veya topal manasına gelen yergi veya bir putun ismi mi olduğu hususunda fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Bu farklı görüşlerin sebebi, İbrahim'in (a.s) babasının isminin ne olduğu hususunda gelen rivâyetlerdeki farklılıklardır.

Tabâtabâî bu ayetin takiyye kavramı ile olan ilişkisine, İbrahim'in (a.s) babasının kim olduğu hakkında rivâyet edilen ve senetleri aynı olan iki rivâyet arasında

³⁸⁶ Tabâtabâî, **el-Mizân**, Cilt 6, s. 176.

meydana gelen ihtilaf neticesinde değinmiştir. Zira İmamiyye Şîası'nda takiyye, hadisler arasında meydana gelen ihtilafın nedenlerinden biri olarak görülmektedir.³⁸⁷

Şöyleki birbiriyle çelişen rivâyetler ilk önce Kur'ân'a arz edilirler. Eğer rivâyetler Kur'ân'la çelişirlerse reddedilirler. Şayet çelişmezlerse o zaman Ehl-i sünnet kaynaklarına arz edilirler. Ehl-i Sünnet kaynaklarına muhâlif olan rivâyet kabul edilir diğer rivâyet ise rededilir.³⁸⁸ İhtilafı olan rivâyetin esas alınmasındaki gaye, Şîa'nın vesair mezheplerden farklılığını ve Şîa içinde birliği tesis etmek içindir. Ehl-i Sünnet'e muvafık olan rivâyetlerin ise takıyye sadedinde aktarıldığı belirtilmektedir.³⁸⁹

Tabâtabâî'nin tefsirinde yer verdiği rivâyetlerden birisine göre Âzer, İbrahim'in (a.s) babasının adıdır. Diğer bir rivâyete göre ise İbrahim'in (a.s) amcasının adı Âzer, babasının adı da Tarah'tır.

İki rivâyetin, İbrahim'in (a.s) babasının kim olduğu hususu dışında senetlerinin ve içeriklerinin aynı olması *Bihâr'ul-Envar* isimli eserin müellifini şu yoruma götürmüştür.

*“Öyle anlaşılıyor ki, Ravendî'nin rivâyet ettiği de bu haberin aynısıdır. Sadece İmamiyye Mezhebi'nin temelleriyle bağdaşın diye değiştirmiştir.” Daha sonra putperest Âzer'in İbrahim'in öz babası olduğunu ifade eden rivâyetleri takıyye gereği aktarılmış rivâyetler şeklinde izah etmiştir.*³⁹⁰

Tabâtabâî İbrahim'in (a.s) babasının kim olduğu hakkında mervî olan iki rivâyetin Kur'âna muhâlif olduklarını ileri sürerek bunların takiyye şeklinde tevîl edilemeyeceğini beyan etmiştir. Dolayısıyla Tabâtabâî bu ayette mezhebinin hadisler arasındaki ihtilafı giderme yöntemlerinin ilki olan Kur'âna arzetme metodunu uygulamıştır. Takiyyeye başvurmamıştır.

3.4.7. Araf Sûresi 7/172. Âyet:

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ

“Hani Rabbin (ezelde) Ademoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti. Onlar

³⁸⁷ Sistânî, a.g.e., s. 160.

³⁸⁸ Sistânî, a.g.e., s. 115.

³⁸⁹ Muhammed İhsânî Ferlengerûdî, *Esbâbü İhtilâfi'l-Hadis*, Kum: Dârü'l- Hadis, 2010, Cilt 2, s. 457-458.

³⁹⁰ el Meclisi, a.g.e., Cilt 12, s. 42 ve 48.

da, "Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)" demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, "Biz bundan habersizdik" dememeniz içindir."

Bu ayeti kerime, insanoğlunun Allah'ın (c.c) rububiyetine ilişkin ikrarlarını ve o'na vermiş oldukları ahidlerini hatırlatarak Âdemoğullarından iman etmeyenler ile günahkâr olanlar cezalandırıldıkları vakit Allah (c.c)'a karşı ileri sürebilecekleri bahanelerinin olamayacağını beyan etmektedir. Ayrıca bu ayeti kerime, Kur'ân'ın mana bakımından en ince, nazım (söz dizimi) bakımından ise en şaşırtıcı ayetlerindedir.

Tabâtabâî, ayette zikredilen "*Hani Rabbin (ezelde) Ademoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış,*" hadiseyi, beşer neslinin üreme yoluyla çoğalması manasına geldiğini, "*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*" diyerek onları kendilerine şahit tutmuştu" ifadesindeki şahit tutma meselesini ise insanoğlunun hayatı boyunca her yönüyle muhtaç bir varlık olduğuna bizatihi kendisinin şahit olması gerektiği manasında olduğunu ifade etmiştir. Tabâtabâî, bu görüşünün sonucu olarak; insanoğlunun "*Evet, şahidiz.*" biçimindeki sözlerini lisân-ı hâl ile konuşmak veya söylenen sözün zaruri neticesini sözü söyleyene atfetme kabilinden olduğunu ileri sürmüştür.³⁹¹ Tefsîrû'l Menâr adlı eserin sahibi Reşit Rıza, bu konuda şöyle bir görüş ortaya koymuştur; Allah (c.c) tarafından sorulan "*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*" şeklindeki soru irâde ve tekvîn cinsinden bir kelam olup vahiy veya telkin türünden bir kelam olmadığını, insanların "Evet, öylesin, şahidiz" şeklindeki sözlerinin de hâl dili ile söylenmiş bir söz olduğunu ifade etmiştir.³⁹²

Tabâtabâî ayetleri uzun uzun tahlil ettikten sonra konumuzla alakalı olan kısmın rivâyetler bahsinde, İbn Abdülberri'nin "et-Temhîd" adlı eserinde "*Hani Rabbin (ezelde) Ademoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almıştı*" ayeti hakkında İbn Abbas (r.a), İbn Mes'ud (r.a) ve başka birkaç sahabiden gelen bir rivâyeti aktarımda bulunarak değinmiştir.

"Allah (c.c) Âdem'i (a.s) cennetten çıkardığında ve henüz onu gökten yeryüzüne indirmeden belinin sağ yanını sıvazladı ve oradan zerreler hâlinde inci gibi ak zürriyetler çıkardı. Arkasından onlara, "*Rahmetim ile cennete girin.*" buyurdu. Sonra belinin sol yanını sıvazlayarak oradan zerreler hâlinde kapkara zürriyetler çıkardı ve

³⁹¹ Tabâtabâî, **el-Mizân**, Cilt 8, s. 312-313.

³⁹² Reşid Rızâ, Muhammed, **Tefsîru'l-Menâr**, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, t.y., Cilt 9, s. 387.

onlara, “*Cehenneme girin ve ben buna aldırmam.*” buyurdu. İşte Ashâb-ı Yemîn ve Ashâb-ı Şimâl kavramlarının manası budur.” Sonra onlardan ahid aldı. Ve onlara, “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*” diye sordu, onlar da “*Evet.*” dediler. Onların bir kısmı bu ahidi isteyerek ve gönüllü olarak, diğer bir kısmı ise hoşlanmayarak ve takiiye yapmak suretiyle verdi. Bunun üzerine Allah (c.c) ve melekler, “*Biz şahidiz. Kıyamet günü, bizim bundan haberimiz yoktu veya vaktiyle atalarımız müşrik olmuşlardı demesinler diye onlardan söz alındı.*”³⁹³ dediler.”³⁹⁴ Nitekim buna benzer uzak teviller yapan Şî müfessirler, Kur’ân-ı Kerîm’den takiiye için bazı ayetlerde de³⁹⁵ delil bulma gayretine girmişlerdir.

Tabâtabâî bu rivâyeti naklettikten sonra şunu ifade eder; Bezm-i Elest âlemi ile alakalı olan rivâyetler, Sünnî kaynaklarda mevkûf ve mevsûl senetlerle İmam Ali, İbn Abbâs, Ömer b. Hattâb, Abdullâh b. Ömer, Selmân-ı Fârisî, Ebu Hüreyre, Ebu Ümame, Ebu Sâid Hudri, Abdullah b. Mesud, Abdurrahman b. Katâde, Ebu Derda, Enes, Muâviye, Ebû Musâ Eş'arî (r.a) gibi sahabîlerden nakledilmiştir.

Bu mevzu ile alakalı Şî kaynaklarda ise; İmam Ali, Ali b. Hüseyin, Muhammed b. Ali, Cafer b. Muhammed ve Hasan b. Ali Askerî (hepsine selâm olsun) kanalıyla nakledilen rivâyetler olduğu gibi, aynı şekilde Ehl-i Sünnet kaynaklarında; Ali b. Hüseyin, Muhammed b. Ali ve Cafer b. Muhammed'e (hepsine selâm olsun) isnad edilen ve çok sayıda farklı varyantlardan nakledilen rivâyetler mevcuttur. Bu rivâyetler manen mütevâtir seviyesine ulaşmışlardır.³⁹⁶

Tefsirinin mukaddimesinde mezhep taassubuna bağlı olarak tefsir yazmanın doğru olmadığını ifade eden Tabâtabâî; bu ayeti kerimeyi izah etme ve yorumlama gayretiyle serdetmiş olduğu rivâyetlerde, takiiye konusunda mensubu olduğu İmamiyye mezhebinin doktrinlerinin dışına çıkmamış olup bu ayetle ilgili rivâyetleri takiiyeye hamletmiştir.

3.4.8. Nahl Sûresi 16/106-110. Âyetleri

مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللَّهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (١٠٦) ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ اسْتَحَبُّوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ (١٠٧)

³⁹³ Kur’ân, Araf Sûresi, Ayet 172.

³⁹⁴ Tabâtabâî, el-Mizân, Cilt 8, s. 334.

³⁹⁵ Kur’ân, Bakara Sûresi, Ayet 195, En’âm Sûresi, Ayet 119.

³⁹⁶ Tabâtabâî, el-Mizân, Cilt 8, s. 311- 345.

أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَسَمِعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ ﴿١٠٨﴾ لَا جَرَمَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ
الْخَاسِرُونَ ﴿١٠٩﴾ ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ

“Kalbi imanla dolu olduğu halde zorlanan kimse hariç, inandıktan sonra Allah'ı inkâr eden ve böylece göğsünü küfre açanlara Allah'tan gazap iner ve onlar için büyük bir azap vardır. Bu, onların dünya hayatını sevip ahirete tercih etmelerinden ve Allah'ın kâfirler topluluğunu asla doğru yola iletmeyeceğindedir. İşte onlar, Allah'ın; kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir. İşte onlar gafillerin ta kendileridir. Hiç şüphesiz onlar, ahirette ziyana uğrayanların da ta kendileridir. Sonra şüphesiz ki Rabbin, eziyete uğratıldıktan sonra hicret eden, sonra Allah yolunda cihad edip sabreden kimselerin yanındadır. Şüphesiz Rabbin bundan sonra da çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”

Bu ayetlerde, iman ettikten sonra küfre dönen yani murted olan kimseler için tehdit olduğu gibi, eziyet ve işkencelerden sonra Allah yolunda sabredip cihad eden muhacirler için ise güzel vaadler vardır. Ayrıca ayet ikrah halinde takiyyenin meşruiyetine de delildir. Nitekim Şiî müfessirler de takiyye hususunda bu ayeti ileri sürmektedirler.³⁹⁷ Takiyye ruhsatına dayanak olan ayetin içinde bulunduğu Nahl suresi Mekke döneminin sonlarında, hicretten kısa bir süre önce nâzil olmuştur.

Tabâtabâî bu ayetin nüzûl sebebini aşağıdaki rivayetleri naklederek takiyye ile olan ilişkisini dile getirmeye çalışır.

İbn Abbas (r.a) kanalıyla gelen rivâyete göre, Peygamber Efendimiz Medine'ye hicret etmek isteyince sahabelere şöyle buyurdu; “Benden ayrılın. Kim güç yetirebiliyorsa gecenin sonuna kadar beklesin, güç yetiremeyenler ise gecenin başında yola çıksın ve konaklamış olduğum yerde beni işittiğiniz zaman bana katılın.” Hz. Bilal, Hz. Habbâb, Hz. Ammâr ve Kureyş'ten olup Müslüman olan bir câriye Mekke'de sabahladılar. Mekkeli müşrikler geride kalanları yakalayıp işkence etmeye başladılar. Müşrikler Hz. Bilal'in (r.a) eski dinine dönmesini istediler. O'da bunu kabul etmeyince demirden olan bir zırhı güneşin altına koydular ve o zırhı Bilal (r.a)'e giydirdiler. O ise bu işkencelere sabrederek “Ahad! Ahad!” diyordu. Hz. Habbâb'ı (r.a) dikenlerin üstünde sürükleyerek işkence ediyorlardı. Hz. Ammâr (r.a), müşriklerin hoşuna giden sözü takiyye yaparak söyledi. Kureyş'e mensup olan câriyeye ise, Ebu

³⁹⁷ Hakyemez, a.g.m., s. 114.

Cehil onun için diktirdiği dört kazığa bağlatıp bir süngüyü onun kalbine saplamak suretiyle şehit etti. Sonra bunlar Mekke müşriklerinin ellerinden kurtulup Peygamber efendimize gelerek başlarından geçen olayları anlattılar. Fakat Hz. Ammâr, söylediği şey kendisine ağır geldi. Bunu Peygamber efendimize anlatınca Allah resûlu ona, söylemiş olduğun söz esnasında kalbinin durumu nasıldı; kalbin söylemiş olduğu sözü kabul ediyor muydu? diye sorar Hz. Ammâr ise kalbim onu kabul etmiyordu demesi üzerine Nahl 106. ayet nâzil olmuştur.³⁹⁸

Sonuç olarak Tabâtabâî konuyu şöylece toparlar: Rivâyette zikir olunan câriyenin Hz. Ammâr'ın annesi sümeyye olduğunu, Hz. Yasir'in'de onlarla beraber olduğunu ifade eder. Hz. Ammâr'ın ebeveyni İslamın ilk şehitleri olduğu, bu ikisinin işkenceler ile şehit edildikleri, Hz. Ammâr'ın da takiyye yaparak izhâr-ı küfr ettiği ve netice olarak bunlar hakkında ayet nâzil olduğuna dair rivâyetler çoktur.³⁹⁹

İbn Abbas ve Katâde'den gelen başka bir rivâyete göre; Bu ayet müşrikler tarafından ikrah olunan bir cemaat hakkında nâzil olmuştur ki bunlar Hz. Bilal, Hz. Habbâb, Hz. Süheyb, Hz. Ammâr ve ebeveyni idiler. Müşrikler Hz. Ammâr'ın ebeveynine işkence ederek gözleri önünde öldürdüler. Bu durum karşısında Hz. Ammâr onların istediklerini takiyye yaparak söylemişti. Sonra bu durumu Peygamber efendimize haber verilerek, “*Ammâr kâfir oldu*” denildi. Bunun üzerine Peygamber efendimiz, “*Hayır, Ammâr tepeden tırnağa imanla doludur. İman onun etine kanına sirayet etmiştir*” buyurdu. Hz. Ammâr, Allah resûlune, ağlayarak gelir. Peygamber efendimiz ona “*durumun nedir?*” diye sual edince, Hz. Ammâr da “*durumum çok kötü Ya Resulullah! Sana küfredip, onların tapmakta oldukları putları hayırla yadedinceye kadar bana işkence ettiler ve beni bırakmadılar*” dedi. Bunun üzerine Peygamber efendimiz onun gözyaşlarını siler ve “*Eğer onlar, aynı şeyi sana bir daha yaparlarsa, sen de onlara o söylediğini tekrarla.*” buyurarak Hz. Ammâr'ın (r.a) zahiren küfür ve fiskı icab ettiren bu hareketine ruhsat yönünde onay verir. Bunun üzerine bu ayeti kerime (Nahl 106.) nâzil olur.⁴⁰⁰

Zemahşerî, (538/1144) el-Keşşâf'ta bu ayetin yorumunda konuya değinerek, takiyye ruhsatını kullanmak mı, yani Hz. Ammâr'ın yaptığı gibi Mekke müşriklerinin

³⁹⁸ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfîî, **ed-Dürü'l-Mensûr fit-Tefsîr bil-Me'sûr**, Beyrut: Darü'l-Fikr, 2002, Cilt 4, s. 248.

³⁹⁹ Tabâtabâî, **el-Mizân**, Cilt 12, s. 358.

⁴⁰⁰ Tabersî, **Mecmau'l-Beyân**, Cilt 6, s. 154; Tabâtabâî, **el-Mizân**, Cilt 12, s. 358.

istedikleri küfrü icab eden sözü söylemek mi, yoksa takiyeye ruhsatını terk ederek azimeti kullanmak mı, yani ebeveyninin yaptığı gibi dini üzere sabır ve sebat göstererek şehit olmak mı daha faziletli bir davranış olduğu hususunu ele almıştır. Kendisinin, takiyeye'ye müracaat etmeyip canı pahasına dinini her şeyden üstün tuttuğunu gösteren ebeveyninin ortaya koymuş oldukları davranışlarının daha erdemli olduğu fikrini tercih ettiğini ifade etmiştir. Buna delil olarak yine İslam'ın ilk yıllarında meydana gelmiş olan Müseyleme hadisesinde adı geçen iki sahabe hakkında Peygamber Efendimizin yapmış olduğu izahı misal olarak getirmiştir. Peygamber efendimiz: *“O öldürülen imanındaki sadakat ve samimiyet üzere şehid oldu, mübarek olsun; öbürüne gelince o da Allah'ın ruhsatını kullandı, bunda da bir zarar yoktur.”*⁴⁰¹ buyurmuştur. Bu ifadeler takiyeye'ye müsaade etmekle beraber müşriklerin zorbalıkları karşısında sabır ve direnç göstermek, onların rencide edici sözlerine aldırış etmeyip tevhid inancına muhâlif olan sözlere başvurmayan ferdin konumu, diğerine kıyasla daha üstün olduğunu izhâr edici niteliktedir.

Takiyyenin Kur'ânî niteliğini açık bir şekilde ortaya koyan ayeti kerîme, imandan sonra inkâra sapan kimsenin ahirette elem verici bir azap ile baş başa kalacağını belirtmekte ve harici nedenler sonucunda bu inkâra zorlanan kimsenin ise bu hükmün kapsamında olmadığını ifade etmektedir. Binaenaleyh Hz. Ammâr ve ebeveyni hakkında aktarılan rivâyetler de takiyeye tatbikinin bu şekilde yapıldığının en güzel örneğini ortaya koymaktadır.

Tabâtabâî ayetin anlamını izah etme ve takiyeye ruhsatını doğrulama bağlamında, Kuleynî'nin *“el Kâfi”* adlı eserinden Mes'ade b. Sadaka kanalıyla şu rivâyeti nakleder. Ebu Abdillâh'a şöyle denildi: “İnsanlar Hz. Ali'nin Kûfe'de iken minberde şöyle dediğini rivâyet ediyorlar: Ey insanlar! Bana sövmeye (sebbetmeye) çağrılacaksınız, o zaman bana sövün. Sonra benden teberrî etmeye (uzak olmaya) çağrılacaksınız, ancak benden teberrî etmeyin.” Ebu Abdillâh dedi ki: İnsanlar Hz. Ali'ye ne kadar da fazla yalan isnad ediyorlar! Sonra olayın gerçek şeklini anlattı. Oysa Hz. Ali şöyle dedi: Bana sövmeye çağrılacaksınız, o zaman bana sövün. Sonra benden teberrî etmeye çağrılacaksınız, fakat ben Hz. Muhammed'in dini üzerineyim. Ama

⁴⁰¹ Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, **el-Keşşâf an Hakâiki ğavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl**, Adil Ahmed Abdülmevcud ve Ali Muhammed Muavviz (thk.), Riyad: Mektebetü'l- Ubeykân, 1998, Cilt 1, s. 476.

“benden teberrî etmeyin” ifadesini kullanmadı. Sonra Ebu Abdillah’a soruyu soran kişi şöyle dedi: “Peki teberrî etmeyi değil de öldürülmeyi tercih ederse, bunun hakkında görüşün nedir?” Ebu Abdillah şöyle cevap verdi: Allah’a yemin olsun ki o kimsenin böyle bir mecburiyeti yoktur. O kişi, ancak Mekke halkı onu zorladığı zaman Ammâr b. Yâsir’in kalbi imanla dolu olarak yaptığını yapar. Allah onun hakkında şu ayeti indirdi: “Kalbi imanla dolu olduğu halde zorlanan kimse hariç”. Peygamber efendimiz, o zaman ona şöyle demişti: “Ey Ammâr! Eğer onlar bu davranışlarını tekrar yaparlarsa sen de tekrar aynısını yap. Zira Allah (cc), senin mazur olduğuna dair ayet indirdi. Senin durumun onlar tekrarladığı zaman yaptığını tekrarlamaktır.”⁴⁰²

Tabâtabâî, Ammâr b. Yâsir (r.a) ile ilgili olan rivâyeti kritize ederek bu olaydaki takiyyenin vacip olduğu hükmünü verir. Peygamber efendimizin “*Senin durumun onlar tekrarladığı zaman yaptığını tekrarlamaktır.*” sözü, ayeti destekler mahiyette gelmiştir. Ayetteki istisnâ ile bir kişi istisnâ edilmemiş, genel bir kural olarak gelmiştir. Bu kural da “*Kalbi imanla dolu olarak mutmain iken dini inkâr etmeye zorlanma*” ifadesidir. Ancak bunun Allah (c.c) ve Peygamber efendimizden gelen bir emir olması ve açık bir şekilde istisnâ edilmesi bu kuralın cevazını göstermektedir. Bu emrin caiz olması ile beraber kişinin canını tehlikeye atmasına bir yol yoktur. Binaenaleyh bu cevaz, emrin mubah olmasına değil, vacip olmasına delalet etmektedir.⁴⁰³

“*Sonra şüphesiz ki Rabbin, eziyete uğratıldıktan sonra hicret eden, sonra Allah yolunda cihad edip sabreden kimselerin yanındadır. Şüphesiz Rabbin bundan sonra da çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*”⁴⁰⁴

Ayetin orijinalinde geçen futinû (فُتِنُوا) kelimesini mechûl formuyla okuyanlar, bu ayetin Mekke’de ikamet eden zayıf ve kimsesizler (Müstez’af) hakkında nâzil olduğunu dile getirmişlerdir. Sünnî ve Şîî müfessirlere ait olan tefsirlerin neredeyse tamamında mevcut olan bir rivâyete göre bu zayıf ve kimsesiz olan kişiler, Bilal, Süheyb, Ammâr’dır (r.a). Bu kimseler İslam dinini seçtikten sonra eski dinlerine dönmeleri için türlü türlü işkence ve baskılara maruz kalmışlar, bu durumda olan Mü’millerden bazıları, Mekke müşriklerinin dayatmış oldukları küfür telkinlerini kalpleri ile kabul etmedikleri halde lisanları ile söylemişlerdir. Onlardan birisi de Hz.

⁴⁰² Kuleynî, **a.g.e.**, Cilt 2, s. 219; el-Hürri, **a.g.e.**, Cilt 16, s. 225.

⁴⁰³ Tabâtabâî, **el-Mizân**, Cilt 12, s. 360.

⁴⁰⁴ **Kur’ân**, Nahl Sûresi, Ayet 110.

Ammâr'dır. Zira o takiyye yaparak baskı ve işkencelerden kurtulmuş, sonra da Medineye hicret etmiştir.⁴⁰⁵ Burada dikkat çeken husus Hz. Ammâr'ın inkârının geçici olmasıdır. O söz konusu kötü durumdan kurtulur kurtulmaz hemen Peygamber ve ashabın yanına koşmuş ve kötü bir şey yapmak zorunda olduğu için üzüntüsünü Peygambere arz etmiştir.

Tabâtabâî bu ayetin yorumunda takiyye'ye temas ederek şöyle demektedir: "Mekke müşrikleri Mü'minleri yeni dinlerinden eski dinlerine döndürmek için çeşit çeşit işkenceler uyguluyorlardı. İşkence edilen ailelerden biri de Hz. Yasir, Hz Sümeyye ve oğulları olan Hz. Ammâr'dır. Hz. Yasir ve Hz. Sümeyye işkencelere dayanamayıp can verdiler ve İslam'ın ilk şehitleri oldular. Hz. Ammâr ise zahiren onların dediklerini yerine getirerek takiyye ile onlardan kurtulmuştur. Bu da ayetin kendisinden önceki 106. ayetle ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ayet, kâfirleri uğrayacakları hüsrân ile tehdit ederken işkencelere sabreden ve işkenceden kurtulduktan sonra hicret edip cihad eden Muhacirleri rahmet ve mağfiretle tebşir etmektedir."⁴⁰⁶

3.4.9. Kehf Sûresi 18/14-15. Âyetleri

وَرَبَّنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَنْ نَدْعُوها مِنْ دُونِهَا لَقَدْ قُلْنَا إِذْ شَطَطًا (١٤) هُوَ الَّذِي اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لَوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِم بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا

"Kalkıp da, "Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir. Ondan başkasına asla ilah demeyiz. Yoksa andolsun ki saçma bir söz söylemiş oluruz. Şunlar, şu kavmimiz, ondan başka tanrılar edindiler. Onlar hakkında açık bir delil getirselerdi ya! Artık kim Allah'a karşı yalan uydurandan daha zâlimdir?" dediklerinde onların kalplerine kuvvet vermiştik."

Klasik tefsir kitaplarının çoğunda Ashab-ı Kehf Kıssası'nın sebab-i nüzûlünü İslam'ın ilk yıllarında Mekke müşriklerinin Medine'deki Yahudilere Peygamber Efendimizin sıfatı hakkında bilgi sahibi olmak ve vahiy ile olan ilişkisini öğrenmek üzere bazı kişilerin gönderilmesi olayına dayandırmaktadırlar. Bu hadisede Yahudi âlimler, kendilerine gelen kimselere Peygamber efendimize üç soru sormalarını istemişler,

⁴⁰⁵ Tabersî, *Mecmau'l-Beyân*, Cilt 6, s. 154.

⁴⁰⁶ Tabersî, *Mecmau'l-Beyân*, Cilt 6, s. 155; Tabâtabâî, *el-Mîzân*, Cilt 12, s. 359.

bunlara vereceği yanıtın ona Allah (c.c) tarafından vahyin gelip gelmediğini ortaya koyacağını söylemişlerdir.

Taberî’de (ö. 310/923) İbn İshâk (ö.151/768) kanalıyla aktarılan bu rivâyet şu şekilde yer almaktadır:

“Nadr b. Hâris, Kureyş’in şeytanlarından idi. Peygamber efendimize eziyet ve düşmanlık ederdi. Bu kişi Hîre’ye gitmiş, orada Rüstem ve İsfendiyar hikayelerini öğrenmişti. Peygamber efendimiz bir meclise oturup Allah’ı (c.c) zikredip önceki ümmetlerin başlarına gelen musibetleri, kavmine anlattığı zaman o meclisten kalkar kalkmaz, bu adam hemen arkasından o meclise gelir oturur ve “Ey Kureyş topluluğu! Vallahi ben ondan daha güzel söylerim. Gelin size onun anlattıklarından daha güzelini anlatayım” der, sonra onlara Pers meliklerinden bahsederdi. Kureyşliler, bunu Utbe b. Muayt ile beraber Medine’de yaşayan Ahbâr-ı Yehûd’a göndermişler ve onlara Peygamber efendimizden, durumundan ve bahsettiklerinden sormalarını istemişlerdir. Zira onlar eski kitap ehli idi ve onlarda enbiyaya dair Kureyş’te bulunmayan malumat vardı. Bunun üzerine ikisi çıkıp Medine’ye gitmiş ve Yahudi âlimlerine Peygamber efendimizin durumunu sormuşlardır. Ahbâr-ı Yehûd “Ona şu üç soruyu sorun.” demişlerdir:

1- Evvelki dönemde yaşayan Allah (c.c) için kıyam yapan o genç yiğitleri (Ashab-ı Kehf) sual edin, onların haberleri gerçekten garip ve şaşırtıcıdır.

2- Hâkimiyeti yeryüzünün doğusundan batısına kadar ulaşan Zülkarneyn’i yani çokça dolaşan adamı (er-Raculü’t-tavvaf) sorun; bunun kıssası nedir?

3- Bir de ruhun mahiyetini sorun.

Şayet size onları haber verirse, o, Allah (c.c) tarafından gönderilmiş hak peygamberdir, ona ittiba edin. Şayet haber veremezse, kendi hevasından konuşan biridir, ne isterseniz yapın. Bunun üzerine Nadr ve arkadaşı Mekke’ye dönüp Kureyşli’lere “size Muhammed’le aramızı ayıracak bir şey getirdik” diyerek Yahudi âlimlerinin söylemiş oldukları şeyi anlattılar. Daha sonra Peygamber efendimize gelerek bunu sual ettiler. Peygamber efendimiz “Sorduklarınızı yarın haber veririm.” buyurmuş, ancak istisnâ yapmamış yani İnşaallah: Allah dilerse dememişti. Bunun üzerine Peygamber efendimiz on beş gece beklemiş fakat vahiy gelmemiştir. Hatta Mekkeliler: “Muhammed, bize sorularınıza yarın cevap veririm, diye vaatte bulundu, ancak on beş gün geçti hâlâ sorduğumuza cevap vermiyor.” diye dedikoduya başladılar. Binaenaleyh Peygamber efendimiz çok sıkılmış ve üzölmüştü. Daha sonra vahiy meleği, Allah’tan (c.c) Ashab- Kehf süresi ve beraberinde İsrâ süresinin 85. ayetiyle geldi ki bunlar, müşriklerin sorduğu üç soruyu da ihtiva etmektedirler.⁴⁰⁷

Söz konusu olan bu rivâyetin bir benzeri de Şîî alimler tarafından temel kaynak olarak kabul edilen ve rivâyet tefsirleri kategorisinde değerlendirilen Kummî tefsirinde nakledilmektedir. Ancak bu üç suale ilaveten dördüncü bir soruyu daha eklemiştir ki bu da kıyametin ne zaman kopacağı meselesidir.⁴⁰⁸

⁴⁰⁷ et-Taberî, a.g.e., Cilt 15, s. 191- 192.

⁴⁰⁸ Kummî, a.g.e., Cilt 2, s. 32.

Yukarıdaki rivâyete göre Ashab-ı Kehf Kıssasına Kur'ân'da yer verilmesinin nedeni Yahudi menşeli olup Kureyş'lilerin Peygamber efendimize sordukları bu üç sualden birisine cevap verilmesidir.

Kur'ân'da Ashab-ı Kehf'in adları veya hangi toplumdan oldukları hakkında bilgi verilmemiştir. Kur'ân, bunların isimlerini ve hangi toplumdan olduklarını beyan etmek yerine, maksada muvafık olarak Ashab-ı Kehf'in beş tane hususiyetini açıklamıştır. Birinci hususiyetleri genç yiğitler olmaları,⁴⁰⁹ ikinci hususiyetleri putları terkedip Allah'a (c.c) iman etmiş olmaları,⁴¹⁰ üçüncü hususiyetleri dua ve niyazla Allah'a (c.c) yönelmiş olmaları,⁴¹¹ dördüncü hususiyetleri Allah'tan arzu ettikleri rüşt ve bağışlama sonucunda kalplerinin sağlamlaştırılmış olmaları⁴¹² ve hidayetlerinin artırılmış olmaları, son olarak beşinci hususiyetleri ise kuru ve eylemsiz değil bilakis fiiliyata geçmiş bir tevhit anlayışını benimsemeleridir ki bunu herhangi bir delili ortaya koymaksızın Allah'ı (c.c) bırakıp başka varlıkları ilah kabul eden zâlim soydaşlarına karşı baş kaldırmalarından (kıyam etmelerinden)⁴¹³ anlıyoruz.

İman eden gençler hakkında Kur'ân'da yukarıdaki özelliklerin dışında net olarak başka bilgiler verilmemiştir. Buna rağmen Kur'ân'da açıklanmayan bütün konularda olduğu gibi, gençlerin kimlikleri, isimleri, sayıları, soyları, ait oldukları toplumları, yaşadıkları zaman ve mağaranın bulunduğu veya kendilerinin yaşadıkları yer ile alakalı olarak birçok görüş ortaya atılmıştır.

Klasik olsun, Modern olsun hemen hemen bütün müfessirlerin zihinlerini meşgul eden bu kıssa hakkında Allame Tabâtabâi'de teferruatlı bir şekilde tefsirinde yer vermiştir. Ancak burada çalışmanın amacı göz önünde bulundurularak bütün bu görüşler hakkında bilgi verilmemiştir.

Ashab-ı Kehf kıssasının anlatıldığı Kehf suresi Mekki olan surelerdendir. Bu kıssa surenin 9 ile 26. ayetler arasında anlatılmıştır. Bazı Şîî kaynaklarına göre 14. ayet, Allah (c.c) için kıyam yapan o genç yiğitlerin inandıktan sonra soydaşları içinde buldukları süre zarfında takiyye yaptıklarına işaret etmektedir.

⁴⁰⁹ Kur'ân, Kehf Sûresi, Ayet 13.

⁴¹⁰ Kur'ân, Kehf Sûresi, Ayet 13.

⁴¹¹ Kur'ân, Kehf Sûresi, Ayet 10.

⁴¹² Kur'ân, Kehf Sûresi, Ayet 14.

⁴¹³ Kur'ân, Kehf Sûresi, Ayet 14.

Yiğit gençlerin tevhit kelimesini duyurmak ve hakkı izhâr etmek için gerçekleştirdikleri başkaldırışın, Allah (c.c) için bir kıyam olduğu hususunda ittifak vardır. Ancak bu kıyamın ne zaman, nerede ve nasıl vuku bulduğu ayette beyan edilmemiştir. Şu iki rivâyet bu konudaki açıklamaları şekillendirmiştir:

Birincisi, Taberî'nin, *Câmi'u'l-Beyân* adlı eserinde yer alan ve Katâde'den (ö. 117/735) naklettiği şu rivâyettir:

“Allah (c.c) için kıyam eden o yiğit gençler, zâlim Dakyanus'un huzuruna kalktıklarında, putlara ibadet etmeyi terk ettikleri için zâlim hükümdarın kendilerini azarlamasına aldırış etmeden şöyle dediler: “Bizim Rabbimiz yerin ve göğün Rabbi, bu ikisi ve bunların içindeki varlıkların sahibidir. Senin ilahların ise özleri itibariyle rab olmayıp, rab kabul edilmiş varlıklardır. Rabbe ibadeti terk edip, merbubeye tapmamız mümkün değildir. Allah'tan (c.c) başka varlıklara ilah demeyiz, çünkü onun dışında kalan her şey O'nun yarattıklarıdır.”⁴¹⁴

İkincisi ise Fahreddin Râzî'nin (ö. 606/1210) *Tefsîrû'l-Kebîr* ismiyle şöhret bulan eserinde yer alan ve Mücâhid'den (ö. 103/72) aktardığı şu rivâyettir:

“Onlar kavmin önde gelenlerindendi. Birbirlerinden habersizce şehirden ayrıldılar ve şehrin arka taraflarında bir yerde toplandılar. İçlerinden biri şu ana kadar kimsenin hissetmemiş olacağı şeyler hissediyorum ve Rabbimin yerin ve göğün Rabbi olan Allah (c.c) olduğunu düşünüyorum demiştir.”⁴¹⁵

Tabâtabâî bu rivâyetlerden birincisini tercih etmiştir. Çünkü *أَذْقَامُوا فَقَالُوا* ifadesi, onların bu söze başlarken putlara ibadet etmeyi emreden, buna zorlayan ve Allah'a (c.c) ibadet etmekten alıkoyan zorba hükümdarın veya avamın olduğu bir mecliste söylediklerine işaret etmektedir. Böylelikle onlar büyük bir tehlikenin içinde oldukları halde soydaşlarına muhâlefet ettiklerini ilan edip, Allah için kıyamda bulunarak onlardan ayrıldılar. *“Mademki siz onlardan ve Allah'ın dışında tapmakta oldukları varlıklardan uzaklaştınız, o halde mağaraya sığınınız ki, rabbiniz size rahmetini yaysın; işinizde sizin için fayda ve kolaylık sağlasın.”⁴¹⁶* ifadesinin delalet ettiği gibi kavimleri, onları tehdit edip her taraftan onlara hücum ediyordu.

Bu ayet onlar hakkında nakledilen rivâyetleri pekiştirmektedir. Onlardan altı tanesi hükümdarın işleri hakkında kendileri ile istişare ettiği özel adamları idi. Bunlar hükümdarın meclisinde kalkarak tevhid dinini ilan ettiler ve Allah'a (c.c) ortak koşmayı nefyettiler. Bu durum onların imanlarını gizleyip takkiye ile amel ettiklerine dair varid olan rivâyetlere aykırı değildir. Zira onlar imanlarını açığa vurmadan önce

⁴¹⁴ Taberî, **a.g.e.**, Cilt 15, s. 207.

⁴¹⁵ er-Râzî, **a.g.e.**, Cilt 7, s. 90.

⁴¹⁶ **Kur'ân**, Kehf Sûresi, Ayet 16.

toplumlarında takiyye yolu ile bu hallerini sürdürmeyi caiz görüyorlardı. Sonra onlar soydaşlarını hayrete düşürecek şekilde imanlarını açığa vurarak onlardan ayrılmışlardır. Çünkü onların imanlarını izhâr etmeleri sebebiyle toplumlarının içerisinde hayatlarını idame imkanları kalmamıştı. Yoksa şüphesiz öldürüleceklerdi.⁴¹⁷

Şîi ulemâsı, bir taraftan takiyyenin uygulamasını ilk insan Hz. Adem'in zamanına kadar götürürken, diğer bir taraftan da Ebu Abdullah'tan nakledilen "Ashab-ı Kehf imanlarını gizlediler ve küfrü izhâr ettiler. Allah (c.c) onların mükâfatlarını iki kat verdi." rivâyetini delil getirerek inancın ifa edilmesi hususunda en iyi misalin "Ashabu'l-Kehf" olduğunu ifade etmişlerdir.⁴¹⁸ Bu rivâyete paralel olarak Kuleynî'nin "*Usûlu'l-Kâfi*" isimli eserinde şu haber aktarılmaktadır. Hiçbir kimsenin takiyyesi, Ashab-ı Kehf'in takiyyesine ulaşmamıştır. Onlar kemer takıp bayramlarda hazır bulunuyorlardı. Allah (c.c) onların mükâfatlarını iki kat verdi.⁴¹⁹

Ashab-ı Kehf, aralarında önceden yapılmış herhangi bir sözleşme olmaksızın şehirlerinden çıkmışlardı. Bunu hak olan sözü açıklamalarına ve tevhit inancını benimsemelerine engel olan şirk diyarından hicret etmek için yapmışlardı. O gençler şehirlerinde tanınan ve meşhur altı kişiydiler. Onların; ailelerinden, mallarından ve vatanlarından yüz çevirmelerindeki asıl gayeleri, putperestliğe karşı Allah (c.c) için kıyamda bulunmalarındır.

*"Bizim rabbimiz, göklerin ve yerin rabbidir; O'ndan başkasına asla tanrı deyip yakarmayız. Yoksa kesinlikle yanlış bir şey dillendirmiş oluruz."*⁴²⁰ ifadesi onların ilk kıyamları olduğunu gösteriyor. Bu kıyam, soydaşlarının dinini yermek ve inkarcıların dinine karşı çıkmak için değildir. Zaten onların durumu buna izin vermiyordu. Bu kıyam, sadece Allah (c.c) için olduğu ve onların tevhit kelimesine olan kararlılıklarını göstermek içindir.

Her ne kadar Ashab-ı Kehf'in "*(Haksızların karşısında) ayağa kalkıp şöyle derken onların yüreklerini güçlendirdik: "Bizim rabbimiz, göklerin ve yerin rabbidir; O'ndan başkasına asla tanrı deyip yakarmayız."*

⁴¹⁷ Tabâtabâî, **el-Mizân**, Cilt 13, s. 249.

⁴¹⁸ Ayyaşi, **a.g.e.**, Cilt 2, s. 347.

⁴¹⁹ Kuleynî, **a.g.e.**, Cilt 2, s. 218; Ayyaşi, **a.g.e.**, Cilt 2, s. 349.

⁴²⁰ **Kur'ân**, Kehf Sûresi, Ayet 14.

⁴²¹ **Kur'ân**, Kehf Sûresi, Ayet 14.

imanı ortaya koymaya delalet ediyor denilse de,⁴²² soydaşları arasında kaldıkları günlerde takiyye yolunu tuttıkları şüphesizdir. Zira ayetlerin siyakına baktığımızda bu iki ayet, gençlerin şehirde toplumun arasında buldukları süre içerisinde takiyye yolunu tuttıklarını nefyetmediği ortaya çıkarıyor.⁴²³

Gençlerin bu durumunu Seyyid Kutub (ö. 1967) tefsirinde şu şekilde açıklıyor:

“İşte burada Rab'lerine inanmış olan o gençlerin durumu son derece kat'i ve aşikâr olarak ortaya çıkıyor. Davranışlarında bir gevşeklik ve bitaraf olma durumu mevzûbahis değildir. Bu genç yiğitlerin bedeni yapıları güçlü ve dinç, imanları da sağlamdır. Buldukları toplumun inanç sistemini de şiddetle kınıyorlar ve yeriyorlardı. Şüphesiz bir daha birleşmemek üzere ayrılmış olan iki hareket metodu ortaya çıkmıştır. Artık bir arada hayat sürdürmenin ve ortak bir noktada buluşmanın imkânı yoktur. Öyleyse inancı muhafaza etmek gayesiyle kimseye görünmeden bir yerlere sığınma zaruri bir hale gelmiştir. Bu gençler, zorba ve inkârcı bir ortamda doğru yolu bulan, ancak bu ortamda inançlarını açığa vurdukları takdirde kendilerine yaşam hakkı tanınmayacağını biliyorlardı. Toplumlarının sapkınlıklarını hoş görüp takiyye yoluyla onların tanrılarına kulluk ederek gizlice Allah'a (c.c) ibadet edemeyeceklerinin farkına vardılar.”⁴²⁴

Şîi müfessirlerin önde gelenlerinden biri olan Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan b. Alî et-Tûsî (ö. 385/995), Allah (c.c) için zâlim hükümdara baş kaldıran o imanlı gençler; *“(Haksızların karşısında) ayağa kalkıp şöyle derken onların yüreklerini güçlendirdik: "Bizim rabbimiz, göklerin ve yerin rabbidir; O'ndan başkasına asla tanrı deyip yakarmayız. Yoksa kesinlikle yanlış bir şey dillendirmiş oluruz.”* sözlerini söyleyerek imanlarını izhâr etmişlerdir. Binaenaleyh takiyye ile amel etmemişlerdir demektedir.⁴²⁵ İlgili ayetler ışığında yapılan tefsirleride dikkate alarak bizim vardığımız sonuç şudur: Sûrede söz konusu edilen gençler belli bir süreliğine inançlarını ifşâ etmeyip takiyye yolunu seçmiş olabilirler. Ancak stratejik olarak kendilerini hazır hissettikleri anda imanlarını izhâr etmekten ve bu uğurda karşılaşacakları cefâları çekmeye göze almaktan bir an bile geri durmamışlardır. İnançlı bu gençlerin mücâdeleleri Kur'ân'da örnek alınacak bir misal olarak her zaman yerinde duracaktır.

3.4.10. Kehf Sûresi 18/19-20. Âyetleri

وَكَذَلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِيَتَسَاءَلُوا بَيْنَهُمْ قَالَ قَائِلٌ مِّنْهُمْ كَمْ لَبِئْتُمْ قَالُوا لَبِئْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالُوا رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِئْتُمْ فَابْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ فَلْيَنْظُرْ أَيُّهَا أَزْكى طَعَامًا فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَدًا (١٩) إِنَّهُمْ إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ أَوْ يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَلَنْ تُفْلِحُوا إِذًا أَبَدًا

⁴²² Tûsî, a.g.e., Cilt 7, s. 15.

⁴²³ Tabâtabâî, el-Mîzân, Cilt 12, s. 249-250.

⁴²⁴ Seyyid Kutub, Fî Zilâli'l-Kur'ân, Beyrut: Dâru's-Şuruk, 1985, Cilt 15, s. 86.

⁴²⁵ Tûsî, a.g.e., Cilt 7, s. 15.

“İşte böyle uyuttuğumuz gibi onları uyandırdık da birbirlerine sormaya başladılar; içlerinden biri, "Ne kadar kaldınız?" dedi. (Diğerleri) "Bir gün ya da günün bir parçası kadar kaldık" dediler; ve eklediler, "Kaldığınız müddeti rabbiniz daha iyi bilir. Şimdi siz içinizden birini şu gümüş paranızla şehre gönderin de baksın, hangisinin yiyeceği daha temiz ise size ondan erzak getirsin; ayrıca çok dikkatli davranın da sakın varlığınızı kimseye sezdirmesin.”

“Çünkü onlar eğer sizi ele geçirirlerse ya taşıyarak öldürürler ya da kendi dinlerine döndürürler; işte o zaman ebediyen kurtuluşa eremezsiniz.”

Ölümden sonra dirilmenin hak olduğunu ispat eden Kur’ân’i delillerden birisi de Ashab-ı Kehf kıssasının anlatıldığı bu ayetlerdir. Bu ayetlerle insanlara, ba’s, haşr ve neşr konusundaki Allah’ın (c.c) vadinin hak olduğunu ve kıyametin gerçekleşeceğinde şüphenin olmadığı anlatılmaktadır. Kıssanın anlatılmasındaki temel dini hedef bu iken⁴²⁶ bir takım Şîi alimler “Allah (c.c) bu ayetlerde, Mağara arkadaşlarının iman ettikten sonra takiyye yolunu tuttuklarına işaret etmiştir”⁴²⁷ demektedirler.

Mağara yâranı şehre yolladıkları arkadaşlarına birtakım uyarılarda bulunmuşlardır. Bunlardan birincisi alınacak olan yiyeceğin mahiyeti ile alakalıdır. İkincisi şehre giden kişiden çok dikkatli ve nezaketle davranmasını istemeleridir. Üçüncü bir husus ise şehre gönderilen kişinin yakalanması durumunda akıbetinin ne olacağı hususudur ki yakalanması durumunda ya taşlanarak öldürülecek olması ya da putperestlerin dinine dönme mecburiyetinde kalacak olmasıdır.⁴²⁸ O yiğit gençlerin tembihte bulunurken taşla öldürülme biçimini diğer öldürülme çeşitlerine karşı tercih etmelerinin sebebi, bu öldürülme çeşitlerinin en kötüsü olarak görülmesi, nefret ve kovma manasına şâmil olması ve şehir halkının tamamı onlara dinleri sebebiyle düşman olduğu hususunu tembih etmek içindir.⁴²⁹ Ashab-ı Kehf, tevhid inancından dönmeyi, taşlanarak öldürülmekten daha kötü görmüş ve “işte o zaman ebediyen kurtuluşa eremezsiniz.” ifadesini söyleyerek korkulacak duruma dikkat çekmişlerdir.

Küfür beldelerinde ikamet etmek zorunda kalan ve kendi soydaşları arasında zayıf esirler gibi mahsur kalan kimse için, aklın ve Allah’ın (c.c) ; “Kalbi imanla dolu

⁴²⁶ Elmalılı, a.g.e., Cilt 5, s. 3229.

⁴²⁷ Rıdvânî, a.g.e., s. 276.

⁴²⁸ Elmalılı, a.g.e., Cilt 5, s. 3230; et-Taberî, a.g.e., Cilt 15, s. 224.

⁴²⁹ Tabâtabâî, el-Mizân, Cilt 13. s, 258.

olduğu halde baskı altında kalanın durumu müstesna olmak üzere... ”⁴³⁰ ve “Mü’minler mü’minleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin. Kim bunu yaparsa artık Allah’la olan bağını koparmış demektir. Ancak onlardan gelebilecek bir tehlikeden korunmanız başkadır... ”⁴³¹ ifadelerinin hükmü, kalbiyle iman eden bir kimsenin diliyle inkarda bulunması caizdir. Fakat onlardan kurtulan kimse inanç ve amelinde hürdür. Sonra bu kimse kendisini bir tehlike içerisine atsa ve küfür toplumunda mahsur kalmaya neden olsa, bu takdirde hakkı ifade etmeye ve insanî, dinî vazifelerini ifa etmeye muktedir olamaz. Dolayısıyla bu kimseye mutluluk haram olur ve asla iflah olamaz. Nitekim Kur’ân-ı Kerimde bu kimseler hakkında, “Kendilerine zulmetmekte iken meleklerin canlarını aldığı kimseler var ya; melekler onlara şöyle derler: “Ne durumdaydınız? (Niçin hicret etmediniz?)” Onlar da, “Biz yeryüzünde zayıf ve güçsüz kimselerdik” derler. Melekler, “Allah’ın arzı geniş değil miydi, orada hicret etseydiniz ya!” derler. İşte bunların gidecekleri yer cehennemdir. O ne kötü varış yeridir.”⁴³² buyurulmaktadır.⁴³³

Böylece Allah’ın (c.c) “*kendi dinlerine döndürürler*” sözünden sonra “*işte o zaman ebediyen kurtuluşa eremezsiniz.*” ifadesinin gelmesindeki anlam ortaya çıkmaktadır. İşte bu yorum ile, şu söylenen söz nazar-ı itibardan düşer: İmanı gizlemekle beraber ikrah sebebiyle küfrü izhâr eden kimse her hâlükârda af olunmuşken ve onların durumu da ikrah durumu iken nasıl olurda ayetin son kısmında “*işte o zaman ebediyen kurtuluşa eremezsiniz.*” denilmiştir. Şayet Ashab-ı Kehf, inkâr eden soydaşlarına kendilerini arzetseler veya kendi yerlerini onlara gösterip bunun neticesinde vevlki zorlada olsa onların dinlerine döndürülseler, bu Ashab-ı Kehf’in kendi seçimleri sebebi ile olduğu için herhangi bir mâzeretleri yoktur.

Tabâtabâî bu soruna inandırıcı olmayan üç cevabı belirttikten sonra herbir cevabı kritize eder;

a) Bir kimsenin küfre icbâr edilmesi bazen şeytanın ikna yeteneği sayesinde o kişiye küfrü güzel göstermesine neden olur. Ve böylece o küfür üzerinde devamlılık sağlanmış olur. Müellif buna şöyle cevap vermiştir; O zaman bu durumda “kesin olarak

⁴³⁰ Kur’ân, Nahl Sûresi, Ayet 106.

⁴³¹ Kur’ân, Âli İmrân Sûresi, Ayet 28.

⁴³² Kur’ân, Nisa Sûresi, Ayet 97.

⁴³³ Tabâtabâî, el-Mizân, Cilt 13, s. 258.

kurtuluşun olamayacağına hüküm verildiği zaman ebediyen kurtuluşunuzun olamayacağından korkulur” sözünü söylemek lazım gelir.

b) Kişinin herhangi bir zorlama olmaksızın onların dinine sadece çağrılmakla dönmek istemesi halinde böyle bir sözü söylemek caiz olur. Müfesirimiz, buna; “Ashab-ı Kehf’in kıssasının siyâkı böyle bir durumu desteklememektedir” diye karşı çıkmaktadır.

c) Geçmiş asırlarda mutlak olarak takiyye yaparak küfrü izhâr etmek diye bir şey olmadığı ve onlara da buna başvurma izni verilmediği için “işte o zaman ebediyen kurtuluşa eremezsiniz.” sözünü söylemek caiz olmuştur. Buna ise; “herhangi bir delili yoktur” diye cevap vermiştir.⁴³⁴

Tabâtabâî’inin eserinde, müracaatta bulunduğu kaynaklardan birisi olan “*Mecmau’l-Beyan fî Tefsîri’l-Kur’ân*” adlı eserin sahibi Tabersî’ye nadiren olsa da itirazda bulunduğu ve eleştirdiği yerlerden birisi de bu konudur.

Bir kısım Şîa ulemâsı Ashab-ı Kehf’in iman ettikten sonra ortaya koymuş oldukları davranışlarını takiyye sadedinde değerlendirmişlerdir. Bunu ispatlamak için de bu ayetleri delil olarak getirmişlerdir. Şîîler söz konusu olan bu ayetlerden yola çıkarak takiyyeyi baskı ve işkence durumlarında müracaat edilebilecek bir ruhsat olmaktan çıkartıp neredeyse dînî bir ilke konumuna çıkartarak bunu herhangi bir dini prensip gibi her zaman ve zeminde uygulanabilecek bir pozisyona sokmuşlardır.

3.4.11. Kehf Sûresi 18/95-98. Âyetleri

قَالَ مَا مَكَّنِّي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا ﴿٩٥﴾ أَتُوبِي زُبَرَ الْحَدِيدِ حَتَّىٰ إِذَا سَاوَىٰ بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ قَالَ انْفُخُوا حَتَّىٰ إِذَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ أَتُوبِي أفرغ عليه قطراً ﴿٩٦﴾ فَمَا اسطَاعُوا أَن يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا ﴿٩٧﴾ قَالَ هَذَا رَحْمَةٌ مِن رَّبِّي فَإِذَا جَاءَ وَعَدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا

“Zülkarneyn şöyle cevap verdi: "Rabbimin beni içinde bulundurduğu nimet ve kudret sizinkinden üstündür. Siz bana kuvvetinizle destek olun da, sizinle onlar arasında aşılmaz bir engel (set) yapayım. Bana, demir kütleleri getirin." Nihayet (vadiyi demirle doldurup) iki dağın arasını aynı seviyeye getirince, "Ateşi körükleyin!" dedi. Artık onu kor haline getirdiği vakit, "Getirin bana, üzerine bir miktar erimiş bakır döküyüm" dedi.

⁴³⁴ Tabâtabâî, *el-Mizân*, Cilt 13, s. 258-259.

Artık onu ne aşabildiler ne de delebildiler. Zülkarneyn, "Bu, rabbimden bir rahmettir. Fakat rabbimin vaadi gelince O, bunu yerle bir eder. Rabbimin vaadi haktır" dedi.

Bu ayetlerde Hz. Zülkarneyn'in kıssasından bahsedilmektedir. Binaenaleyh Yahudi alimlerinin Peygamber efendimize sorulması ve nübüvvet davasının doğruluğunun tesbiti hususunda Kureyş'e önerdikleri üç sorudan birisi de bu kıssada dile getirilenlerdir.

Tabâtabâî, Kur'ân'da kıssası anlatılan Hz. Zülkarneyn'in, Ye'cüc ve Me'cüc'ün kimler olduğu ve söz konusu olan seddin nerede inşa edildiği meselesi üzerinde durarak zaman içinde bunlar hakkında ortaya atılmış olan farklı görüşleri el-Mîzân'da tek tek dile getirmektedir. Bu ileri sürülen görüşlerin hatalı olduklarını delillerle ortaya koyarak eleştirmektedir.⁴³⁵ Ancak çalışmamızın amacını aşacağı için bu konuya değinmeyeceğiz.

Şîî âlimler, ayette geçen "*Zülkarneyn şöyle cevap verdi: "Rabbimin beni içinde bulundurduğu nimet ve kudret sizinkinden üstündür. Siz bana kuvvetinizle destek olun da, sizinle onlar arasına aşılmaz bir engel yapayım."* ifadelerini esas alarak, Hz. Zülkarneyn'in Yecüc ve Mecüc'e karşı aldığı tedbirlere dair bir takım ifadeleri takiiyyeye yorumlamışlardır. Bununla ilgili Ayyaşî tefsirinde Cafer es-Sadık'ın "*Siz bana kuvvetinizle destek olun da, sizinle onlar arasına aşılmaz bir engel (set) yapayım."* manasındaki ayet ile "*(İşte bundan sonra Ye'cüc ve Mecüc) Artık onu (seddi) ne aşabildiler ne de delebildiler."* manasındaki ayetin takiiyyeye müteveccih temsillerden olduğunu ifade ederek ayette geçen "nakb" sözünün takiiyye ile amel etmek olduğunu ileri sürmüştür. Halbuki Râgıp el-İsfahânî, *Müfredât* adlı eserinde deride ve duvarda oluşan deliğe "Nakb" tahtada olduğunda ise "sekb" isminin verildiğini nakletmektedir.⁴³⁶

Yine aynı tefsirde nakledilen başka bir rivâyette ise Cafer es-Sadık'ın söz konusu ayetler hakkında ifade ettiği temsilin izahı bulunmaktadır. Çünkü o, âyetlerle alakalı olarak şöyle bir açıklamada bulunmuştur. "*İşte bunun gibi takiiyye ile amel edildiği zaman hiçbir gedik bulamazlar. Hileleri de asla kâr etmez. Çünkü takiiyye, senin*

⁴³⁵ Tabâtabâî, *el-Mîzân*, Cilt 13 s. 200- 207.

⁴³⁶ İsfahânî, *a.g.e.*, s. 820.

ve Allah'ın düşmanı arasında oluşan ve asla gedik açılmayan sapasağlam bir kale/surdur.”⁴³⁷

Nitekim akabinde gelen ayette aynı şekilde “Zülkarneyn, “Bu, rabbimden bir rahmettir. Fakat rabbimin vaadi gelince O, bunu yerle bir eder. Rabbimin vaadi haktır” dedi.” ifadesindeki “rahmet” kelimesi ile takiyyenin kastedildiği, Allah'ın (c.c) va'dinin gerçekleşmesinin ise gaybette olan imamın ortaya çıkması manasına geldiği, “yerle bir olması” sözü ile de kaim imamın ortaya çıkmasıyla takiyyenin artık caiz olmadığı şeklinde yorumlanmıştır.⁴³⁸

Tabâtabâî bu rivâyetler hakkındaki görüşünü beyan ederken bunların Ehl-i Beyt imamlarının, kitaplarda çokça kullanılan sözleridir, yoksa bu haberler tefsir mahiyetinde olan rivâyetler değildir demektedir.

Bahsi geçen ayetlerde, Tabâtabâî'nin yaptığı yorumlar, genelde bu ayetleri takiyye çerçevesine yaklaştırmaktan ziyade, tam tersine takiyye ile ilgilerinin son derece zorlama yoluyla tesis edildiğini ortaya koymuştur.

Çünkü Hz. Zülkarneyn kıssasının anlatıldığı bu ayetlerin takiyye ile ilgili olduğu hususuna dair her hangi bir şey söylenmemiştir. Bu söz konusu olan ayetlerin siyak-sibakına baktığımızda bir takım insanların, Hz. Zülkarneyn'den yer yüzünde kargaşalık çıkaran (*müfsidûne fi'l-arz*) kişilere karşı himaye edilmeleri hususunda yardım talebinde bulunuyorlar. O'da iki dağın arasını, demir kütlelerle doldurarak aşip geçilmesi zor olan bir engel (set) oluşturuyor. Bu yapılmış olan engel (set) sayesinde zulme maruz kalmış olan kimselerin Yecüc-Mecüc'den muhafaza edildiği ifade ediliyor. Ayetin bu durumda takiyye ile hiçbir alakasının olmadığı ortaya çıkmaktadır. Olabilir ki ayette geçen “engel yaparak fesattan korunmak” ile takiyyenin sözlük anlamı olan “tedbir almak, sakınmak, korumak” arasında bir ilgi kurulmuş olup bu lugat manası üzerinden oluşturulan bağlamdan dolayı ayet, takiyyeden yana yorumlanmıştır.

3.4.12. Mü'min Sûresi 40/28-30. Âyetleri

وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِّنَ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَن يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ وَقَدْ جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ وَإِن يَكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ وَإِن يَكُ صَادِقًا يُصِيبْكُمْ بَعْضُ الَّذِي يَعِدُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ ﴿٢٨﴾ يَا قَوْمِ لَكُمْ

⁴³⁷ Ayyâşî, a.g.e., Cilt 2, s. 351.

⁴³⁸ el-Meclisî, a.g.e., Cilt 12, s. 207.

الْمَلِكُ الْيَوْمَ ظَاهِرِينَ فِي الْأَرْضِ فَمَنْ يَنْصُرُنَا مِنْ بَأْسِ اللَّهِ إِنْ جَاءَنَا قَالَ فِرْعَوْنُ مَا أُرِيكُمْ إِلَّا مَا أَرَى وَمَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ (٢٩) وَقَالَ الْبَدِي أَمَنْ يَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ مِثْلَ يَوْمِ الْأَحْرَابِ (٣٠)

“Firavun ailesinden olup, imanını gizleyen bir mü’min adam şöyle dedi: Siz bir adamı “Rabbim Allah'tır” diyor diye öldürecek misiniz? Hâlbuki o, size Rabbinizden apaçık mucizeler getirmiştir. Eğer o yalancı ise yalanı kendisinedir. Eğer doğru söylüyorsa sizi tehdit ettiğinin (azabın), bir kısmı olsun gelip size çatar. Şüphesiz Allah, haddi aşan, yalancı kimseyi doğru yola eriştirmez.

Ey kavmim! Bugün, yeryüzüne hâkim kimseler olarak hükümranlık sizindir. Ama Allah'ın azabı bize gelip çatarsa, kim bize yardım eder? Firavun: Ben size kendi görüşümü söylüyorum ve yine size ancak doğru yolu gösteriyorum dedi.

İman etmiş olan dedi ki: “Ey kavmim! Doğrusu ben üzerinize önceki toplulukların günü gibi, bir günün gelmesinden korkuyorum.”

Tabâtabâî, yukarıda zikrolunan Ğafir (Mü’min) süresinin 28-30. Ayetlerini tefsir ederken takiyye ile alakalı rivâyetleri naklederek kendi görüşünü beyan etmiştir.

“Firavun ailesinden olup, imanını gizleyen bir mü’min adam şöyle dedi” Ayetin orijinalinde geçen *من آل فرعون* kelimesi *رجل* sözcüğünün sıfatıdır. *يكتم امانه* kelimesi ise diğer bir sıfatıdır. Ayeti kerimede zikri geçen mü’min adam, Kıptilerden olup Firavun’un hâs adamlarındandı. Bu mü’min adam imanını gizleyip takiyye yaptığından dolayı Firavun ve adamları bunun imanını bilmiyorlardı. Bu mü’min adamın Firavun hânedânından olduğuna delil ise gelecek olan ayette Firavun ve kavmine (يا قوم) “ey kavmim” diye nidâsını tekrar etmesidir. Şayet onlardan olmamış olsaydı bu şekilde nidâ etmezdi.⁴³⁹

يكتم ايمانه kavlinde esas olan ferdin imanını setretmesi, canı (nefsi) konusunda tedirgin olması hususunda bir karinedir. Bu cemiyetin sosyo-politik bakış zaviyesini yansıtmaktadır. Şöyle ki; eğer kişi kavmi içinde mevcut olan inançtan farklı bir inanca bağlı ise zarar görme veya öldürülme korkusu ile bu inancını gizleme ihtiyacını his eder.⁴⁴⁰

⁴³⁹ Tabâtabâî, *el-Mizân*, Cilt 17, s. 328.

⁴⁴⁰ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, Ahmed Vanlıoğlu (thk.), İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005, Cilt 12, s. 41.

Bu hususta “*Mecma’u’l Beyân*”da Ebu Abdullah’ın şöyle söylediği aktarılır. “*Takiyye benim ve atalarımın dinidir. Takiyye yapmayanın dini yoktur. Takiyye yeryüzünde Allah’ın kalkanıdır.*” Eğer Firavun hânedânından olan bu mü’min adam Müslüman olduğunu açıklamış olsaydı elbette öldürülürdü.⁴⁴¹

Bunların hepsi tarihsel olaylara bina edilmek bir tarafa varsayımsal olarak takiyyeye hamledilmektedir. Ayrıca din hayatın bir tek yönünü değil tamamını kuşatıp yön veren bir olgudur. Oysa takiyye anlık zor bir durumdan kurtulmak için verilen bir ruhsattır. Takiyye, kurtulduktan sonra da hayatını o inanca göre yaşamak iradesinin bir parçasıdır.

Kalbinde bulunanı gizleme manasında bir rivâyette, Usulu Kâfi’de Küleyni’nin bir ayetle alakalı olarak naklettiği şu haberdir:

“Musa b Uşeym şöyle der: Ebu Abdullah’ın yanında idim, Bir kimse, ona, Allah’ın Kitabından bir ayetle ilgili bir soru sordu, o da cevap verdi. Sonra bir başkası gelerek aynı ayet hakkında sordu, o da cevap verdi. Sonra bir başkası gelerek aynı ayet hakkında sordu, ona birinciye verdiği cevabın tam tersini söyledi. Bu bana öyle dokundu ki, kalbimin adeta bıçaklarla doğrandığını hissettim. Kendi kendime, bir “vav” harfinde bile hata yapmayan Ebu Katâde’yi Şam’da bıraktım da, böyle büyük hatalar yapan bir kimsenin yanına geldim, dedim. Ben böyle düşünürken bir başkası daha geldi ve ona yine aynı ayeti sordu. Bu sefer her iki cevaptan farklı bir cevap verdi, o zaman kalbim rahatladı ve bunun takiyye olduğunu anladım.”⁴⁴²

Ulemâ, ayetin sebab-i nüzûlü olarak Mekke müşrikleri Peygamber efendimizi öldürmeye karar verince Hz. Ebu Bekr’in (r.a) onlara, iman ettiğini gizleyen adamın söylediği sözü yani “*Siz bir adamı ‘Rabbim Allah’tır’ diyor diye öldürecek misiniz?*” demesi üzerine bu âyetin nâzil olduğunu rivâyet etmektedirler.⁴⁴³

Hz. Ebu Bekir (r.a) hakkında Cafer ibn Muhammed’in şöyle söylediği rivâyet edilir. “Hz. Ebu Bekir (r.a), Firavun hânedânından olan o mü’min kimseden daha hayırlıdır. Zira o, imanını gizlemiş; Hz. Ebu Bekir (r.a) ise imanını gizlememiştir.”⁴⁴⁴

Bu ayette ehemmiyet arz eden bir konu daha vardır ki; kişi kendi canı hakkında korkuya düştüğü zaman imanını gizlerken, Peygamber’in öldürülme tehlikesi karşısında

⁴⁴¹ Tabâtabâî, *el-Mizân*, Cilt 17, s. 339.

⁴⁴² Küleyni, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 163.

⁴⁴³ İbn Kesîr, *a.g.e.*, Cilt 4, s. 135; Mâtürîdî, *a.g.e.*, Cilt 12, s. 42.

⁴⁴⁴ er-Râzî, *a.g.e.*, Cilt 27, s. 50.

ise canı pahasına da olsa suskunluğunu devam ettirmiyor. Peygamberin kurtuluşunu kendi nefesine önceliyor olmasıdır.⁴⁴⁵

Bu husus, kanaatimizce takiyeye mevzusuna şöyle bir bakış açısı kazandırmaktadır. Bir kimse takiyeye müracaat etme veya etmeme hususunda hangisi dinin, cemiyetin ve vatanın menfaatine uygun ise ona göre hareket etmesi makbul olmaktadır.

Birtakım Şîi bilginler, takiyeye'nin bazı durumlar için bir ruhsat ve izin olduğunu, binaenaleyh akaid konuları içerisinde değil de furu'ud-din konuları kapsamında mütalaa edildiğini ifade ederler. Fakat eserlerinde takiyeye'nin vücubu hakkında son derece açık ve kati bir şekilde söz ederler.⁴⁴⁶

Buraya kadar tahlilini yapmış olduğumuz ayetler neticesinde ulaştığımız sonuca göre Tabâtabâî'nin takiyeye hakkındaki görüşünü şöyle izah edebiliriz. O, bunun bir ruhsat olduğunu ve mukreh olan bir kişinin takiyeye müracaat etmesinin caiz olduğunu ifade etmektedir. Bir takım zorlama tevellere giderek takiiyenin vacip olduğunu ileri süren Şîa'nın aşırı fikirleri karşısında Tabâtabâî, Ehl-i Sünnetin ve âlimlerin çoğunluğunun görüşünü kabul etmektedir. Nitekim mezhebî saik ve kaygılardan uzak olmakla beraber tefsirde otorite kabul edilen Sünnî müfessirlerden Râzî, Kurtûbî, İbn Kesîr ve Mu'tezilî müfessirlerden Zemahşerî gibi önemli alimler tefsirlerinde, takiiyenin bir ruhsat olduğunu nefis, ırz ve mal konusunda mukreh olan bir Müslümanın ona müracaat etmesinin caiz olduğunu dile getirmişlerdir.⁴⁴⁷

3.5. TAKİYYE ANLAYIŞINI SINIRLANDIRAN ÂYETLER

İslam, mü'minlerin karşılıklı ilişkilerinin iyi olmasına ve kurmuş oldukları dostluklarına çok ehemmiyet verir. Zira bunlar İslam'ın iyi hasletlerini yaşamak için olmakta; takva, Allah'ın yasakladıklarından sakınma ve emrettiklerini yerine getirmede aranmaktadır. İslam'ı yaşayıp insanlara iyi olanı emretmek ve insanları kötü olandan sakındırmak, insanlar arasında sulhu ve iman edenler arasında da kardeşliği teşkil etmek için böyle bir duygu ve düşünce içerisinde olmaktan geçmektedir. Allah'ın (c.c) hoşnut olduğu dostluğun gerçekleşmesi, kardeşlik hissini gelişmesiyle meydana gelir. Eğer

⁴⁴⁵ Mâtürîdî, **a.g.e.**, Cilt 12, s. 41.

⁴⁴⁶ Şeyh Sadûk, **Risâletü'l-İ'tikâdâtü'l-İmamiyye**, s. 128-129.

⁴⁴⁷ er-Râzî, **a.g.e.**, Cilt 6, s. 252-253; Kurtubî, **a.g.e.**, Cilt 4, s. 61-62; İbn Kesîr, **a.g.e.**, Cilt 1, s. 357; Zemahşerî, **a.g.e.**, Cilt 3, s. 611-612.

takiyye amacının dışında, olur olmaz uygulanırsa inananlar arasında güvene dayalı olması gereken ilişkileri tahrip eder.

Yukarıdaki ayetlerde Tabâtabâî'nin takiyyeye yorumladığı ve meşru gördüğü veya görmediği ayetlere bakışı incelendikten sonra şimdi de İslam inancı üzere olanlar ile bu inanca muhâlif olanların arasındaki ilişkileri sınırlandıran ayetler işlenecektir. Bu sınırlandırmayı ortaya koyan ayetlerden bir kaç tanesi meâlen şunlardır;

*“Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir toplumun -babaları, oğulları, kardeşleri, yahut akrabaları da olsa- Allah'a ve Rasûlüne düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsün. İşte onların kalbine Allah, imanı yazmış ve katından bir ruh ile onları desteklemiştir.”*⁴⁴⁸

*“Ey iman edenler! Eğer iman yerine küfrü beğenip tercih etmişlerse babalarınızı ve kardeşlerinizi bile velî/dost kabul etmeyin. Sizden kim onları dost edinirse, işte onlar zâlimlerin kendileridir.”*⁴⁴⁹

Bu ayetin sebab-i nuzûlü hakkında farklı rivâyetler nakledilmektedir. Bir rivâyete göre bu ayet Hz. Ebu Bekir hakkında nâzil olmuştur. Şöyle ki, Kureyş müşrikleri, Müslümanların müttefiki olan Huzâ'a kabilesine karşı savaştan Bekr oğullarını desteklemişlerdir. Bunun neticesinde meydana gelen savaşta yenilen Huzâ'a'lılar ise Peygamber Efendimizden yardım istemişlerdir. Huzâ'a'lılara destek için Peygamber Efendimiz ashaba hazırlanmalarını emredince Hz. Ebu Bekir, Peygamber Efendimize; *“Ey Allah'ın elçisi, onlara, kendi kavmimize karşı mı yardım edeceğiz?”* diye sorması üzerine bu ayet nâzil olmuştur.⁴⁵⁰

Başka bir rivâyete göre ise Peygamber Efendimiz ashabına Mekke'den Medine'ye hicret etmelerini emredince iman edenlerden bazıları ana-babasından, karısından, kardeşinden izin alma ihtiyacı hissetmeksizin hemen bu emre uydular. Bazıları da aile efradının *“Bizi burada malsız, mülksüz, sahipsiz bırakacaksın, biz de zayı olup gideceğiz.”* demeleri üzerine şefkatleri galip geldi ve aile efradı ile birlikte

⁴⁴⁸ Kur'ân, Mücâdele Sûresi, Ayet 22.

⁴⁴⁹ Kur'ân, Tevbe Sûresi, Ayet 23.

⁴⁵⁰ Bedreddin Çetiner, *Fatiha'dan Nas'a Esbab-ı Nüzûl*, İstanbul; Çağrı Yayınları, 2010, Cilt 1, s. 443-444.

Mekke’de ikâme etmeye devam ederek Peygamber Efendimizin hicret emrine uymadılar. Bu ayet bu kimseleri kınamak için nâzil olmuştur.⁴⁵¹

Âyetin ortaya koymuş olduğu manadan anlaşıldığına göre hitap bütün iman edenlere yöneliktir. Sebeb-i nüzûlu ise iman eden kimsenin küfür beldesini terk etmesi ve hicret etmesi konusuna işaret etmektedir. Zira oradan ayrılmamak, uzaklaşmamak, sessiz kalmak razı olmak ile eş değer tutulabilir. Bu hususla ilgili olarak İbn Abbas (r.a) “*şirke rıza gösteren de müşriktir.*” buyurmaktadır.⁴⁵²

Ayet kişinin ebeveyni dahi olsa Allah’a (c.c) âsî olan kişilerle kurulacak olan münasebetlerde ihtiyatlı davranılması gerektiği ve o kişilerin dost edinilmemesi icap ettiği hususu üzerinde açık bir şekilde durmaktadır.⁴⁵³ Aynı zamanda ayet, iman edenlerle inkâr edenlerin arasındaki gönüldaşlık (velayet) bağını koparma hükmünün kıyamete kadar bâkî olduğuna delalet etmektedir.⁴⁵⁴ Çünkü inanç ve kalp bağı kopuk olduğu zaman soy ve kan bağının da kopuk olduğuna, yakınlık ve dostluğun Allah’ta (c.c) birleşmediği ve geçerli olmadığı vakitte aile birliğinden kaynaklanan yakınlık ve dostluğun da geçersiz olduğu gözlemlenmektedir. İman mukabilinde küfrü tercih eden bir topluluğu dost (velî) edinmek, imanla telafisi mümkün olmayan bir hal ortaya çıkarmaktadır.⁴⁵⁵

الولاية (el-Velâye) bu kelime “hakikatte onlarla din hususunda uyumlu olma” anlamına gelme ihtimali olmakla beraber, onlardan biri olmak, onlarla dost (velî) olmak ile eş değerdedir. Bu ifade aynı zamanda onlarla gerçekte değil, zahiren birlikte olmaya yani gönül ve fikir birliği olmaksızın sadece görüntü itibarı ile onlarla beraber olmaya da muhtemeldir. Dinin izâlesi veya kişinin helâk olması gibi zorunlu bir durumda asıl inancını gizleyip görünürde onlardan biriymiş gibi bir yapay davranışta bulunması mübâh görülen bir harekettir.⁴⁵⁶

⁴⁵¹ Ebü’l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü’rî el-Vahidî, **Esbâbü Nüzûli’l- Kur’ân**, Riyad: Dârü’l-Meyman, 2005, s. 169.

⁴⁵² Kurtubî, **a.g.e.**, Cilt 8, s. 90.

⁴⁵³ Mukâtil bin Süleymân, **Tefsîr-i kebîr**, M. Beşir Eryarsoy (çev.), İstanbul: İşaret Yayınları, 2006, Cilt 2, s. 136.

⁴⁵⁴ Kurtubî, **a.g.e.**, Cilt 8, s. 90.

⁴⁵⁵ Kutup, **a.g.e.**, Cilt 3, s. 1615; Kurtubî, **a.g.e.**, Cilt 8, s. 90.

⁴⁵⁶ Mâtürîdî, **a.g.e.**, Cilt. 6, s. 317-318.

*“Ey iman edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin... Ben sizin gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da bilirim. Sizden kim bunu yaparsa, doğru yoldan sapmış olur.”*⁴⁵⁷

*“Sen, zikrimize iltifat etmeyen ve dünya hayatından başka bir şey istemeyenlerden yüz çevir.”*⁴⁵⁸

Allah (c.c) Mü'minlere, iman edenleri bırakıp kâfirlerle dost/içli dışlı olmayı, onlarla samimi münasebetler kurmayı ve onları yaren ve sırdaş (veli) edinmeyi yasaklamaktadır. Çünkü Allah (c.c): *“Kendinizden başkasını sırdaş edinmeyin”*⁴⁵⁹ buyurmuşlardır.

*“Ey iman edenler! Ne dininizi alay ve eğlence konusu yapan sizden önce, kendilerine ilahî Kitap verilenleri, ne de diğer kâfirleri dost (ve üzerinize idareci) edinmeyin. Mü'min iseniz, Allah'ın bu buyruklarına karşı gelmekten sakının.”*⁴⁶⁰

Kaynaklarda bu ve bundan sonraki ayet, Müslümanlar namaz kılarken Müşriklerin ve Yahudilerin özellikle mü'minlerin secdedeki durumları ile veya secde ile dalga geçmeleri, bunu alay konusu etmeleri ve müezzin ezanı okuyunca gülmeleri sonucunda nâzil olduğu rivâyet edilmektedir.⁴⁶¹

Ayet, Müslümanlara, Medine'deki Ehl-i Kitâb ve müşriklerle dostluk kurmaktan sakınmalarını emretmektedir. Bu sakınmanın asıl gerekçesi de onların, Müslümanın en büyük değeri olan dinini ve öğretilerini dalgaya almaları ve bu şekil bir davranışta bulunmaları gösteriliyor. Buna örnek olarak dinin zarûriyyâtından olan namaz konusundaki davranışları gösterilebilir;

*“Siz ezan okuyarak namaza davet edince, bunu alay ve eğlence konusu yaparlar”*⁴⁶²

Bu âyet, Ehl-i Kitâb ve müşriklerin bu konuda ne kadar saygısız olduklarını, düşüncesizlikleri ve basiretlerini körelten kinleri ve ihtirasları nedeniyle, akıl sahibi bir

⁴⁵⁷ **Kur'ân**, Mümtehine Sûresi, Ayet 1.

⁴⁵⁸ **Kur'ân**, Necm Sûresi, Ayet 29, Konuyla ilgili şu ayetler de mevcuttur: Mâide: 5/51, 54, 57; Hicr: 15/94; Âl-i İmrân: 3/146; Tevbe: 9/23; Bakara: 2/195; Yusuf: 12/58; Nisâ: 4/77; Bakara: 2/185; Hac: 22/78; Mücâdele: 58/20.

⁴⁵⁹ **Kur'ân**, Âl-i İmrân Sûresi, Ayet 118.

⁴⁶⁰ **Kur'ân**, Mâide Sûresi, Ayet 57.

⁴⁶¹ Kurtubî, **a.g.e.**, Cilt 6, s. 214.

⁴⁶² **Kur'ân**, Mâide Sûresi, Ayet 58.

kişinin yapabileceği en erdemli eylemi bile dalga ve eğlence konusu yaptıkları hususunu ortaya koymaktadır.

Takiyyenin meşruluğunu kanıtlama hususunda önemli ayetlerden biri olan Âli İmrân sûresinin 28. Ayeti ile hemen hemen aynı hususları içeren bu ayet (Maide/57) beraber değerlendirildiğinde; Maide sûresindeki “*Namaza çağırduğunuz zaman onu alay ve eğlence konusu yaparlar. Bu, onların aklını kullanmaz bir topluluk olmalarındandır.*”⁴⁶³ ayeti, takiyyenin hükmünü bozan değil bilakis bu ayeti teyid eden bir ayet olduğu ortaya çıkar. Âli İmrân sûresi 28 ile Mâide sûresi 58 âyetleri birbirleriyle bağlantılı olarak ele alındığında herhangi bir tenakuzun olmadığı müşahede edilecektir. Çünkü Âli İmrân sûresindeki ayette de iman edenlerin kâfirlerle dostluk kurmamaları gerektiği hususuna dikkat çekilmiş olup bu dostluğun ancak bir istisnâ ile olabileceği ifade edilmiştir. Bu ayet için de aynı istisnâ mevzûbahis edilebilir.⁴⁶⁴

Maide sûresinin 51. Ayetinde ise doğrudan Yahudi ve Hristiyanlar anılarak onlarla dostluğun kurulmaması gerektiği husus “*Ey iman edenler! Yahudi ve Hristiyanları dost edinmeyin. Onlar ancak birbirlerinin dostudur. Sizden kim onları dost edinirse o da onlardandır.*”⁴⁶⁵ ifadeleri ile belirtilmektedir.

Söz konusu bu ayetlerde⁴⁶⁶ mevzu, iman edenlerin kâfirlere velayeti konusudur. Çünkü Allah (c.c) iman edenlere kâfirleri kendilerine dost edinmelerini yasaklamıştır. Kim bu yasağa uymazsa yani kâfirleri dost edinirse Allah (c.c) ondan uzak olur şeklinde katıyet ifade eden ibareler bu yasağa eşlik etmiştir. Bu kesin yasaktan sonra tek bir durum istisnâ edilmiştir o da, iman eden kimsenin kâfirden zulüm ve işkence görmekten endişe duymasıdır. Bu durumda kâfirden gelebilecek bu işkenceyi defetmek için onu velî edinmesi mü'mine caiz olmaktadır. Dolayısıyla kâfirden sakınmak, onu dost edinmeyi caiz kılmaktadır. Velî edinmeye sebep olan mâzeretler ortadan kalktığı zaman onu dost edinmek haram olur.⁴⁶⁷

Burada diğer bir husus ise kâfirlerden birini velî edinmenin nehyedilmesi ile tamamını dost edinmenin yasak olması mevzûbahis olabileceği gibi, tamamını dost edinmenin nehyedilmesi ile onlardan biri ile ahabab olmanın da nehyedilmiş olduğu

⁴⁶³ Kur’ân, Mâide Sûresi, Ayet 58.

⁴⁶⁴ İbn Kesîr, a.g.e., Cilt 2, s. 599; er-Râzî, a.g.e., Cilt 12, s. 68.

⁴⁶⁵ Kur’ân, Mâide Sûresi, Ayet 51.

⁴⁶⁶ Kur’ân, Âl-i İmrân Sûresi, Ayet 28, Mâide Sûresi, Ayet 58.

⁴⁶⁷ er-Râzî, a.g.e., Cilt 29, s. 515-517.

sonucuna varılabilir.⁴⁶⁸ Her ne kadar, Maide 51. ayette kâfirlerin tamamının velî edinmelerini nehyeden genel bir yasak mevzûbahis ise de, Âli İmrân 28. ayetin bu konuya istisnâ getirdiği bilinmektedir.⁴⁶⁹

Kur'ân'ın insan ihtiyaçlarına cevap vermek üzere inzâl edildiği kanısından hareketle, takiyye olgusuna bu çerçevede baktığımızda, Mekke döneminde müşriklerin fiziki ve manevi tazyikleri karşısında mü'minlerden bazılarının imanlarını gizleyerek veya inançlarına tamamen zıt sözler sarfettikleri tarihi bir gerçektir. Sonraki dönemlerde, özellikle Medine döneminde mü'minlerin sosyal pozisyonları, İslam dininin güçlenerek Hicaz bölgesinde kendini hissettirmesinden sonra, mü'minlerin bu kötü durumdan kurtulduklarını ve güçlendiklerini söyleyebiliriz. Bu durumda Medenî Surelerde geçen takiyye ile ilgili olduğu belirtilen ifâdelerin zorlama bir yoruma tabî tutulduğunu söylemek yanlış olmaz. Özellikle takiyyeyi Emevî döneminde Ehl-i Beyt'e ve Şiîlere karşı uygulanan şiddet ve manevi tazyikten kurtulmak için bir araç olarak gören Şiî ulemânın zorlama yorumlara giriştikleri görülmektedir. İlmî bir Şiî olan Tabâtabâî bile zaman zaman bu görüşlerin etkisinden kurtulamamıştır.

⁴⁶⁸ et-Taberî, **a.g.e.**, Cilt 8, s. 535.

⁴⁶⁹ er-Râzî, **a.g.e.**, Cilt 12, s. 68.

SONUÇ

İslâm Tarihinin ilk dönemlerinde Mekkeli müşrikler, bilhassa arkasında kabile desteği bulunmayan Müslümanlara, fakirlere ve kölelere İslâm dinini bırakıp eski dinleri olan putperestliğe dönmeleri için manevi ve fiziksel baskı uygulamışlardır. Onlar da bunu kabul etmeyince müşrikler tarafından türlü işkence ve baskılara maruz kalmışlardır. Bu işkenceler bazen insanın tahammül sınırlarını aşıyordu. Bununla ilgili tarihi kaynaklarda pek çok örnek vardır. Bu dönemde işkencelere maruz kalan Mü'minlerden bazılarının ölmesi, bazılarının ise bu işkencelerden kurtulmak için Mekke müşriklerinin dayatmış oldukları küfür telkinlerini kalpleri ile kabul etmedikleri halde lisanları ile söylemiş olmaları, yeni bir durumu ortaya çıkarmıştır.

Buna göre zahiren kâfirlerin dediklerini yerine getirerek onların isteklerini, kalbi imanla mutmain olduğu halde, yaptıklarını kabullenmemek şartıyla canını muhafaza etmek için lisan ile ifade edilebileceğine naslarla müsâde edilmiştir ki Asr-ı Saadet'teki takiyyenin durumu budur.

Çalışmanın birinci bölümünde İslâm Tarihi boyunca bireylerin takiyye uygulamasına hangi hâl ve şartlarda müracaat ettikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna ek olarak mezheplerin meseleyi ele alış biçimleri ve söz konusu bu uygulama hususunda aralarında ittifak ettikleri ve ihtilafa düştükleri yönler belirlenmiştir. Bu yapmış olduğumuz araştırma sonucunda, takiyye tatbikinin İslâm'da mevcut olduğu, bunu hem naslarda hem de kendisine güvenilen dilsel ve tarihsel kaynaklarda görmenin mümkün olduğu ifade edilebilir. Fakat İslâm literatüründe var olan bu uygulamanın belirli şartlara ve sebeplere dayandırıldığı da unutulmamalıdır.

Bireyin nefesine, malına veya ırzına gelebilecek bir tehlike karşısında gerçek inancını dışa vurmayıp gerektiğinde aksini söylemesi manasında değerlendirdiğimiz takiyye kavramını Şîa'nın bu kavram çerçevesinde ele aldığı konuları Ehl-i Sünnet alimleri ikrah başlığı altında inceleyip, bir ruhsat olarak kabul etmişlerdir. Takiyyeyi hukuki bir boyutta değerlendirenler genellikle fakihler olmuştur. Ehl-i sünnet ulemâsı takiyye konusunu inanca yönelik bir mesele olarak algılamamışlardır. Bunun için bazı Sünnî müfessirler konu bağlamında ele alınan ayetlerde takiyye ile ilgili malumat vermekten sarfi nazar edip, mühim bir mesele olarak görmemişlerdir. Bunun başka bir

sebebi de tarihi süreçte bu konunun Şîa tarafından suistimal edilegelmiş olmasından kaynaklanmış olabilir.

Şîa'ya göre gerçek imanı örtme, Şîliği gizleme ve Sünnî muhitte Sünnî gibi görünme manasına da hamlettikleri bu kavramı, özellikle Emevî ve Abbâsî dönemlerinde idarenin uyguladığı baskıcı politikalar neticesinde Şîa'nın mezhebî bir akidesi haline getirmişlerdir. Takiyye, Şîa toplumunun tarihi süreç içerisinde kapalı bir toplum olarak kalması ve bunun doğal bir neticesi olarak da onlar hakkında güvenilir bilgi edinmemize mâni en önemli etkenlerden biri olmuştur. Başlangıçta can, mal ve namus korkusu gibi tamamen insanî bir kaygı sonucunda meşrû kabul edilmiş olan takiyye; daha sonraları farklı bir misyona büründürülerek mezhebi yaymak ve siyasî iktidarı ele geçirmek için kullanılan bir ilke haline gelmiştir. Takiyye neredeyse bu mezhebin alâmet-i fârikası olmuştur.

İmâmiyye Şîa'sının takiyyeyi isimlendirme konusunda selef ve halefleri arasında her ne kadar genel olarak farklı anlayışlar olsa da takiyye, bu mezhebin temel bir ilkesidir. Şîa, bu ilkeyi meşrulaştırmak ve temellendirmek gayesiyle ilk insan Hz. Âdem'den itibaren insanlık tarihi ve özellikle Peygamber efendimiz ile mezhep imamları başta olmak üzere İslâm Tarihi içerisinde pek çok değer atfettikleri kişilerin uygulamalarından takiyye örneği çıkarmaya çaba sarfetmiş ve bu konuda da ideolojik bir tarih okuma şeklini geliştirmişlerdir. Bu tarihi bilgilerin yanında, Kur'ân'dan da yola çıkarak bu kavramı anladıkları biçimde anlatmaya yönelik bir davranış sergilemişlerdir.

Şîa'nın söz konusu takiyye hakkında Kur'ân'a yaptığı müracaatta ileri sürdüğü en dikkat çekici yorum; aynı kökten türemiş olması sebebiyle “takvâ” kelimesinin “takiyye” biçiminde yorumlanmasıdır. Bununla beraber karşılaşılan sıkıntı ve cefaları olgunluk ve ağırbaşlılıkla karşılamak gerektiği, sabırlı olmayı, insanlarla hüsn-ü muâşerette bulunmayı ve onlara iyilik etmeyi içeren/öğütleyen âyetler de takiyye uygulamasına hamledilmektedir. Böylece Şîa mensuplarına takiyyeyi bırakıp sırrı açığa vurma ve yaymanın doğru olmayacağını, böyle bir harekette bulunan kimsenin din kardeşlerinin maruz kaldığı zulüm, baskı ve öldürme gibi kaygı veren durumlardan sorumlu tutulacaklarını âyetler aracılığıyla kanıtlamaya gayret gösterilmiştir. Hatta Şîa'ya göre takiyyenin tatbiki, bizzat Allah (c.c) tarafından Kur'ân'da emredilmekte ve bu konuda duyarlı olunması gerektiği vurgulanmaktadır.

Özellikle İmamiyye Şîâsı içerisinde yeni bir ılımlı bakış açısı geliştirmeye çalışan Usûlî alimler takiyye ile ilgili yeni yaklaşımlar ortaya koymaya çalışsalar da, Şîâ'nın ilk dönem kaynaklarındaki ayetlerle alakalı mezhebi/aşırı rivâyetler konumunu muhafaza etmiş ve bu nakiller son dönem Usûlî kaynaklarda da tekrarlanmıştır. Çalışmamızın konusunu teşkil eden takiyye kavramı ile ilgili olarak genelde Şîâ, özelde ise Tabâtabâî nin tefsirinden örnekler vermek suretiyle Şîâ/İmamiyye'nin kurmaya gayret ettiği nass-takiyye ilişkisini ortaya koymaya çalışılmıştır.

Takiyyenin gayesi, bir müminin devamlı olarak sürdürmesi gereken İslâmî yaşam tarzını, zorunluluktan dolayı kısa süreli gizlenmeyle korumaktır. Şayet takiyye sürekli olması icab eden İslâmî yaşantıyı koruyamıyor, bilakis kendisi bir yaşam biçimine dönüşüyorsa, bu takdirde takiyye caiz olmaz. Zira, takiyye kültürünü hayatın bütününe kuşatan bir yapıya dönüştürmüş kimseler sinik olmaktan asla kurtulamazlar.

Bugün takiyye olarak gördüğümüz hâl ve hareketlerin insan hayatından çıkarmanın en iyi yolu, inançların ve düşüncelerin hür bir şekilde ifade edilebildiği bir ortam, zorlama/baskı, sindirme ve dayatmanın olmadığı, özgürlüklerin daha fazla olduğu yaşam standartlarını elde etmekten geçmektedir. Böyle bir ortamda söylediklerinden farklı düşüncelere sahip olan kişiler ve zümreler rağbet görmeyeceklerdir. Bu da diğerinin yanında başka görünmenin veya takiyyenin sonu olacaktır. Aslında inançların ve düşüncelerin özgürce ifade edilebildiği ortamlarda fikirleri gizlemeye ve olduğundan başka görünmeye ihtiyaç duyulmayacaktır.

Netice-i kelam takiyye; bireyin şahsı, ailesi ve toplumu için tehlike mevzubahis olduğu durumlarda meşruiyet kazanır. Bir hayat fenomeni haline getirildiğinde ve makul sınırları aştığında karakter bozukluğuna yol açar. İnsanlar arasında bir güvensizlik ortamı ortaya çıkarır ki bunun İslâmî prensiplerle bağdaşması mümkün değildir.

Çalışmamızda örneklem olarak tercih etmiş olduğumuz “el-Mîzân fi Tefsîri'l-Kur'ân” isimli eserde Muhammed Hüseyin et-Tabâtabâî takiyye meselesi hususunda Ehli Sünnet âlimleri ile ittifak ettiği hususlar olduğu gibi mezhebinin tesirinde kalarak Sünnî alimlerden ayrıldığı konularında mevcut olduğu kanaatine varılmıştır.

Takiyyenin şer'i bir izin olduğunu, zorlama ve baskı altında olan bir kimsenin takiyyeye müracaat etmesinin caiz olduğunu ifade eden Tabâtabâî, zorlama tevillerle

takiyyenin vacip olduğunu ileri süren bir takım aşırı fikirler karşısında, Ehl-i Sünnetin ve âlimlerin çoğunluğunun görüşünü kabul etmektedir. Fakat bununla beraber *“Takiyye'nin meşruluğuna ilişkin olarak Ehl-i Beyt İmamlarından aktarılan rivâyetler o kadar çoktur ki, tevâtür düzeyine erişmişlerdir.”* ifadelerine tefsirinde yer vererek, çoğu zaman mezhebinden bağımsız hareket edemediğini de ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

- Abdulbâkî, Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî b. Sâlih el-Mısırî, **el-Mu'cemü'l- Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Kahire: Dârü'l-Hadis, 2001.
- Aclûnî, Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî, **Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs**, Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1408.
- Adıgüzel, Abdulcabbar, “Şî-İmâmî Takiyye Nazariyesinin Kur'ânî Dayanakları”, **Marife Dergisi**, (Kış) 2013.
- Akyol, Taha, 'Takiye'yi Anlamak, **Milliyet Gazetesi**, 09 Şubat 2003, www.milliyet.com.tr, html./, (Erişim Tarihi: 14 Ocak 2019).
- Akyüz, Vecdi, **Kur'ân'da Siyasî Kavramlar**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1998.
- Algar, Hamid, “Allama Sayyid Muhammad Husayn Tabâtabâî: Philosopher, Exegete, and Agnostic”, **Journal of Islamic Studies**” Cilt 17, Sayı 3, 2006.
- Algar, Hamid, “Merci-î Taklîd”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004.
- Âlûsi, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî, **Rûhu'l-Meânî, fi Tefsîri'l-Kur'âni'l- Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî**, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, t.y.
- Âmilî, Bahâüddîn Muhammed b. Hüseyin b. Abdissamed, **el-Keşkûl**, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Atalan, Mehmet, **Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sadık'ın Yeri**, Ankara: Araştırma Yayınları, 2005.
- Ayyâşî, Ebü'n-Nadr Muhammed b. Mes'ûd, **Tefsîrü'l-Ayyâşî**, Hâşim er-Resûlî el-Mahallâtî (thk.), Tahran: Mektebetü'l-İlmiyye el-İslâmiyye, t.y.
- Berkî, Ebü Ca'fer Ahmed b. Muhammed, **el-Mehâsin**, Celaleddin el-Hüseynî (thk.), Tahran: Dârü'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1370.
- Beyhakî, Ebü Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, **Şuabü'l- İmân**, Beyrut: y.y., 1990.
- Buhârî, Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî, **el-Câmiu's-Sahîh**, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993.

- Cerrahoğlu, İsmail, **Tefsir Usûlü**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1983.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Âli er-Râzî, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, İstanbul: y.y, 1335.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd, **es-Sihâh (Tâcü'l- Luga ve Sihâhu'l-Arabiyye)**, Ahmed Abdülgafûr Attâr (thk.), Beyrut: Dârü'l-İlim li'l-Melâyin, 1990.
- Cilacı, Osman, **Dinler ve İnançlar Terminolojisi**, İstanbul: Damla Yayınevi, 2011.
- Çağrııcı, Mustafa, “Müdârâ”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006.
- Çeker, Orhan, “Berkî”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Çelik, Abdulkerim, Râzî'nin Mefâtihu'l-Ğayb Adlı Tefsiri İle Tabersi'nin Mecmau'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'ân Adlı Tefsirinde Takiyye Kavramı (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Atatürk Üniversitesi, SBE, 2015.
- Çelik, Ahmet, **Kur'ân Semantiği Üzerine**, Erzurum: EKEV Yayınevi, 2002.
- Çetiner, Bedreddin, **Fatiha`dan Nas`a Esbab-ı Nüzûl**, İstanbul; Çağrı Yayınları, 2010.
- Dalkılıç, Mehmet, “Eleştirel Açıdan Bir Kimlik ve İnanç Örtüsü Olarak Takiyye”, **İÜİFD**, Sayı 15, 2007.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, **Sünenu Ebî Dâvûd**, Beyrut: Müessesetü Kütüb Segafiyye, 1988.
- Ebû Sülmâ (Ebû Büceyr), Züheyr b. Ebî Sülmâ (Rebîa) b. Riyâh el-Müzenî, **Dîvânu-Züheyr b. Ebî Sülmâ**, Mısır: y.y., 1964.
- Ebu Zehra, Muhammed, **İslâm'da Siyasî, İtikâdî ve Fıkhî Mezhepler Tarihi**, Sıbgatullah Kaya (çev.), İstanbul: Şura Yayınları, 1996.
- Ekinci, Mustafa, “İmamiyye Şiası'nda Takiyye Anlayışına Yeni Bir Yaklaşım”, **HRÜİFD**, Cilt 11, Sayı 15, 2006.
- Emin, Ebû Muhammed el-Bâkır Muhsin b. Abdilkerîm b. Alî el-Emîn el-Hüseynî el-Âmilî, **A'yânü's-Şîa**, y.y: y.y., 1983.
- Ensârî, Murtaza b. Muhammed Emîn b. Murtaza, **et-Takiyye**, Fâris Hassun (çev.), Beyrut: Dârü'l-Hâdî, 1992.

- Erdoğdu, Reyhan, Bir İnanç ve Kimlik Problemi Haline Gelen “Takiyye” Kavramının Kur’ân Âyetleri Işığında Tahlili (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Marmara Üniversitesi, SBE, 2011.
- Eşkenânî, İbrahim, **et-Teşeyyu’ Neşeten ve Tetavvuran**, Kuveyt: y.y., 1399.
- Evsî, Ali, **Tabâtabâî ve Menhecühû fi Tefsîrihi’l-Mîzân**, Tahran: y.y., 1985.
- Ferd, Arif Hindîcânî, Ulûmü’l-Kur’ân İnde Tabâtabâî, Beyrut: Cemiyetü’l- Kur’ân-ı Kerim, 2013.
- Fakir, Yusuf Selim İbrahim, **Tefsîru Muhammed Hüseyin et-Tabâtabâî el-Mîzân fi Tefsîri’l- Kur’ân, Dirâse Menheciyye ve Nakdiyye**, Ürdün: yy., 1994.
- Fazlurrahman, **İslâm**, Mehmet Dağ ve Mehmet Aydın (çev.), Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.
- Ferlengerûdî, Muhammed İhsânî, **Esbâbü İhtilâfi’l-Hadîs**, Kum: Dârü’l- Hadis, 2010.
- Ferrâ, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî, **Meâni’l-Kur’ân**, Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1983.
- Feyyâz, Abdullah, **Târihü’l-İmâmîyye ve Eslâfihim mine’s-Şîa**, Beyrut: y.y., 1395.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, **İmâmîyye Şîa’sı**, İstanbul: Kent Basımevi, 1984.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, “İsnâaşeriyye”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, “Şiiliğın Doğuşu ve Gelişmesi”, **Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu**, İstanbul, 13-15 Şubat 1993.
- Garâvî, Muhammed Abdulhüseyin Muhsin, **Mesâdır’l-İstinbât**, Kahire: y.y, 1946.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, **Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik**, İstanbul: Der Yayınları, 1979.
- Gurayfî, Âyetullah es-Seyyid Muhyiddin el-Mûsevî, **Kavâidü’l-Hadîs**, Beyrut: Dârü’l- Edvâ, 1406.
- Habibov, Aslan, İlk Dönem Şiî Tefsir Anlayışı, (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**), Ankara Üniversitesi, SBE, 2007.
- Hakim, Muhammed Takî Han, **Sünnetu Ehli’l-beyt**, Beyrut: Dârü’z-zehra, 1982.

- Hakyemez, Cemil, “Şiî Takiyye İnancının Teşekkülü”, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 3, Sayı 6, 2004.
- Halebî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. Abdiddâim Semîn, **Umdetü'l-Huffâz fî Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz**, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1993.
- Hâruf, Muhammed Kerim Racih Muhammed Fehd, **el-Müyesser fî'l-Kırâati'l-Erbaa Aşere**, Dımaşk: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 2000.
- Herrâsî, İlkıyâ Ali b. Muhammed b. Ali, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, Beyrut: Dâru'l- Kütübü'l-İlmiyye, 1405.
- Heyet, “Takiyye”, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 1. Şamil Yayınları, İstanbul, 1986.
- Humeynî, Musevî Rûhullah, **Keşfü'l Esrâr**, Tahran: y.y, 1979.
- Hürr, Muhammed b. Hasen b. Alî el- Âmilî, **Vesâilü's-Şîa ilâ Tahsîli Mesâili's-Şerîa**, Muhammed Rızâ el-Hüseynî el-Celâlî (çev.), Kum: Müessesetü Âl-i Beyt li İhyâi't-Türâs, 1414.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî İbn Arabî, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, Ali Muhammed el-Buhârî (thk.), Mısır: y.y., 1387.
- İbn Ebi'd-Dünyâ, **Müdârâtü'n-Nas**, Beyrut: y.y., 1999.
- İbn Ebü'l-Hadîd, Ebû Hâmid İzzüddîn Abdülhamîd b. Hibetillâh b. Muhammed el-Medâinî, **Şerhu Nehci'l-Belâğa**, Beyrut: y.y., 1967.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, **Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr**, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1987.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik, **Es-Sîretü'n-Nebeviyye**, İzzet Hasan ve Neşet Çağatay (çev.), Ankara: y.y., 1992.
- İbn İdris, Şerif b. Edvel, **Kitmânü's-Sirri ve İfşâuhû fî'l-Fıkhî'l-İslâmî**, Amman: Dâru'n-Nefâis, 1997.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b.Ömer, **Tefsîrü'l-Çur'âni'l-Azîm**, Beyrut: Dâru'l-Endülüs, 1966.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî, **Lisânü'l-Arab**, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1997.

- İlhan, Avni, “Şia’da Usulu’d-Din”, **Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu**, İstanbul, 13-15 Şubat 1993.
- İlhan, Avni, “Takiyye Doğuşu Ve Gelişmesi”, **DEÜİFD**, Cilt 2, Sayı 2, 1985.
- İrfan, Abdülhamit, **İslâm’da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları**, M. Saim Yeprem (çev.), İstanbul: Marifet Yayınları, 1994.
- İsfahânî, Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb, **El-Müfredât fî Ğaribi’l-Kur’ân**, Safvan Adnan Davûdî (thk.), Dımaşk: Dâru’l-Kalem, 2002.
- Izutsu, Toshihiko, **Kuranda Allah Ve İnsan**, Süleyman Ateş (çev.), Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975.
- Kâdî, Abdülfettâh, **Sahabe ve Müfessirlere Göre Esbâb-ı Nüzûl**, Salih Akdemir (çev.), Ankara: Fecr Yayınları, 1995.
- Kalenteri, İlyas, **Defl-ü Mîzân fî Tefsîri’l-Kur’ân**, Kum: Dâru’l-Kütübi’l-İslâmî, t.y.
- Karaman, Hayreddin, Mustafa Çağrııcı, vd., **Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Kartaloğlu, Habib, “İmâmiyye’de Ahbârî-Usûlî Farklılaşması: Şeyh Sadûk ve Şeyh Müfid Örneği”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 13, Sayı 24, 2011/2.
- Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım ed-Dımaşkî, **Mehâsinu’t-Te’vîl**, Muhammed Fuâd Abdilbâkî (thk.), Beyrut: Dâru’r-Risâle, 1990.
- (Kâşifü’l-Ğitâ), Muhammed Hüseyin Ali, **Ca’feri Mezhebi ve Esasları**, Abdülbaki Gölpınarlı (çev.), İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1979.
- (Kâşifü’l-Ğitâ), Muhammed Hüseyin Ali, **Geliniz Şia Nedir Öğrenelim**, Abdullah Ünlü (çev.), İstanbul: y.y, 1996.
- Kılavuz, Ahmet Saim, “Ehl-i Sünnet”, **İslâm’da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, Dönmez, İbrahim Kafi (ed.), İstanbul: İFAV, 2006.
- Kuleynî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Ya’kub b. İshâk, **el-Kâfi fî İlmi’d-Dîn**, Tahran: Dâru’l Kütübi’l-İslâmiyye, 1985.

- Kummî/Nevbahtî, Sa'd b. Abdillâh Ebû Halef el-Eş'arî ve Ebû Muhammed Hasan b. Musa, **Kitâbü'l-Makâlât ve'l-Fırak/Fıraku's-Şîa**, Hasan Onat, Sabri Hizmetli, vd. (çev.), Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.
- Kummî, Ebu'l-Hasan Ali b. İbrahim, **Tefsîru'l-Kummî**, Beyrut: Âlemî'l-Matbûât, 2007.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân**, Mahmûd Hamid Osman (thk.), Kahire: Dârü'l-Hadis, 1996/1416.
- Kutub, Seyyid, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, Beyrut: Dâru's-Şuruk, 1985.
- Lings, Martin, **Hz. Muhammed'in Hayatı**, Nedim Şişman (çev.), İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Ahmed Vanlıoğlu (thk.), İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- Meclisî, Muhammed Bâkır b. Muhammed Takî b. Maksûd Alî, **Bihârü'l-Envâr**, Muhammed el-Bâkır el-Behbûdî (thk.), Beyrut: Dâru İhyâ, 1403/1983.
- Mertoğlu, Mehmet Suat, "Tabâtabâî", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî, **Mürûcü'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher**, M. Muhyiddin Abdülhamid (thk.), Mısır: y.y., 1346.
- Momen, Moojen, **An Intraduction to Shii Islam**, Yale: y.y, 1985.
- Mukâtil bin Süleyman, Ebü'l-Hasen Mukâtil bin Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el- Belhî, **Tefsîr-i kebîr**, M. Beşîr Eryarsoy (çev.), İstanbul: İşaret Yayınları, 2006.
- Mukâtil bin Süleyman, Ebü'l-Hasen Mukâtil bin Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el- Belhî, **Kur'ân Terimleri Sözlüğü**, M. Beşîr Eryarsoy (çev.), İstanbul: İşaret Yayınları, 2016.
- Musevi, Abbas Ali, **Şübühâtu havle's-Şîa**, Beyrut: Müessesetü'l-Âlemi li'l-Matbûât, t.y.
- Mûsevî, Mûsa, "Takiyye", **SÜİFD**, Doğan Kaplan (çev.), Cilt 16, Sayı 16, 2003.

- Müsevî, Mûsa, “et-Takiyye ve’l İsme ve’l-İlhâm İnde’s-Şîa el-İmâmiyye”, **Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şilik Sempozyumu**, İstanbul, 13-15 Şubat 1993.
- Nehhâs, Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısrî, **Me`âni'l-Kur`ân**, Muhammed Ali es-Sâbûnî (thk.), Mekke: Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, 1989.
- Öz, Mustafa, “İbn Bâbeveyh”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.
- Öz, Mustafa, “Takiyye”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.
- Öz, Mustafa, “Usûliyye”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012.
- Özarslan, Selim, “Takiyye Üzerine Bazı Mülâhazalar”, **HRÜİFD**, Cilt 11, Sayı 6, 2003.
- Öztürk, Mustafa, “İslâm Düşünce Tarihinde Takiyye'nin Hikayesi”, **Nida Dergisi**, Sayı 18, 2010.
- Öztürk, Mustafa, **Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şia Polemikleri**, Ankara:Ankara Okulu Yayınları, 2009.
- Radî, Şerîf, **Hakâiku't-Te'vîl fî Müteşâbihi't-Tenzîl**, Necef: y.y., 1355.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, **et-Tefsîrü'l-Kebîr, (Mefâtihü'l-Ğayb)**, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- Reşîd Rızâ, Muhammed, **Tefsîru'l-Menâr**, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, t.y.
- Rıdvânî, Ali Asker, **Kur`ân ve Sünnet Işığında Ehl-i Beyt Mektebi**, Ebulfez Kocadağ (çev.), İstanbul: Kevser Yayınları, t.y.
- Safâ, Ali Câbir Âl-i, **Nazariyyetü'l-Ma'rife ve'l-İdrâkâtî'l-İ'tibâriyye inde'l-Allâme Tabâtabâî**, Beyrut: y.y., 2001.
- Sallâbî, Muhammed Ali, **el-İmâme İnde's-Şîa** İstanbul: Dârü'l-Ravzâ, 2017.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet, **İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler**, Isparta: y.y., 2003.

- Semâhicî, Abdullah, “İmâmiyye Şiası'nın İki Ekolü Ahbârîler ve Usûlîler Arasındaki Temel Farklar”, İbrahim Kutluay (çev.), **ŞÜİFD**, Cilt 4, Sayı 7, 2013/1.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, **el-Mebsût**, Mustafa Cevat Akşit (çev.), Gümüşev Yayınları: İstanbul, 2008.
- Sistânî, Âyetullah Seyyid Ali, **İhtilâfü'l-hadîs**, Allâme Seyyid Hâşim el-Hâşimî (thk.), y.y.: t.y.
- Sübhanî, Ca'fer, **Takiyye**, Beyrut: Dâru Cevâdi'l-Eimme, 1432.
- Süveyc, Seyyid Müctebâ, **Risâle fi't-takiyye**, y.y.: Mekteb Âyetullah el-Âzamî Şeyh Şemseddin el-Vâizî, 1997.
- Süveydî, Ebü'l-Berekât Cemâlüddîn Abdullâh b. Hüseyin b. Merî es-Süveydî el-Bağdâdî, **El-Hucecü'l-Kat'iyye li'ttifâki'l-Firâki'l-İslâmiyye**, Kahire: Matbaatü's-Saâde, 1905.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfîî, **ed-Dürri'l-Mensûr fit-Tefsîr bil-Me'sûr**, Beyrut: Darü'l-Fikr, 2002.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed, **el-Milel ve'n-Nihal**, Mustafa Öz (çev.), İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Şerîatî, Ali, **Ali Şiası Safevî Şiası**, Ankara: Fecr Yayınları, 2009.
- Şeyh Müfid, Ebû Abdillâh, **Evâilu'l-Makâlât**, İbrahim el-Ensârî (thk.), Beyrut: Dâru'l-Müfid, 1993.
- Şeyh Müfid, Ebû Abdillâh, **Şerhu Akâidi's-Sadûk ve Tashîhu'l-İ'tikâd (Evâilü'l-Makâlât fi'l-Mezâhibi'l-Muhtârât ile beraber)**, Tebriz: y.y., 1364.
- Şeyh Sadûk, Ebû Cafer Muhammed b. Ali İbn. Bâbeveyh el-Kummî, **Risâletü'l-İ'tikadati'l-İmamiyye**, E. Ruhi Fığlalı, (çev.), Ankara, AÜİFY, 1978.
- Şeyh Sadûk, Ebû Cafer Muhammed b. Ali İbn. Bâbeveyh el-Kummî, **el-İ'tikâdât fi Dîni'l-İmâmiyye**, İsam Abdusseyyid (thk.), Beyrut: Dâru'l-Müfid, 1414/1993.
- Şirâzî, Nasır Mekârim, **İnançlarımız**, İstanbul: Kevser Yayınları, 1997.

- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin, **el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, Vahdettin İnce ve Salih Uçar (trc.), İstanbul: Kevser Yayınları, 1999.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin, **el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, Beyrut: Müessesetü'l-Âlemî li'l-Matbûât, 1997.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin ve Henry Corbin, **Söyleşiler**, İsmail Bendiderya (trc.), İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin, **Tüm Boyutlarıyla İslâm'da Şia**, Kadir Akaras ve Abbas Akyüz (trc.), İstanbul: Kevser Yayınları, 2005.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin, **Özün Özü**, Talip Çetinkaya ve Orhan Düz (trc.), İstanbul: İnsan Yayınları, 2008.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin, **İslâm'da Kur'ân**, Ahmed Erdinç (trc.), İstanbul: Kevser Yayınları, 1988.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüsayn, **Shi'ite İslâm**, Nasr, Seyyed Hossein (ed.), New York, y.y, 1975.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin, **eş-Şia fi'l-İslâm**, Ca'fer Bahâuddîn (çev.), Beyrut: Dârul Velâ, 2010.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüsayn, **The Elements of Islamic Metaphysics (Bidâyat al-Hikmah)**, Ali Kulî Karâî (çev.), Londra: y.y., 2003.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin, **el-Burhân fi'l-Mantık**, Galiğ el-Ka'bî (nşr.), Kum: y.y., 2007.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin, **el-Kur'ân fi İslâm**, y.y.: t.y.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî, **Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l- Kur'ân**, Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- Tabersî, Ebû Alî Emînüddîn (Emînü'l-İslâm) el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl, **Mecmau'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, Beyrut: Dâru'l Marife, 1406/1986.
- Tabersî, Ebû Mansûr Ahmed b. Alî b. Ebî Tâlib, **el-İhticâc**, Kum: Zevi'l-Kurba, 1431.
- Tih râni, Muhammed el-Hüseyin, **eş-Şemsü's-Sâti'a**, Abbas Nureddin ve Abdürrahim Mübarek (trc.), İran: y.y., 2008.

- Tihriânî, Muhammed el-Hüseyin, **Mihri Tâban**, y.y.: t.y.
- Turabi, Murteza, **Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli**, İstanbul: Kevser Yayınları, ty.
- Tûsî, Ebu Ca'fer Muhammed b. el-Hasan, **et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, Ahmed Habîb Kasîr el-Âmilî (thk.), y.y.: Dâru İhyâ, 1409.
- Ünal, Ali, **Kur'ân'da Temel Kavramlar**, İstanbul: Beyan Yayınları, 1986.
- Uyar, Mazlum, **Şîî-İmamiyye Şîasında Düşünce Ekolleri-Ahbârîlik-**, İstanbul: Ayışığı Kitapları Yayınları, 2000.
- Uyar, Mazlum, "Velâyet-i Fakîh'in Ortaya Çıkışı ve Değerlendirilmesi", **Dini Araştırmalar**, Cilt 2, Sayı 6, 2000.
- Uyar, Mazlum, **Şîî Ulemânın Otoritesinin Temelleri**, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2004
- Uyar, Mazlum, "İbnü'l Cüneyd", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005.
- Vahidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbüri, **Esbâbü Nüzûli'l-Kur'ân**, Riyad: Dâru'l-Meymân, 2005.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, İstanbul: Huzur Yayınları, 2005.
- Yesûî, Luvîs b. Nikola el-Ma'luf, **el-Müncid fî'l-Luga ve'l-Alâm**, Beyrut: Dâru'l-Maşrîk, 2003.
- Yılmaz, Musa Kazım, "el-Mîzân", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005.
- Yılmaz, Musa Kazım, Tabresî ve Tabâtabâî'de İmamiye Tefsiri (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**), Atatürk Üniversitesi, SBE, 1985.
- Yurdagür, Metin, "Ahbâriyye", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.
- Zahîr, İhsan İlâhî, **eş-Şî'a ve's-Sünne**, Sabri Hizmetli ve Hasan Onat (çev.), Ankara: Afşaroğlu Matbaası, 1984.

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Abdirrezzâk el- Bilgrâmî el-Hüseynî, **Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs**, Kahire: y.y., 1306.

Zemaşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, **el-Keşşâf an Hakâiki ğavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl**, Adil Ahmed Abdülmevcud ve Ali Muhammed Muavviz (thk.), Riyad: Mektebetü'l- Ubeykân, 1998.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Besri BİLGETAY
Doğum Yeri ve Tarihi	BULANIK / 03.07.1983
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	-
Bildiği Yabancı Diller	Arapça
Bilimsel Faaliyetleri	-
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurum	Diyanet İşleri Başkanlığı
İletişim	
E-Posta Adresi	idillibasri@hotmail.com
Tarih	2020